

4/88

Tidsskrift for LAND ØKONOMI

175.
ÅRGANG

Det kgl. danske
Landhusholdningsselskab

Landsdækning

*- det kan du
— regne med*

- eet blad er nok!

Til dansk landbrug

Landsbladet

- danmarks største landbrugsblad.
Hver uge til ca. 90.000 landmænd.

Til alle i landdistrikterne

Vi på Landet

- hvert kvartal i et oplag
på ca. 285.000

Til alle hestevenner

HIPPOLOGISK TIDSSKRIFT

- danmarks største og flotteste
hesteblad - hver måned i et oplag
på ca. 14.000

3 stærke blade - til en stærk læserkreds

**LANDBOFORENINGERNES
BLADVIRKSOMHED**

TLF. 01 11 22 22

4|88

175. årgang
December

Redaktion og ekspedition:
Rolighedsvej 26, 1958 Frederiksberg C
Tlf. (01) 35 02 27
Annoncer:
Palle Ekström, tlf. (02) 87 71 60

Udgivet af Det kgl. danske
Landhusholdningsselskab

Redaktionsudvalg:
Afdelingsleder H. Holstener-Jørgensen
(formand)
Afdelingschef Ib Skovgaard

Redaktør:
Direktør Jens Wulff

Tryk:
AiO-Tryk as, Odense

Tidsskrift for **LAND ØKONOMI**

Indhold

Fra redaktionen	219
<i>Frederik Qvist</i>	
Uddannelse og rekruttering af landmænd ..	221
Offentlig høring om anvendelse af pesticider i Danmark	229
<i>Ib Skovgaard</i>	
Dansk landbrugs fremtid	231
Jordbrugets fremtid	242
Dansk jordbrug frem til år 2000	252
<i>Finn Thomassen</i>	
Strukturen i landbruget og landbrugs- maskinbranchen	263
Indholdsfortegnelse for 175. årgang, 1988..	279

Fra landmandens jord til forbrugerens bord

Dansk landbrug har i høj grad betydning for den danske velstand

Det er et valuta-
skabende erhverv, ca.
40 mia. kr. indbringer
dansk landbrug årligt.

Det er tankevækkende, at selv om erhvervet kun udgør ca. 6% af Danmarks befolkning, indbringer det lige så meget i valuta, som det koster årligt at undervise ca. 1 mio. danskere.

Jorden – dermed landbruget – samt danskernes gode uddannelse er de 2 eneste råstoffer, vi har.

Udover at skaffe den store valutaindtægt, brødføder landmændene også den øvrige del af befolkningen med sunde, gode fødevarer til rimelige priser, vel at mærke kvalitetsvarer, idet foderstofindustrien og dermed dansk landbrug er underkastet verdens skrappeste foderstoflov.

Det er jo ikke kun et spørgsmål om landmændenes økonomi, men også om kvaliteten af de færdige produkter på forbrugerens bord!

For at leve op til dette, må landmanden have kvalitetsblandinger og kvalificeret rådgivning blandt andet fra sin grovvareleverandør.

**Landbrugets grønne
samarbejdspartner**

Fra redaktionen

ved direktør *Jens Wulff*

Landbrugets fremtid vil være et af vinterens varme emner. I dette nummer af Tidsskrift for landøkonomi har vi taget emnet op, belyst fra forskellige synsvinkler.

Uddannelse og rekruttering af landmænd belyses i en artikel af forstander Frederik Qvist.

I skrivende stund har vi netop fået underretning om, at den nye uddannelsesform er godkendt, med mindre ændringer, af såvel ministerium (p.t. Kulturministeriet) og involverede organisationer. En opstramning af uddannelsen hilses velkommen.

I den næste artikel belyser afdelingschef Ib Skovgaard fremtidsudsigterne for dansk landbrug under indtryk af de internationale markedsvilkår, som vi er så afhængige af. Forskning og teknologisk udvikling er hovedhjørnesteinen i landbrugets internationale placering. De politiske forhold, såvel nationalt som internationalt, påvirker i stigende grad landbrugets råderum. En påvirkning der kan være svær at acceptere for den udøvende landmand, når man som nu har overvægt af begrænsende love og bestemmelser.

Befolkningens forskellige værdiopfattelse og stigende ønske om indflydelse, selv på primære produktionsforhold, er en stærkt medvirkende årsag til de bånd, der i dag og fremover lægges på landbrugets produktionsforhold og på den struktur, der i årene fremover vil blive.

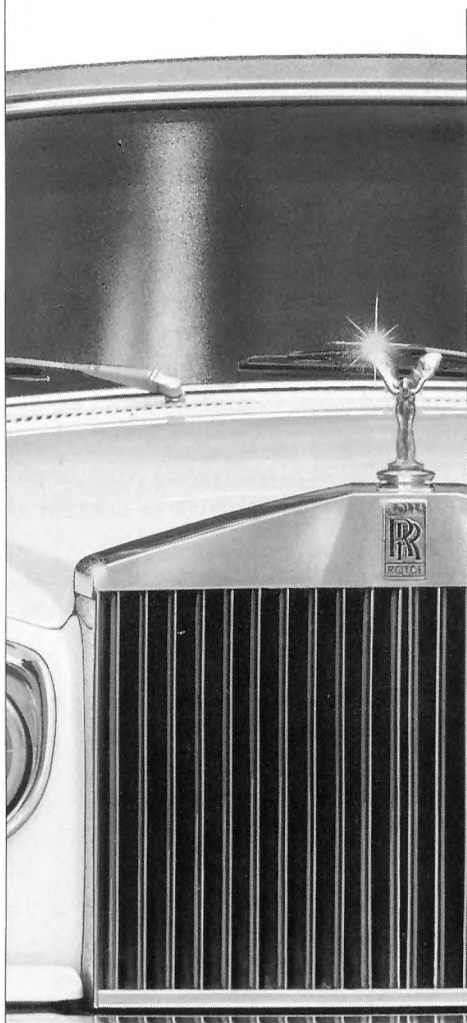
De næste to artikler har begge udgangspunkt i materiale udarbejdet til en af Landbrugsministeriet afholdt fremtidskonference i oktober 1988. De skitserede perspektiver kan på mange måder virke skræmmende, og må alene heri mane til sammenhold i bredeste forstand inden for dansk landbrug.

At ændringerne i landbrugets struktur påvirker det omgivende erhverv er erkendt af mange.

I den sidste artikel belyses problemkomplekset med udgangspunkt i landbrugsmaskinbranchen.

Bemærk side 229 vedrørende Landhusholdningsselskabets Akademiråds offentlige høring om anvendelse af pesticider i Danmark.

I en klasse for sig!

Ingen høst er bedre end den gødning, man bruger. Og med Superfos NPK er du sikker på, at du får maksimalt udbytte af din investering.

- Samgranuleret
- Overlegen kvalitet
- Ensartet kornstørrelse
- Optimal spredeevne
- Konstant rumvægt

Superfos Gødning – fordi du høster større overskud med kvalitet.

 Superfos Gødning
- mangefold bedre!

Uddannelse og rekruttering af landmænd*

Frederik Qvist, forstander, Næsgaard Agerbrugsskole

Der foregår i disse år en meget stor strukturændring i dansk landbrug. Antallet af heltidsbrug falder meget kraftigt samtidig med, at heltidsbrugene bliver større og specialiserede. Samtidig er der blevet flere deltidsbrug.

De sidste par år er antallet af unge, som vælger en landbrugsuddannelse, endvidere faldet meget kraftigt. Formålet med dette indlæg er dels at vurdere behovet for tilgang af unge landmænd til erhvervet, dels at omtale uddannelseskravene, som den ændrede struktur medfører.

Fremtidigt behov for landmænd

Når man skal diskutere uddannelse og rekruttering, må det være naturligt at starte med at vurdere det *fremtidige behov* for tilgangen til landbruget. Dette behov afhænger af den fremtidige landbrugsstruktur.

Struktur

I tabel 1 er vist et skøn over antal landbrug i fremtiden. Der skelnes her først og fremmest mellem heltids- og deltidsbrug.

Heltidsbrug. Som det fremgår af tabellen, regnes der med 20.000 heltidsbrug fordelt med 10.000 kvægbrug, 6.000 svinebrug og 4.000 planteavlbrug m.m.

Der regnes med, at antallet af køer reduceres med 25 pct. i takt med stigende ydelse pr. ko. Det vil således medføre uændret mælkeproduktion.

Der regnes med et uændret soantal, og

svineproduktionen vil således stige i takt med stigende antal grise pr. årssø.

Hvis der regnes med, at heltidsbrugene dyrker 1,5 mio. ha eller godt 50 pct. af landbrugsarealet vil gennemsnitsstørrelsen blive 75 ha pr. ejendom.

Deltidsbrug. Der regnes i alt med 50.000–60.000 deltidsbrug – hvilket stort set svarer til det nuværende antal. De vil have en gennemsnitsstørrelse på 20 ha pr. ejendom.

Deltidsbrugene omfatter en meget blandedt kategori af ejendomme, lige fra ejendomme hvor det primære er bolig eller hobby-landbrug til deltidslandbrug, som vil blive dyrket effektivt af uddannede landmænd med beskæftigelse i andet erhverv. I takt med en faldende arbejdstid vil det være muligt i fritiden at drive en ejendom af en vis størrelse rimelig effektivt.

Det skal bemærkes, at ovenstående naturligvis alene skal betragtes som et skøn med nogle hovedkategorier, idet der vil være en række mellemformer mellem f.eks. heltids- og deltidsbrugene, ligesom ejendoms-/besætningsstørrelsen er et gennemsnit med såvel større som mindre ejendomme/besætninger.

Det kan dog konkluderes, at behovet for heltidslandmænd vil ligge omkring 20.000 – formentlig lidt mindre bl.a. afhængigt af, hvilken tidshorisont der arbejdes med.

Arbejdskraftbehov

Skal vi nu forsøge at vurdere det samlede arbejdskraftbehov, har vi foreløbig behov for 20.000 heltidslandmænd.

*) Indlæg på kurset: Landbruget i den samfundsøkonomiske udvikling på Koldkærgård Landbrugsskole.

Tabel 1. Skøn over fremtidige landbrug.

Heltidsbrug:	
Kvægejendomme	Ejendomme
700.000 køer x 0, 85 pct. ¹⁾ , gns. størrelse 60 stk.	10.000
Svineejendomme	
900.000 søer x 0, 85 pct. ¹⁾ , gns. størrelse 125 stk.....	6.000
Andre ejendomme	
Plantebedrifter, specialafgrøder, nicheproduktioner.....	4.000
Ejendomme ialt	<u>20.000</u>
Gns. arealstørrelse	
1,5 mio. ha/20.000 ejendomme	<u>75 ha/ejendom</u>
Deltidsbrug	
Bolig	} 50.-60.000 ejendomme
Hobby	
Deltids (effektivt) ²⁾	
Gns. arealstørrelse	
1 mio ha (= 2,8 - 1,5 heltids - 0,3 brak)	<u>20 ha/ejendom</u>

1) Heltidsbrugeren forventes at have 85 pct. af produktionen.

2) Faldende arbejdstid vil gøre det muligt at drive landbrug af begrænset størrelse rimeligt effektivt.

Behovet for *medhjælpere* skønnes at ligge på ca. 2/3 af antallet af heltidsbrug - svarende til ca. 13.000. Det er en reduktion på 20 pct. i forhold til det nuværende niveau.

Tabel 2. Arbejdskraftbehov på heltidsbrugene

Køer 700.000 × 0,85/60 køer inkl. slagtekalve pr. mand	10.000 pers.
Svin 900.000 × 0,85/80 søer inkl. slagtesvin pr. mand	10.000 pers.
Jord 1,5 mio. ha/125 ha pr. mand ¹⁾	12.000 pers.
Specialafgrøder/Nicheproduktioner.....	3.000 pers.
Arbejdskraft i alt	<u>35.000 pers.</u>
-heraf ejere.....	20.000
-heraf medhjælpere.....	13.000
-heraf familie	2.000

1) Omfatter også dyrkning af grovfoder.

Tabel 3. Fordeling af en årgang på 1.000 unge landmænd.

UNGE/årgang	Medhjælperår
1.000 unge indgår i landbruget	
200 (= 20 pct.) falder fra efter gns. 2 år	400
200 (= 20 pct.) bliver landbrugsassistenter, gns. knap 40 år.....	7.600
100 (= 10 pct.) driftsledere forlader erhvervet efter ca. 10 år i gns.....	1.000
500 (= 50 pct.) bliver selvstændige efter 8 år i praktik	4.000
Medhjælpere i alt	<u>13.000</u>
500 selvstændige/årgang i ca. 40 år.....	<u>20.000 bedrifter</u>

I tabel 2 er arbejdskraften fordelt på de forskellige produktioner. Såfremt 1 mand i gennemsnit kan passe 60 køer inkl. slagtekalve, eller 80 søer inkl. slagtesvin eller 125 ha vil der således være balance med 35.000 beskæftigede på alle heltidsbrugene.

Ud fra ovenstående skulle der således være et samlet behov for unge på 20.000 selvstændige og 13.000 medhjælpere – men hvad vil det så svare til i tilgang pr. år?

I tabel 3 er vist, at en tilgang på 1.000 unge pr. årgang – under de anvendte forudsætninger – netop kan opfylde kravet til såvel 20.000 selvstændige som 13.000 medhjælpere.

Der er regnet med et frafald på 30 pct. – 20 pct. relativt tidligt og 10 pct. først nogle år efter endt uddannelse. Der er ingen tvivl om, at mange af disse netop vil etablere sig som deltidslandmænd.

Det er værd at bemærke, at der regnes med, at 20 pct. eller 200 pr. årgang bliver i landbruget som permanent medhjælp – landbrugssvend/assistenter – og det er en stigning i forhold til nu. Disse faglærte permanente medhjælpere udgør ca. 50 pct. af medhjælperarbejdskraften (7.600/13.000). Det har hidtil været sådan, at medhjælperstillingerne i det væsentlige har været udfyldt af unge under uddannelse som senere ønskede at blive selvstændig. Men denne gruppe kan ikke mere udfylde de nødvendige medhjælperstillinger.

Det skal understreges, at et frafald på 30 pct. – de 20 pct. før faglig/teknisk kursus og de 10 pct. efter endt uddannelse – er meget lavt. Det er cirka en halvering i forhold til frafaldet de senere år. Hvis der endvidere skal være plads til at trække godt 100 ud til landbrugsteknikere, er en bruttotilgang på 1.000 unge pr. år i underkanten. Tilgangen bør formentlig være 200–300 højere, så der vil være plads til et større – og formentlig mere rimeligt frafald.

Konklusion. 20.000 heltidslandbrug med den skønnede fordeling og størrelse og med

13.000 medhjælpere vil stille krav om en tilgang på *mindst* 1.000 unge pr. årgang. Ca. halvdelen af medhjælperne skal være permanente medhjælpere.

Tilgang af unge

Antallet af unge som går ind i landbrugserhvervet afhænger af

- ungdomsårgangenes størrelse,
- tilgangen til landbrugserhvervet.

Her kan vi allerede med sikkerhed sige noget om ungdomsårgangene helt frem til den anden side af år 2000.

Af figur 1 fremgår det, at der vil ske *en reduktion af ungdomstilgangene med ca. 1/3 – til ca. 50.000 unge pr. årgang.*

Det er en temmelig kraftig reduktion, og derfor må vi helt klart regne med, at der vil blive kamp om de unge fra de forskellige erhverv og beskæftigelsesområder. Landbruget må ikke tro, at erhvervet uden videre nødvendigvis vil få det antal unge, der er behov for.

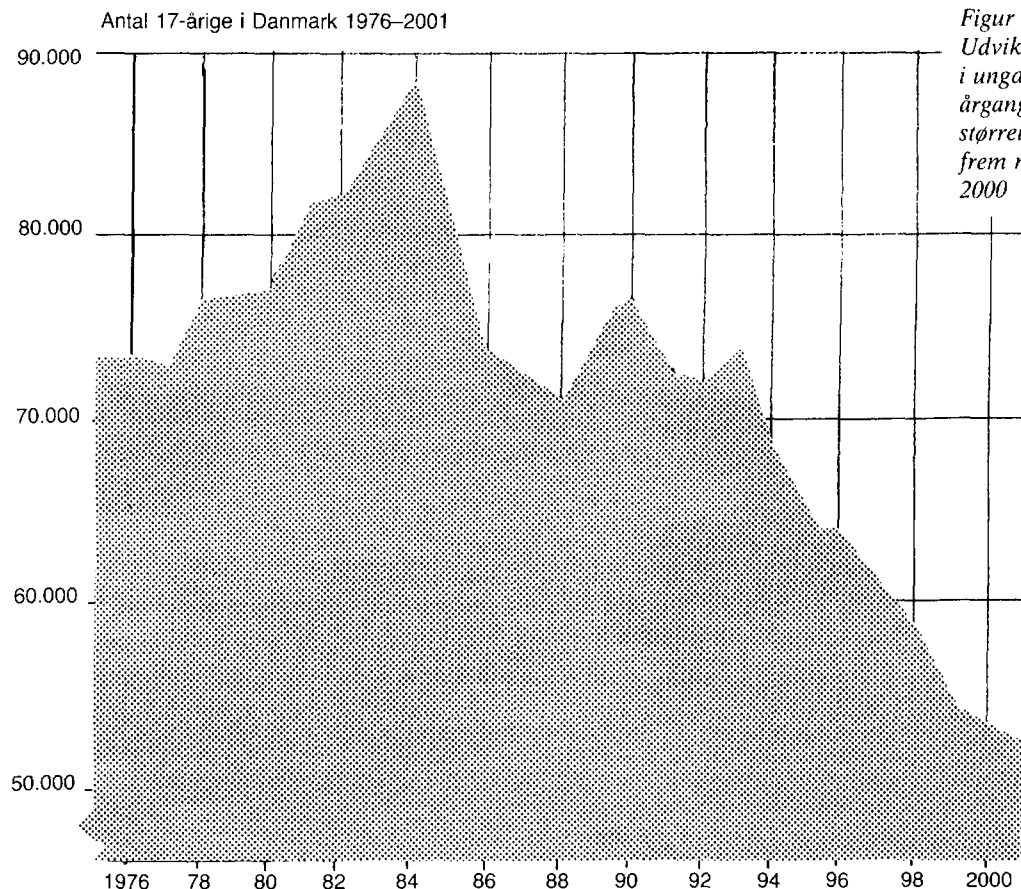
Spørgsmålet er derfor også, hvor mange af de unge der vil vælge en landbrugsuddannelse. I flere år har det været 2,5 pct., men dette tal er også faldet temmelig meget nemlig til 1,5–1,8 pct.

I tabel 4 er vist, hvor stor tilgangen til landbruget vil blive, såfremt der regnes med en tilgang på 1,5–2,5 pct. pr. årgang.

Tallene viser, at det vil være nødvendigt, at der i fremtiden er en tilgang på ca. 2 pct. pr. årgang, som vælger landbruget for at

Tabel 4. Udvikling i årgangenes størrelse.

	Antal 17-årige	Landmænd/årgang	
		2,5 pct.	1,5 pct.
1985	78.000	2.010	1.170
1990	76.000	1.900	1.140
1995	64.000	1.600	960
2000	54.000	1.350	810
2005	50.000	1.250	750

Figur 1.
Udviklingen
i ungdoms-
årgangenes
størrelse
frem mod år
2000

opnå en tilgang på 1.000 unge pr. år og for at opfylde behovet på 20.000 selvstændige landmænd og 13.000 medhjælpere.

Når tilgangen til landbruget er faldet, skyldes det både, at antal unge pr. årgang er faldet, og at den procentdel af en årgang som vælger landbruget, er faldet.

Specielt den sidste årsag har landbruget selv mulighed for at påvirke. En undersøgelse foretaget af DLR viser f.eks., at unge i deres valg af landbrugserhvervet lægger megen vægt på, hvorledes fremtidsigterne ser ud. Her er der ingen tvivl om, at det dårlige image landbruget har fået og de evindelige klager fra organisationer om erhvervets økonomiske situation påvirker unge i forbindelse med uddannelsesvalg.

Konklusion. Tilgangen af unge, som vælger landbruget, er i 1988 nede på ca. 1,5 pct.

af en ungdomsårgang. Den skal være ca. 2,0 pct. for at kunne opfylde kravet om en tilgang på 1.000 unge pr. år til landbruget.

Fremtidens landbrug

Vi skal kort se på, hvad der vil komme til at karakterisere fremtidens landbrug – og dermed hvilke krav, det vil stille til uddannelsen.

Større og specialiserede landbrug, heltidsbrug

Vi har allerede i ovenstående omtale vist, at der vil blive tale om større og specialiserede landbrug.

I tabel 1 er anført tal for gennemsnitsstørrelser, og de er for så vidt ikke større end de

specialiserede brug, vi allerede har i dag. Da der imidlertid er tale om gennemsnitsstørrelser, forudsætter det dog en større koncentration i forhold til i dag. Jeg tror imidlertid ikke, at vi vil komme til at se egentlige *storlandbrug* igen.

Store kapitalkrav

I og med at der sker en koncentration af produktion, vil det betyde, at vi får landbrug, som vil have en stor omsætning og være kapitalkrævende.

I tabel 5 er vist, at i svine sektoren vil der være en omsætning på ca. 6 mio. kr. pr. brug (som ligger blot lidt over gennemsnittet), og med en omsætningshastighed på 2,5 vil der være et kapitalkrav på ca. 15 mio. kr.

Hvis man fortsat regner med, der i gennemsnit skal være en selvfinansieringsprocent på ca. 50, vil det betyde, at de danske landmænd med husdyrbrug skal have en egenkapital på 7-8 mio. kr.! Hvis vi ved *etablering* blot regner med, at man som startgrundlag i egenkapital skal møde med 5 pct. (og det er i virkeligheden meget risikabelt at starte en så lav selvfinansiering) vil det kræve 750.000 kr. i egenkapital ved *etablering*!

Fra standardvarer til forædlede vareprodukter

Vi må forvente, at dansk landbrug i fremtiden i langt højere grad vil producere forædlede produkter. Dette vil formentlig kræve en vis form for kontraktproduktion mellem primærlandbruget og forædlingsindustrien, hvor forædlingsindustrien i højere grad stiller specificerede kvalitetskrav til primærlandbruget.

Tabel 5. Eksempel på omsætning på et svinebrug.

150 årssøer á 15.000 kr.	2,3 mio.
3.500 sl.svin á 800 kr.	2,8 mio.
75 ha á 10.000 kr.	0,8 mio.
Årlig omsætning.	5,9 mio.
Kapitalindsats (mio. kr.) ca. 5,9/0,4 ..	15,0 mio.

Direkte salg og markedsføring

Jeg tror, vi i fremtiden i endnu højere grad vil komme til at se, at primærlandbruget på visse produktionsområder selv vil etablere sit eget afsætningsnet og eventuelt også sin egen forædlingsvirksomhed. Det gælder ikke alene for specialafgrøder, men kan også ske på de mere traditionelle landbrugsprodukter – tænk f.eks. på Moritz Hansen's homogeniserede mælk.

Større miljøbevidsthed

Landbruget må i langt højere grad i fremtiden blive mere miljøbevidst, og det gælder for stort set alle områder i produktionen.

Landbrugets andel af den samlede befolkning

Landbrugsbefolkningen vil blive meget lille. Endvidere vil den goodwill, landbruget har, som følge af at en relativ stor befolkningsdel i den øvrige del af samfundet er født og opvokset i landbruget, forsvinde i næste generation.

Krav til uddannelsen

Som følge af den ovenfor skitserede udvikling, vil fremtidens heltidslandbrug stille endnu højere krav til uddannelsen.

Landbrugsuddannelsen skal sikre, at unge opnår

- et højt teknisk/fagligt niveau, så man også vil være i stand til at forstå noget af den teoretiske baggrund for de teknisk/biologiske processer i landbrugsproduktionen,
- en god forståelse for de økonomiske sammenhænge på en landbrugsejendom med stor omsætning og stort kapitalkrav,
- en forståelse for driftsledelse på alle niveauer,
- en indsigt i den almindelige samfundsøkonomi, herunder specielt landbrugets placering i denne,
- en mulighed for personlig udvikling – såvel fagligt som kulturelt.

Det skal endvidere sikres, at landbrugsuddannelsen ikke bliver en »blindgyde«. Der skal være gode muligheder for såvel *vide-reuddannelse* som *efteruddannelse*. Der skal ligeledes være mulighed for, at den grundlæggende uddannelse kan anvendes i andre uddannelser.

Det skal endelig nævnes, at uddannelsen skal være en blanding af såvel en *god praktisk* uddannelse som en *solid teoretisk*.

Påstanden om, »at kan du ikke blive andet, så kan du jo altid blive landmand« gælder ikke mere. Tværtimod må man nu spørge en ung i dag, der har valgt landbrug: »Er du sikker på, at du er i stand til at opfylde de krav, du bliver udsat for som landmand?«

Krav til erhvervet (landbrugets organisationer)

Hidtil har landbruget været i stand til at tiltrække det antal unge, som har været nødvendigt for at føre erhvervet videre. Det skal man imidlertid ikke tro, at man også automatisk vil kunne i fremtiden.

Erhvervet må være interesseret i, at landbruget får det nødvendige antal unge, ikke alene kvantitativt, men også kvalitativt.

For så vidt angår det *kvantitative* – det *nødvendige antal* – er der, som det er vist ovenfor i afsnit 1 og 2, behov for, at der brutto er mindst 1.000 unge pr. årgang, som vælger landbruget. Det svarer til 2 *pct.* af en årgang. Når man tager i betragtning, at tilgangen allerede er faldet til ca. 1,5 *pct.*, er det således nødvendigt, at man allerede nu gør noget aktivt for at få tilstrækkeligt med unge.

For så vidt angår det *kvalitative*, er det vigtigt, at de unge, som vælger landbruget, er i stand til at opfylde de krav, som uddannelsen kræver. Her er der desværre også ved at være brist. Dels er der relativt få studenter, som vælger landbruget, dels kan vi ikke se bort fra, at en del af de nuværende

unge på landbrugsskolerne er meget svagt bogligt funderet. De vil få svært ved at honorere de krav, fremtidens landbrug vil stille.

Som det blev omtalt tidligere i afsnittet »Tilgang af unge«, vil fremtidens landbrug stille store kapitalkrav – alene 15 mio. kr. på et gennemsnitssvinebrug. Hvad vil erhvervet gøre, for at unge får mulighed for at etablere sig?

Uddannelsesreform

Landbrugsskolerne har sammen med landbrugsorganisationerne og landboudommen fremsat et forslag om revision af den nuværende uddannelse.

Den nye uddannelse er skitseret i bilag 1 og vil formentlig blive vedtaget i den foreliggende struktur, eventuelt med visse justeringer.

Det væsentlige i forslaget er

- at man allerede fra starten får uddannelsen i faste rammer med 2 mdr. på landbrugsskole,
- at de første 12 mdr.s praktik skal være på godkendte praktiksteder,
- at der vil være mulighed for at »stå af« efter det fagligt/tekniske kursus som faglært landmand (landbrugssvend/assistent),
- at den teoretiske del udvides fra 14 mdr. til 16 mdr. ialt,
- at man efter et overbygningskursus på 5 mdr. kan få udstedt »det grønne diplom«,
- at der indbygges et vist »pointsystem« med krav om et minimum for at få udstedt beviset.

Agrarøkonomuddannelse

Kan den reviderede landbrugsuddannelse nu tilgodesee de krav, som fremtidens landbrug vil stille til en landbrugsuddannelse? – Kun delvis.

For de unge, som ønsker sig en mere solid og fremtidssikret landbrugsuddannelse, er et naturligt alternativ *agrarøkonomuddannelse* – se kursusoversigt i bilag 2.

Uddannelsen sikrer ikke alene, at man får et solidt teoretisk grundlag, men den giver også mulighed for at få beskæftigelse uden for primærlandbruget i en kortere eller længere årrække.

Uddannelsen er baseret på, at moderne landbrug stiller de samme krav til økonomisk styring som en hvilken som helst anden virksomhed. Derfor kan den viden, man opnår i uddannelsen, også anvendes uden for primærlandbruget.

Uddannelse af deltidslandmænd

Nærværende gennemgang har primært sigtet på tilgang til og uddannelse af heltidslandmænd.

Vedrørende uddannelse af deltidslandmænd skal alene her nævnes

- at en væsentlig del af de 30 pct., der falder fra i landbrugsuddannelse formentlig vil etablere sig som deltidslandmænd – og de har allerede en mere eller mindre omfattende landbrugsuddannelse,
- at for øvrige deltidslandmænd vil der formentlig kun være interesse for en begrænset uddannelse indenfor landbrug – uddannelse, som kan tilgodeses igennem kortere kurser.

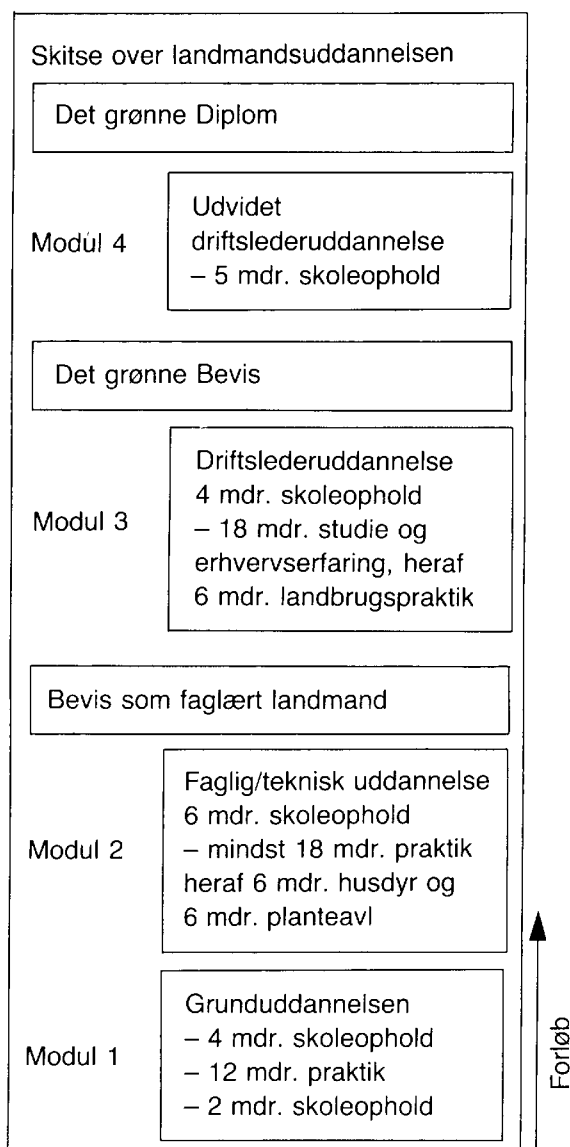
Konklusion

1. Behovet for tilgang af unge til landbruget vil være mindst 1.000 unge pr. år svarende til ca. 2 pct. af en ungdomsårgang. Tilgangen er endnu ikke katastrofal, men den kan blive det pga. såvel fald i antal unge pr. årgang som faldet i den andel, der vælger landbrug.
2. Af en bruttotilgang på 1.000 unge pr. årgang er det tilstrækkeligt, at ca. halv-

delen – 500 – pr. årgang forbliver i erhvervet for at etablere sig som selvstændig.

3. Medhjælpere i landbruget vil ikke i fremtiden kunne rekrutteres blandt unge, som senere ønsker at blive selvstændige. Det vil være nødvendigt med »permanente« landbrugsmedhjælpere – landbrugssvende/assistenter.

Bilag 1. Den nye uddannelse

4. Fremtidens heltidsbrug vil stille store krav ikke alene til en god uddannelse, men også til kapitalkrav.
5. Der vil blive kamp om de unge. Derfor vil det også blive nødvendigt, at landbrugerhvervet mere bevidst arbejder for

at få det tilstrækkelige antal unge – såvel kvantitativt som kvalitativt.

Ligeledes må erhvervet arbejde for, at kvalificerede unge også kan etablere sig under rimelige forhold.

Bilag 2. Agrarøkonomuddannelse. Kursusoversigt.

Grundfag m.v.

Biokemi/økologi	48 t.
Informatik	48 t.
Husdyrbiologi I	48 t.
Husdyrbiologi II	48 t.
Plantelære	48 t.
Kommunikation/organisations-	
lære	48 t.
Projektarbejde	48 t.
Orientering	48 t.
Valgfag	0-64 t.

384(448) t.

Plantedyrkning

Jordbundslære	48 t.
Kulturteknik	48 t.
Gødningslære	48 t.
Plantedyrkning I	96 t.
Plantedyrkning II	72 t.
Plantedyrkning III	72 t.
Planteværn I	48 t.
Planteværn II	48 t.
Planteværn III	48 t.
Skovbrug (valgfrit)	72 t.

528(600) t.

Husdyrbrug

Kvægproduktion I	96 t.
Kvægproduktion II	48 t.
Kvægproduktion III (valgfrit)	72 t.
Svineproduktion I	96 t.
Svineproduktion II	48 t.
Svineproduktion III (valgfrit)	72 t.

288(360) t.

Landbrugsteknik

Landbrugsbygninger I	48 t.
Landbrugsbygninger II	48 t.
Landbrugsmaskiner I	48 t.
Landbrugsmaskiner II	48 t.

192 t.

Økonomi

Økonomi og regnskab	48 t.
Regnskabslære/driftsøkonomi	96 t.
Eksternt landbrugsregnskab	48 t.
Internt landbrugsregnskab	48 t.
Landbrugshistorie/politik	96 t.
Landboret	48 t.
Finansiering	48 t.
Driftsplanlægning I	72 t.
Driftsplanlægning II	48 t.
Etablering	48 t.
Hovedopgave	48 t.

648 t.

Handelsskolefag

Virksomhedsøkonomi	60 t.
Virksomhedsorganisation	60 t.
Ledelse og samarbejde	60 t.
Nationaløkonomi	60 t.
Eksternt regnskab	60 t.
Landbrugets indkøb og salg	60 t.

360 t.

Offentlig høring om anvendelse af pesticider i Danmark

torsdag den 19. januar 1989, kl. 10.00–17.00 i Bella Centret, Center Boulevard, 2300 København S.

Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs Akadimiråd indbyder i samarbejde med Landbrugsministeriet og Miljøministeriet alle interesserede til at deltage i en offentlig høring om anvendelse af pesticider i Danmark.

Programmet omfatter foredrag af en række kendte politikere og eksperter, samt selve høringen og paneldrøftelse.

Deltagelse i høringen er gratis.

Der er mulighed for bestilling af frokost (inkl. en øl eller vand) til kr. 170,00.

Høringens formål er ud fra det bredest mulige synspunkt:

- at belyse den aktuelle anvendelse af pesticider og betydning af denne anvendelse
- at belyse, hvilke muligheder der er for at justere/reducere anvendelsen af pesticider.
- at belyse, hvilke konsekvenser den nuværende/hitidige pesticidanvendelse har haft på udbytte/produktkvalitet og miljø.
- at belyse årsagen til den udbredte aversion mod brug af pesticider.

Alle interesserede er velkomne.

Venligst udfyld nedenstående tilmeldingsblanket og/eller rekvirer detailprogram på telefon 01 35 02 27.

TILMELDING (bedes udfyldt med blokbogstaver eller maskinskrift).

Offentlig høring om anvendelse af pesticider i Danmark, torsdag den 19. januar 1989 i Bella Centret.

Navn. _____

Stilling _____

Adresse _____

Postnr./By _____ Telefon _____

Firma/institution _____

Underskrift _____ Dato _____

Bestilling af: Antal frokostbilletter á kr. 170,00 ☐

☐ Beløbet vedlægges i check.

☐ Beløbet indsættes på girokonto 8 00 09 80

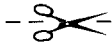
Legatportioner ledige

I ADMINISTRATOR JOHS. KRØIERs FOND er enkelte legatportioner ledige. Portionerne tænkes uddelt i størrelsesordenen 5–6.000 kr. Forudsætningen for at få støtte er, at man er besiddelse af visse opsparede midler, som imidlertid ikke er tilstrækkelige til at leve af, og som måske endda stiller sig hindrende i vejen for at opnå fuld folkepension. Det er endvidere en forudsætning, at man har været selvstændig, herunder naturligvis selvstændig landmand.

Opmærksomheden henledes på, at legatbestyrelsen nu er pligtig til at indberette hvert år, hvem der har modtaget legatportioner, og disse bliver skattepligtige hos modtageren. Der bliver ikke trukket kildeskat, således at modtageren selv må ordne sig med sit skattevæsen.

Interesserede kan få udleveret ansøgningsskema ved indsendelse af frankeret svar-kuvert til undertegnede.

*Højesteretsagfører O. T. Neel,
Bredgade 67,
1260 København K*

BREV

Frankeres
som brev

Akademirådet

Det kgl. danske Landhusholdningsselskab

Rolighedsvej 26
1958 Frederiksberg C.

Dansk landbrugs fremtid

Ib Skovgaard, lic. agro., afdelingschef, De danske Landboforeninger

Indledning

Tidligere var landbruget produktionsmæssigt bredt funderet. Der blev ikke bare produceret mad, men også energi og vigtige råprodukter til eget forbrug og til håndværk og industri. I takt med landbrugsproduktionsens kommercialisering – med stigende indkøb af rå- og hjælpestoffer – har det moderne landbrug koncentreret sine ressourcer om fremstillingen af levnedsmidler.

Før mekaniseringen tog fart i landbruget, anvendte man i Vesteuropa op imod en tredjedel af landbrugsarealerne til foderproduktion til trækdyrene. Afløsning af dyrisk trækraft med mekanisk forøgede ikke blot arbejdsproduktiviteten. Det medførte også en kraftig forøgelse af de arealer, der kunne stilles til rådighed for levnedsmiddelproduktionen. Dette forhold – sammenholdt med de øvrige tekniske og biologiske fremskridt og de af den økonomiske vækst formindskede indkomstelasticiteter – forklarer, hvorfor der i disse år registreres voksende overskud af levnedsmidler i den vestlige industrialiserede verden. Problemer der for et land som Danmark nødvendigvis må opleves som særligt byrdefulde.

Der kan være grund til at fremdrage nogle forhold, som i særlig grad karakteriserer dansk landbrug.

For det første bør man hæfte sig ved dansk landbrugs store afhængighed af de internationale markedsvilkår. En afhængighed, som viser sig ved indkøbet af produktionsmidler, men som endnu tydeligere kommer til udtryk, når produktionen skal afsættes. To tredjedele af dansk landbrugs produktion

skal afsættes på udenlandske markeder, der befinder sig enten inden for eller uden for det europæiske fællesskab.

For det andet har danske landmænd gennem et meget udbredt andelssamvirke direkte økonomisk ansvar for store dele af aktiviteten inden for det samlede landbrugsindustrielle kompleks. På indkøbssiden er der nogenlunde ligevægt mellem den andels- og den privatorganiserede forsyning, men på forarbejdnings-, forædlings- og markedsføringssiden er andelsvirksomhederne dominerende og prisbestemmende på de allerfleste produktområder. Andelssamvirket bidrager til at sikre landbrugsprodukternes kvalitet. Det er landmændenes selvorganisering og selvdisciplin, der er grundlaget for landbrugsvarernes kvalitetsry. Andelssamvirket giver dertil den enkelte landmand mulighed for at realisere nogle stordriftsfordele, som ellers ikke kunne være opnået. Også derfor påvirker andelssamvirket aktivt struktur og økonomi i hele landbruget.

Et *trejde* markant træk har været de udprægede samarbejdsrelationer mellem stat og erhverv, som gennem såkaldt »rammelovgivning« i mange år gav landmændene betydelig indflydelse på egne vilkår og påvirkede landbrugets udvikling – produktionsmæssigt og strukturelt – i overensstemmelse hermed. Men kommunalreformen i 1971, EF-medlemsskabet fra 1973 og specielt miljøproblemernes højere placering på samfundets politiske dagsorden har i de seneste år forøget det offentliges indflydelse på landbrugsproduktionens tilrettelæggelse.

Et *fjerde* markant træk er den ændring, der i de seneste 10 år tilsyneladende er sket

med den danske befolknings holdning til landbruget – med landbrugets omdømme. tidligere var landbrugets bidrag til samfundshusholdningen bredt accepteret og påskønnet. Nu behandles dansk landbrug som syndebuk i stadig flere sammenhænge. Det hænger formentlig sammen med budgetproblemerne i den fælles EF-landbrugspolitik, men også kvalitetsspørgsmål, forurening, husdyrvelfærd og angreb for manglende nytænkning og produktudvikling præger de elektroniske og trykte nyhedsmediers informationsstrøm.

Det fremtidige udviklingsforløb i dansk landbrug vil blive bestemt af en lang række forskellige påvirkninger. For systematikens skyld kan det være rimeligt at behandle dem i nedenstående fire grupper, nemlig:

- Markedskræfterne.
- Forskningen og teknologien.
- De politiske kræfter.
- Værdiopfattelser og holdninger.

I det følgende nogle uddybende bemærkninger om disse påvirkninger.

Markedskræfterne

Markedsindflydelsen viser sig gennem priserne. Det er udbuds- og efterspørgselsforholdene, der dirigerer. Knaphed fører til høje priser, overskud til lave. Netop derfor er interessen for de globale markedsvilkår stor. Vil overskud eller knaphed dominere? Enkelte iagttagere, bl.a. OECD's tidligere generalsekretær, professor Thorkil Kristensen, peger på, at der allerede sidst i dette århundrede kan ventes øget global fødevarerefterspørgsel af interesse for EF og Danmark på grund af markedsudviklingen i Asien, Afrika og Latinamerika. Hidtil har den globale landbrugsproduktion, trods stor befolkningstilvækst, imidlertid kunnet holde trit med efterspørgslen. Endda så godt og vel. OECD-landene tegner sig for en sti-

gende andel af verdenshandelen med landbrugsvarer. Konkurrencen mellem de eksporterende lande skærpes. Derfor venter de fleste da også faldende realpriser på verdensmarkedet i de kommende år. For dansk landbrug vil det resultere i stærkere konkurrence- og trykkede priser og fortjenester. Produktivitetsfremgangen i erhvervet vil næppe formå at opveje virkningerne af prisfaldene.

Forskning og teknologi

Ingen enkeltfaktor har som forskningen og teknologien bidraget til at omforme og forøge landbrugets produktionsevne. Danske landmænd søgte tidligt at udnytte ny viden i den løbende tilrettelæggelse af produktionen. I mange år var indsatsen især rettet mod *produktivitetsfremme*:

- Øget produktion.
- Bedre produktkvalitet.
- Øget produktionssikkerhed.

I de senere år har den særlige *beskyttelsesforskning* fået øget vægt. Det drejer sig om den forskningsindsats, der skal sikre, at anvendte og nye produktionsmetoder ikke har uheldige sidevirkninger, men tværtimod er langsigtet forsvarlige. Det bliver stadig vigtigere at erkende, at der mellem hensynet til de anvendte produktionsmetoders effektivitet og deres langsigtede forsvarlighed består vigtige bånd, som fordrer, at begge hensyn tilgodeses samtidig. Det skulle gerne også fremover være muligt for landbrugsforskerne at undgå situationer, hvor det er nødvendigt at *undskylde* at anbefalede produktionsmetoder ikke er afprøvet, tilpasset og erklæret langsigtet forsvarlige.

Dansk landbrugsforskning har overvejende karakter af anvendt forskning rettet mod løsningen af praktiske problemer, således som de kendes i Danmark. Blandt de områder, som forskningsmæssigt må på-

regne særlig opmærksomhed i de kommende år, kan der være grund til at nævne følgende:

1. Den bioteknologiske landbrugsforskning, som vil komme til at spille en stigende rolle og få sine vækstområder gennem et mere forpligtende samarbejde med de grundvidenskabeligt arbejdende forskningsinstitutioner.
2. Den forskning, der målrettet skaber forudsætningerne for, at en øget andel af den samlede værditilvækst kan føres tilbage til aflønning af landbrugets kapital og arbejdskraftindsats. Proteinområdet og NON FOOD er i denne sammenhæng interessante områder.
3. Forskning i bevidst udnyttelse af harmoni- og kombinationsfordele mellem arbejde, jordtilliggende og kapital, mellem planteproduktion og husdyrbrug, mellem land- og skovbrug m.v. Særlig vægt vil der blive lagt på helhedsanalyser, der inddrager både produktionsaspekter, produktivitetsaspekter og muligheder for omkostningsreduktion.
4. Forskning, der gennem aktiv udnyttelse af styre-, måle- og regulereteknik, giver grundlag for bedre udnyttelse af produktionsfaktorer, sygdomsovervågning og beskyttelsesaktivitet på både plante-, husdyr- og managementområdet.
5. Forskning vedrørende husdyrvelfærd.
6. Forskning med henblik på at sikre en mere kvalificeret faglig afvejning af hensyn til produktivitetsfremme, miljøbeskyttelse og langsigtet godt landmandskab.
7. Levnedsmiddelforskning med sigte på at belyse sammenhænge i produktionskæderne: råvarer, forarbejdning og markedsføring.
8. Forskning vedrørende human ernæring med henblik på at etablere et effektivt samvirke mellem landbrugsforskningen, den humanmedicinske forskning og levnedsmiddelindustrien.

9. Landbrugsforskning, der tager sigte på at forbedre mulighederne for teknologi-overførsel til udviklingslandene.

Tæt kobling mellem forskning og erhvervsudvikling er grundlaget for en konkurrencedygtig produktion og beskæftigelse – også på landbrugsområdet. Samtidig mindskes i disse år afstanden mellem de grundlagsskabende forskningsresultater og de biologisk/tekniske tillempninger.

De politiske kræfter

De politiske kræfter virker både internationalt og nationalt på dansk landbrug. Efter EF-medlemsskabet udgør den fælles landbrugspolitik det helt centrale grundlag for udformningen også af den danske landbrugspolitik. Det må forventes, at EF-Kommissionen vil fortsætte bestræbelserne på at søge EF-prisniveauet tilnærmet verdensmarkedets niveau, både for at mindske behovet for tilskud til en i øvrigt ønsket eksport af levnedsmidler og for at styrke europæisk landbrugs konkurrenceevne. Nationale særordninger strider som bekendt mod principperne i den fælles landbrugspolitik. Det er i øvrigt karakteristisk, at de traditionelle landbrugspolitiske mål vedrørende produktionsomfang, effektivitet og indkomst i stigende grad opleves som for snævre. Det gælder ikke bare i Danmark. Der registreres tydeligt behov for at få det landbrugspolitiske målkatalog udvidet med større hensyn tagen til: kvalitet, miljø- og ressourceværn, husdyrvelfærd samt energi- og regionalpolitiske mål. Her vil en sektoropdeling, som den der er typisk for det danske regeringsapparat, let skabe problemer, når opgaven er at sikre en balanceret samlet målopfyldelse.

En væsentlig del af dansk landbrugspolitik lægges fast i *Landbrugsloven*. Et lovkompleks, der i sin moderne udformning bygger videre på de mere end 200 år gamle land-

boreformbestemmelser om bondefrigørelse og bondebeskyttelse. I loven fastlægges retningslinjer for sammenlægning, nedlægning, erhvervelse og udnyttelse af landbrugsejendomme. Landbruget har også mærket de senere års forstærkede miljøpolitiske indsats, som især har været rettet mod at sikre bedre udnyttelse af staldgødningens værdistoffer og mere ansvarlig anvendelse af kemiske bekæmpelsesmidler.

Den danske regering har efter EF-medlemskabet taget en række selvstændige landbrugspolitiske initiativer. Således understregedes i 1977 interessen for at give dansk landbrug mulighed for at øge produktionen af animalske produkter og øge disses forarbejdning for på denne måde at stimulere beskæftigelsen.

I perioden 1979-1983 prægedes dansk landbrug af alvorlig krise. Trods offentlige initiativer af forskellig art, især for at reducere renteudgifterne, blev et stort antal landmandsfamilier tvunget til at opgive erhvervet. Krisens virkninger er stadig ikke overvundet. Netop i disse måneder diskuterer Regering og Folketing mulighederne for at afhjælpe en del af rentebyrden på de faste lån, der blev finansieret for år tilbage, da renten gennemsnitligt var over 15 pct. Det drejer sig om en lånemasse svarende til ca. en fjerdedel af landbrugets samlede gæld på 100 mia. kr. Det er endnu uklart, hvilket omfang en eventuel støtteaktion vil få. Meget tyder på, at mere end 10.000 heltidsbrug, der repræsenterer op imod 25 pct. af landbrugsproduktionen, selv i bedste fald vil få svært ved at overleve de nærmest kommende års økonomiske vilkår.

Mere proaktivt udformede regeringen i 1986 et landbrugspolitisk strategioplæg, hvis formål var at opnå en *betalingsbalanceforbedring* ved en forstærket indsats – både af det offentlige og af erhvervet – med sigte på:

- Øget forædling, produktudvikling og markedsføring.

- Forbedring af primærproduktionens produktivitet og effektivitet.
- Omstilling og udnyttelse af nicher og bi-produkter.

Der er senere taget en række lovinitiativer som opfølgning på dette strategioplæg.

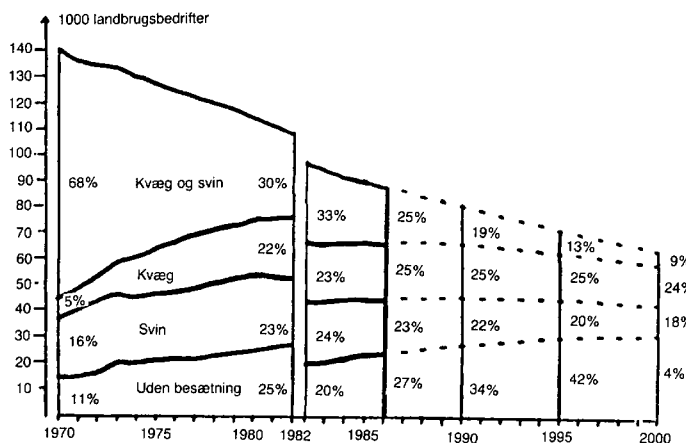
Værdiopfattelser og holdninger

Det er værdiopfattelser og holdninger, der bestemmer vor adfærd. De udtrykker, hvad vi ønsker at fremme, henholdsvis at bekæmpe. Værdiopfattelser og holdninger påvirker aktørerne på den politiske arena og får derved indflydelse på udformningen af den konkrete politik – også af landbrugspolitikken. Det mærkes, når det gælder befolkningens opfattelse af landbruget og dets situation. Fælles værdiopfattelser og holdninger kan opfattes som en del af landbrugets egenart. Her er imidlertid ændringer på vej. Bedriftsforenkling, specialisering, ændret tilrettelæggelse af arbejdsvilkårene og nye familiemønstre sætter de fælles værdier under pres.

Der registreres mange forskellige holdninger til fremtiden blandt danske landmænd:

- *Nogle* lægger ensidigt vægt på produktions- og rentabilitetshensyn og ønsker en strukturudvikling præget af dynamik og effektivitet.
- *Andre* vil fastholde det størst mulige antal bedrifter, hvad enten det drejer sig om heltids- eller deltidsbrug.
- *Nogle* vil have ret til at eksperimentere med nye produktionsformer, nye ejer- og arbejdsfællesskaber.

Et harmonisk strukturforløb, der giver mulighed for en varieret bedriftsstruktur – overvejende i selveje – er nok, hvad de fleste danske landmænd ønsker at fastholde.

Figur 1. Besætningskombinationer på landbrugsbedrifter.

I skemaet er vist et spejl af danske landmænds »glæder« og »problemer« samt elementer til en beskrivelse af dansk landbrugs »egenart«. Forfatteren kan love, at oversigten er kommet vil veje ved overtrædelse af de fleste af den repræsentative spørgetekniks formelle krav. Alligevel anses oplysningerne for at have interesse i sammenhængen.

Driftsomlægninger siden 1970

Bilagstabellen giver et indtryk af en række vigtige landbrugsstatistiske forløb fra 1970 til 1987.

Figur 1 illustrerer udviklingen i antal landbrugsbedrifter og besætningskombinationer. Mens der i 1970 var kvæg og svin på 2/3 af landbrugsbedrifterne, var denne andel i 1986 faldet til 25 pct. I 1986 havde knap 25 pct. af landbrugsbedrifterne alene kvæg. Godt 23 pct. havde alene svin, mens 27 pct. hverken havde kvæg- eller svinebesætninger.

Tendensen til bedriftsforenkling er fulgt af stigende besætningsstørrelser. Mens 5 pct. af den danske kobestand i 1970 stod i besætninger med 50 køer og derover, så kunne man i 1986 finde 35 pct. af kobestanden her. Knap 4 pct. af svinebestanden fandtes i 1970

Skema. Et minispejl af danske landmænds:

Glæder	Problemer	Egenart
Selvstændighed	Ensomhed i bedriften	Hjem og arbejde en enhed
Udfordringer	Afmagt overfor det politiske system	Nær på natur og dyr
Alsidigt arbejde	Dårlig indtjening	Stort eksporterhverv
Naturen	Manglende tro på fremtiden	Langsom kapitalomsætning
Vækst og grokraft	Formynderi i EF og hjemme	Kulturelle værdier
Familiesammenhold	Dårligt omdømme	Selveje
Forventningens glæde	Stort arbejdspress	Andelssamvirke
Konens løn	Manglende sammenhold nær og fjern	Uddannelsens tilrettelæggelse
	Frygt for sygdom	
	Manglende tilgang til erhvervet	

Kilde: 50 landmænd på et fagligt kursus, Kollekolle, januar 1988.

på besætninger med 500 svin eller mere. I 1986 tegnede disse besætninger sig for 55 pct. af svinebestanden.

Af de 87.000 registrerede landbrugsbedrifter over 5 ha i 1987 var næppe mere end 40.000 heltidsbrug. Det vil sige brug, som giver beskæftigelse til én heltidsarbejder eller mere. Heltidsbrugene tager ansvaret for en stadig større del af den samlede landbrugsproduktion. De drev i 1986 68 pct. af landbrugsarealet. De havde 83 pct. af svinebestanden, 96 pct. af køerne, og de tegnede sig for 80 pct. af den samlede værditilvækst i erhvervet.

Som i de fleste andre vestlige lande stiger arbejdsproduktiviteten i den primære landbrugssektor med mellem 6 og 7 pct. pr. år. Gennem de sidste 15 år er landbrugsproduktionen mængdemæssigt steget med 2,5 pct., mens arbejdskraftanvendelsen er faldet med 3,8 pct. Meget tyder på, at der også fremover vil være mulighed for stigninger i arbejdsproduktiviteten på de 6 pct. årligt. Da det både rentabilitetsmæssigt og markedsmæssigt kan blive vanskeligt at afsætte en produktionsudvidelse af samme størrelsesorden i de kommende år, vil kravet til reduktion af arbejdskraftanvendelsen blive forstærket. Det vil især ramme familiearbejdskraften, enten ved bedriftsophør eller ved ekstensivering af produktionen. Herved vil der opstå et stigende antal deltidsbrug. Gennem 70'erne og den forløbne tid af 80'erne er der i dansk landbrug indbygget en ubalance, som også i de kommende år vil medføre forandringer. De etablerede landmænds gennemsnitsalder er nemlig høj – 52 år. På de 45.000 brug med et jordtilliggende under 20 ha er brugernes gennemsnitsalder på 56 år. Omkring 5000 landbrugsbedrifter kommer normalt i handelen hvert år. Kun ca. 1000 unge uddanner sig årligt for at blive etableret som landmænd. Også derfor må vi i de kommende år vente fortsat formindskelse af antallet af landbrugsbedrifter.

Størrelsesøkonomien i dansk landbrug

Der er mange problemer forbundet med at bestemme forløbet af enhedsomkostningerne i forhold til produktionsomfanget i landbruget. Det er svært at fastlægge et rimeligt størrelsesbegreb. Jordtilliggendet, antal beskæftigede, størrelsen af teknisk erhvervskapital og antal dyreenheder pr. besætning er blot eksempler på mulige størrelsesbegreber.

I *markbruget* kan de fleste maskinoperationer gennemføres med fuld effektivitet af én mand. I kortere perioder kræver anvendelse af maskinsæt 2–3 personer for at sikre fuld effektivitet. Krav om mobilitet sætter grænser for landbrugsmaskinernes størrelse. Maskinbranchen har dertil på grund af stor driftsfordele i branchens fremstillingsprocesser kunnet tilbyde landbruget små og mellemstore maskinenheder til relativt lave fremstillingsomkostninger pr. effektenhed. Hertil kommer i markbruget problemerne med at sikre en jævn beskæftigelse året igennem. Problemer der forstærkes i samfund som det danske, hvor fuld og stabil beskæftigelse tilstræbes hele året. Alligevel må der ligge betydelige uudnyttede muligheder for størrelsesrationaliseringer i dansk landbrug ved at samle markproduktionen i færre, men større driftsenheder. Derfor diskuteres også mere forpligtende samarbejde om maskinanskaffelse og -udnyttelse blandt nabo-landmænd.

I *husdyrbruget* vil de fleste størrelsesøkonomiske fordele være udtømte, når én mand er fuldt beskæftiget i de pågældende produktionsgrene. Og det har hidtil vist sig muligt i besætningsenheder svarende til én mands arbejdskapacitet at gøre forsvarlig brug af den moderne teknik.

For at antyde størrelsesordenen for de forskellige – i en dansk sammenhæng typiske driftsgrene vil det for kvægproduktions vedkommende svare til et produktionsomfang på ca. 70 køer + opdræt. Ved smågriseproduktion vil der være tale om besæt-

ningsstørrelser på omkring 140 søer, mens der ved produktion af slagtesvin må regnes med besætningsenheder med ca. 2.500 stipladser. I lukkede svinebesætninger vil en moderne énmandsenhed forudsætte 110 søer og ca. 540 stipladser til slagtesvin. I ægproduktionen er énmandsenheden på ca. 20.000 høner, mens der i slagtekyllingeproduktionen er tale om et antal kyllinger på ca. 100.000 ad gangen.

Det skal samtidig understreges, at det har vist sig muligt at opnå en ganske høj teknisk/økonomisk effektivitet i enheder med væsentligt mindre produktionsomfang pr. driftsgren end svarende til de her nævnte énmandsenheder. Det skyldes de udbredte kombinations- og harmonifordele, som ofte kommer til udtryk i landbrugsproduktionen.

Kombinationsfordelene mellem plante- og husdyrproduktionen er velkendte. Bedriftens samlede rentabilitet vil være stærkt afhængig af en hensigtsmæssig harmoni mellem jordtilliggende, bygningskapacitet, kapital i øvrigt og arbejdskraft ved valg både af driftsgrene og ved fastlæggelse af produktionsomfanget inden for de forskellige driftsgrene. Derfor har man også hidtil i regnskabsanalyserne kunnet registrere, at de gennemsnitlige produktionsomkostninger pr. enhed kun stiger beskedent, når besætningsenhedernes størrelse formindskes – f.eks. svarende til fuld beskæftigelse af 1/2 mand pr. dag inden for de enkelte husdyrgrene.

Dansk landbrug år 2000

De danske Landboforeninger har for nylig lavet en fremskrivning, der viser en mulig udvikling i bedriftsstruktur, besætningsstruktur og produktionsomfang for plante- og husdyrproduktionen frem til år 2000. Der forventes et relativt harmonisk udviklingsforløb uden de større økonomiske sammenbrud, som der var optræk til i perioden 1980/83, og som nogen frygter vil kunne indtræffe igen i 1988/89.

Bedriftsstrukturen

I 1985 var der i Danmark godt 88.000 landbrugsbedrifter over 5 ha. Antallet ventes at falde til knap 62.000 år 2000. Der er tale om en nedlægningstakt på 2,5 pct. årligt. Næppe mere end 30.000 bedrifter vil år 2000 være heltidsbrug. Der ventes en fortsat tilbagegang i landbrugsarealet. EF's braklægningsordninger vil her kunne forcere nedgangen. Det gennemsnitlige jordtilliggende ventes at være 44 ha pr. bedrift ved årtusindskiftet, jfr. tabel 1.

Kvægproduktionen

Der har i mange år været godt 1 mio. køer i Danmark. Bl.a. EF-mælkekvoten har medført et fald, som vil resultere i en nedgang til 625.000, hvis kvoteloftet fastholdes frem til år 2000. Det skyldes forventninger om fortsatte ydelsesstigninger. Prognosen tager ikke hensyn til effekten af en eventuel til-ladelse til brug af væksthormon. Antallet af besætninger ventes at falde fra knap 32.000 i 1985 til godt 10.000 i år 2000. I perioden ventes den gennemsnitlige besætningsstør-

Tabel 1. Landbrugsbedrifter og landbrugsareal, faktisk og forventet.

	Faktisk		Forventet
	1975	1985	2000
Bedrifter i alt	113.093	88.376	61.900
Landbrugsareal i alt, 1000 ha.	2.915	2.832	2.700
Landbrugsareal i gns. pr. bedrift.....	25,8	32,0	44,0

Kilde: Danmarks Statistik og De danske Landboforeninger.

relse at stige fra 28 malkekøer i 1985 til 61 køer i år 2000. Der bemærkes i *tabel 2*, at der må påregnes en markant nedgang i produktionen af oksekød frem mod årtusindskiftet.

Svineproduktionen

Det ventes, at sobestanden som langtidstendens vil være stabil i de kommende år. Men sammen med cykliske udsving i svinepro-

duktionen og en fortsat effektivitetsstigning i soholdet påregnes en forøget svineproduktion frem til år 2000. I 1985 var, som det fremgår af *tabel 3*, den samlede sobestand 928.000 stk. Der ventes en samlet sobestand på 925.000 i år 2000. Der blev i 1985 produceret 14,6 mio. slagtesvin. I år 2000 ventes den samlede produktion at udgøre 19,0 mio. slagtesvin. Gennem fremskrivningsperioden ventes en kraftig forøgelse af den

Tabel 2. Malkekøer, mælkeydelse og -produktion, oksekødsproduktion samt gns. besætningsstørrelse, faktisk og forventet.

	Faktisk		Forventet
	1975	1985	2000
Malkekøer i alt, 1000 stk.....	1.094	896	625
Gns. mælkeydelse, kg 4 pct. mælk pr. ko.....	4.644	5.962	7.800
Samlet mælkeproduktion, mio. kg 4 pct. mælk.....	5.081	5.344	4.880
Besætninger med malkekøer.....	63.244	31.773	10.200
Antal malkekøer pr. besætning.....	17,3	28,2	61
Produktion af oksekød, 1000 tons.....	259	252	180

Kilde: Danmarks Statistik og De danske Landboforeninger.

Tabel 3. Søer, sobesætninger, svinebestand, svinebesætninger og svinekødsproduktion, faktisk og forventet.

	Faktisk		Forventet
	1975	1985	2000
Søer i alt, 1000 stk.....	875	928	925
Sobesætninger.....	67.164	31.048	9.350
Antal søer pr. besætning.....	12,8	29,9	99,0
Antal leverede svin pr. so.....	11,7	15,7	20,5
Antal svin slagtet i alt, 1000 stk.....	10.242	14.606	19.000
Svinebesætninger.....	89.255	44.221	14.800
Antal svin pr. besætning.....	85	206	690
Svin slagtinger pr. gris i bestanden, ekskl. søer.....	1,50	1,79	2,05

Kilde: Danmarks Statistik og De danske Landboforeninger.

Tabel 4. Landbrugsarealet fordelt på korn, andre salgsafgrøder, grovfoder og vedvarende græsarealer, faktisk og forventet, 1000 ha.

	Faktisk		Forventet
	1975	1985	2000
Korn i alt.....	1.720	1.595	1.510
Andre salgsafgrøder.....	273	516	650
Grovfoderafgrøder.....	645	481	190
Græs uden for omdrift.....	277	220	360
Landbrugsareal i alt.....	2.915	2.812	2.710

Kilde: Danmarks Statistik og De danske Landboforeninger.

gennemsnitlige besætningsstørrelse. Fra 206 svin pr. besætning i 1985 til 690 svin pr. besætning i år 2000. Der ventes gennem prognoseperioden fastholdt et betydeligt antal mindre svinebesætninger. I år 2000 ventes knap 15.000 svinebesætninger. Heraf vil ca. 5000 have mindre end 100 svin og næsten 3000 flere end 1000 svin pr. besætning.

Arealanvendelse og høstudbytter

Grovfoderarealerne ventes reduceret i takt med nedgangen i kvægbestanden. Arealerne med salgsafgrøder var i 1985 på 516.000 ha (tabel 4). De ventes at ville stige til 650.000 ha i år 2000. Mellem 1985 og år 2000 ventes kornarealet reduceret med knap 100.000 ha. En fortsat udbyttestigning og øget vintersædsdyrkning betyder, at der fortsat må regnes med et betydeligt kornoverskud i Danmark. I år 2000 ventes et samlet overskud svarende til 2,3 mio. tons mod 1,1 mio. tons i 1985. Det skyldes, at den forøgede svineproduktion ikke vil kunne opsuge væksten i kornudbyttet. Der vil være en stadig mere udpræget tendens til, at kornoverskuddet især optræder på de østlige øer.

Produktionens tilrettelæggelse

Allerede i dag kan det konstateres, at den såkaldte 80-20-regel gælder inden for svineproduktionen. Det vil sige, at ca. 20 pct. af besætningerne producerer 80 pct. af svine. I kvægholdet er koncentrationen ikke så udtalt.

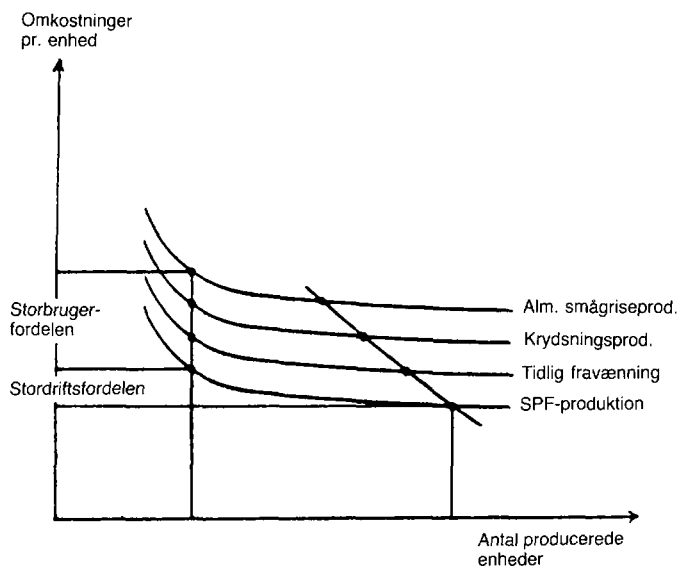
Der er grund til at regne med, at driftslederne på heltidsbrugene i de kommende år vil lægge vægt på at sikre bedre harmoni mellem produktionsfaktorerne. Det vil ofte være muligt at øge bedriftens lønningsevne gennem en bedre udnyttelse af arbejdskraft, jordtilliggende og bygningskapacitet. Samtidig vil øget interesse for efteruddannelse og faglig dygtiggørelse kunne føre til forbedret driftsplanlægning og likviditetsstyring. Måske vil nedsat økonomisk vækst følges af mindre markante krav om erstatning af arbejdskraft med kapital. Alligevel vil ned-

læggelsen af landbrugsbedrifter fortsætte – både som følge af de hastigt voksende økonomiske problemer og på grund af den høje brugeralder. Der vil samtidig være et betydeligt behov for flytning af bygningskapacitet fra de nedlagte til de tilbageblevne landbrugsbedrifter. De kapitalkrav, som derved udløses, vil være ganske byrdefulde. Samtidig opfordrer det økonomiske klima til betydelig forsigtighed med hensyn til ekspansion på de heltidsbedrifter, der skal fortsætte driften.

Meget tyder på, at de store forskelle, som kan konstateres i danske landmænds økonomiske resultater, snarere skyldes *storbrugerend egentlige stordriftsfordele*. Forskellen mellem disse to begreber er måske ikke umiddelbart forståelig. Figur 2 illustrerer problemets karakter med et eksempel fra svineproduktionen. Hvert af de fire her viste produktionssystemer har sine stordriftsfordele. Måler vi forskelle i enhedsomkostningerne på tværs af systemerne, kommer vi let til at overdrive den egentlige stordriftsfordel. De bedste økonomiske resultater opnås oftest i de større driftsenheder. Der findes også de landmænd, der for at modvirke risiko og sårbarhed, som følger med produktionsintensivering og specialisering, benytter stadig mere avancerede *produktionssystemer*. Produktionssystemerne tages i disse år i brug i stadig flere, overvejende større bedrifter – både i mark og i stald. De mindre driftsenheder halter bagefter. Derved fraskriver de sig både konkurrenceevne og langsigtet overlevelse. De udnytter ikke de mulige storbrugerfordele.

Fra forskningen og fra rådgiveren søger man i disse år at arrangere både den gamle og den nye faglige viden i *pakker*. Disse er specielt velegnede til overvågning, analyse, kontrol og omstyring. Produktionssystemerne begyndte i fjerkræproduktionen for næsten 25 år siden. I svineproduktionen er de ved at være godt indarbejdet, som nævnt især hos større producenter. Men de er også

Figur 2. Stordrifts- og storbrugerfordele i smågriseproduktionen.

på vej ind i mælkeproduktionen og i markbruket. Tidlig fravænning, SPF, krydsningsproduktion, strategifodring og forenklet grovfoderproduktion er eksempler på produktionssystemer, henholdsvis fra svine- og kvægproduktionen.

Anvendelse af produktionssystemer vil blive forstærket med informationsteknologiens forøgede udbredelse. Interessen for samtidig at få tilbudt egentlige produktionstyringssystemer, der er skræddersyede til bestemte bedrifters tekniske, biologiske og driftsledermæssige forudsætninger, vil uden tvivl vokse.

Heller ikke anvendelsen af produktionstyring bør begrænses til en lille gruppe avancerede elitelandmænd. Produktionsstyringsprogrammer er ikke kun for de største og de store producenter. Mange mindre producenter vil kunne formindske deres enhedsomkostninger og forbedre deres langsigtede muligheder for at overleve som kommercielle producenter ved at udnytte produktionstyringsmetoderne. Alternativer findes naturligvis ved at søge beskæftigelse uden for erhvervet eller ved at slå sig på mere fantasifulde nicheproduktioner. Men er det bedre alternativer?

Afslutning

Nogle vil sikkert mene, at dette billede på dansk landbrugs fremtid er både fantasiløst og blodfattigt. Hvordan udvikler markedsvilkårene sig på lidt længere sigt? Vil forskellige miljørestriktioner gøre rentabel landbrugsdrift umulig? Hvilken rolle vil bioteknologien og elektronikken komme til at spille? Vil staten kræve ejendomsret til landbrugsjorden? Vil landmænd affinde sig med en syvdages uge, når lønmodtagerne finder ud af, at en femdages uge er for belastende? Burde erhvervet gå over til produktionssystemer, der mere konsekvent satser på nye produktkvaliteter? Der er mange uafklarede problemer.

Et af dansk landbrugs væsentligste kendetegn er troen på, at det nytter at samarbejde og løfte i flok. En tro der har udviklet sig gennem mere end 100 år. Denne tro på samvirke er omsat til forpligtende samarbejde på en lang række politiske, faglige og økonomiske områder. Den har bidraget til at skabe og fastholde den struktur, der fortsat dominerer i landbruget.

Mange påvirkninger fra det omgivende samfund og især fra erhvervet selv vil i de

Bilag

Nøgletal for udviklingen i dansk landbrug, 1970-1987.

	1960	1970	1980	1985	1986	1987*
Antal landbrugsbedrifter	196.076	140.197	114.213	97.744	94.975	92.000
Landbrugsareal, 1000 ha	3.094	2.941	2.884	2.837	2.822	2.809
Gns. bedriftsstørrelse, ha	15,8	21,0	25,3	29,0	29,7	30,5
Antal helårsarbejdere***	300.000	194.000	130.700	109.900	105.400	103.700
Antal medhjælpere	128.300	34.100	25.400	23.700	-	22.400
Befolkningsandel, pct.	16	9	6	6	5	5
Bruttoinvesteringer, mio. kr.***	707	1.120	6.485	4.856	5.835	5.960
Antal traktorer	111.300	174.600	184.400	166.300	168.600	
Antal mejetærskere	8.900	42.300	38.800	34.600	34.100	
Antal heste, 1000 stk.	171	45	50	37	35	34
Antal køer, 1000 stk.	1.438	1.153	1.104	953	922	862
Antal svin, 1000 stk.	6.147	8.361	9.957	9.119	9.352	9.302
Antal høner, 1000 stk.	9.735	6.330	4.563	4.086	4.287	3.832
Korn i pct. af areal.	46,7	59,1	63,0	56,9	56,4	56,6
Rodfrugter i pct. af areal	18,3	9,8	8,4	8,1	7,9	7,5
Græs i pct. af areal.	31,7	27,2	23,1	20,5	20,2	18,9
Handelsgødningsforbrug:***						
Kg kvælstof pr. ha	40	91	135	139	135	135
Kg kali pr. ha	46	51	49	44	43	45
Kg fosfor pr. ha	16	19	20	17	16	17
Høstudbytte, mio. afgrødeenheder	140,6	134,6	137,0	154,6	152,7	135,2
Mængdeindeks for den samlede landbrugsproduktion, 1960=100	100	97	124	145	141	136
Produktionsværdi i alt for landbruget, mio. kr.	8.200	11.205	32.466	49.964	47.730	43.805
Husdyrprodukter, mio. kr.	6.700	9.458	25.325	36.428	35.815	33.072
Planteprodukter, mio. kr.	1.500	1.747	7.141	13.536	11.915	10.733
Indkøb af rå- og hjælpe- stoffer, mio. kr.	4.000	5.674	18.584	26.142	24.526	23.484
Generelle driftstilsk., mio. kr.	0	48	488	809	691	636
Produktionsskatter, mio. kr.	280	198	1.165	662	722	800
Landbrugets brutto- faktorindkomst, mio. kr.	3.920	5.381	13.205	23.969	23.173	20.157
Nettorenteudgifter, mio. kr.	400	1.565	6.871	8.777	9.176	9.926
Landbr. nettoindtægt mv. mio. kr.	2.250	2.690	2.489	9.384	8.007	4.315
Nettoindtægt kr. pr. bedrift	11.500	19.200	21.800	96.000	84.300	46.900
Landbr. eksportværdi, mio. kr.	5.426	7.599	28.105	45.088	43.625	44.173
Landbrugseksporten i pct. af totaleksporten	54	31	28	25	25	24
Landbrugsaktiver opgjort til kontantværdi, mia. kr.	28,2**	48,2	170,2	189,2	220,9	221,0
Landbr. gæld i % af kontantværdi.	34**	35	33	45	45	45
Landbr. forrentningsprocent***	2,2	1,1	-1,3	4,1	1,5	0,4

*) Foreløbig.

**) Prioriteret værdi.

***) Driftsårstal, hvor eksempelvis 1979/80 tal er anført under 1980.

Jordbrugets fremtid*

Sammendrag og konklusioner af en arbejdsgrupperapport om jordbrugets fremtid

Dette sammendrag og konklusioner indeholder en række overvejelser over den politik, Danmark i de nærmeste år bør følge på landbrugsområdet. Hovedhensynet i overvejelserne har været behovet for, at den danske jordbrugssektor forbedrer sin internationale konkurrencesituation via en integreret landbrugspolitik, der effektiviserer og billiggør produktionen og samtidig opfanger forbrugsudviklingen for nye fødevarer.

Hovedmidlet hertil er en liberalisering af de bestemmelser, der i øjeblikket hæmmer strukturudviklingen (nedlæggelse, samdrift og arealgrænser) samt begrænser tilførelsen af risikovillig kapital (erhvervsbestemmelser og ejerformer). Et øget samarbejde imellem de enkelte landbrugsejendomme kunne yderligere bidrage til en billiggørelse af produktionen. Endelig vil en stærkere satsning på nye landbrugsprodukter af højere kvalitet, evt. produceret under særlige betingelser, forbedre landbrugets internationale konkurrenceevne.

De internationale landbrugspolitiske rammer

Dansk landbrug er et udpræget eksport erhverv, hvor cirka to tredjedele af produktionen afsættes på eksportmarkedet. EF har traditionelt udgjort et vist sikkerhedsnet mod afhængigheden af verdensmarkedet. På grund af ændrede efterspørgsels- og udbuds-

forhold for landbrugsvarer bliver verdensmarkedet imidlertid stadig mere centralt for udviklingen af EF's landbrugspolitik og forholdene på EF-markedet.

For så vidt angår den globale landbrugs-situation, har de industrialiserede lande ud-sigt til permanent overskud af standardlandbrugsvarer, mens markedet for forædlede produkter fortsat vil vokse. Efterspørgslen efter landbrugsvarer vil være præget af, at Sovjetunionen og Østeuropa på kort sigt stadig må forventes at have et vist importbe-hov af standardlandbrugsvarer. Derimod vil efterspørgslen i de fattige udviklingslande fortsat være begrænset af manglende købe-kraft. Efterspørgslen efter animalske pro-dukter stiger i en årrække fremover i de rige olieeksporterende udviklingslande og i de nyindustrialiserede lande. I sidstnævnte lande forventes endvidere en stigning i efter-spørgslen efter forædlede produkter.

Udviklingen på verdensmarkedet vil uden en GATT-aftale om markedsdisciplin føre til et fortsat nedadgående prispres på landbrugsprodukter. Dermed øges kravet om til-pasninger i EF's landbrugspolitik. Desuden vil et stigende pres på de enkelte landes statskasser og EF's budget forstærke be-hovet for tilpasninger.

USA og Cairns-landene vil ved de kom-mende GATT-forhandlinger lægge pres på EF for at få liberaliseret handelen med landbrugsprodukter, hvilket vil øge betydningen af udviklingen på verdensmarkedet for ud-

* Uddrag af en arbejdsrapport udarbejdet af Landbrugsministeriet om jordbrugets fremtid på mellemlangt sigt. Rapporten er behandlet på en »fremtidskonference« afholdt af Landbrugsministeriet den 25. oktober 1988 i København. Bringes med tilladelse af Landbrugsministeriet.

formningen af landbrugspolitikken med hensyn til prisniveau, kvantiteter m.v. En generel liberalisering er dog næppe realistisk, men der må forventes en gradvis overgang til en mere markedsorienteret politik og et lavere beskyttelsesniveau.

I første omgang må en international aftale om eksportdisciplin anses for nødvendig for at få balance på verdensmarkedet. Indførelse af budget-stabilisatorer i EF's landbrugspolitik vil ikke være tilstrækkelig til at begrænse produktionen. En aftale om eksportdisciplin vil derfor i EF medføre behov for – udover en stadig nedsættelse af priserne på vegetabiliske hovedafgrøder – en omfattende set-asideordning eller lignende, der kan sikre, at de producerede mængder kan holdes under kontrol.

For Danmark er de allerede gennemførte og de kommende ændringer af EF's landbrugspolitik afslutningen på en periode, hvor EF's landbrugspolitik gav eksportlande som Holland og Danmark meget betydelige fordele. I tidsrummet fra begyndelsen af Danmarks EF-medlemsskab og frem til de seneste år har EF's landbrugspolitik garanteret et producentprisiniveau for nøglevarerne, som har ligget betydeligt over verdensmarkedsprisiniveauet. Samtidig har der i de fleste områder været fuld frihed for de enkelte producenter til selv at bestemme, hvor meget de ville producere til de garanterede priser.

Det har længe stået klart, at denne situation ikke kunne vare ved. Forud for Danmarks tilslutning til EF blev det ofte fremhævet, at de afgørende fordele for landbruget og den danske økonomi på længere sigt lå i den frie markedsadgang snarere end i prisgarantien for landbruget.

De effektivitetsmæssige forudsætninger for denne vurdering holder stadig stik. Danmark ligger fortsat placeret i forreste række, når det drejer sig om værditilvækst pr. heltidsbeskæftiget. Det er stadig i Danmark og Holland, at landbrugsproduktionen giver mest pr. heltidsbeskæftiget til forrentning af

landbrugskapitalen og til aflønning af ejers og families arbejdsindsats. Fordelene af den frie markedsadgang kan dog risikere at blive reduceret af mælkekvoteringsordningen og eventuelle nye kvoteringsordninger for andre produkter.

På grund af dansk landbrugs relativt store eksportandel kan det hævdes, at Danmark på kortere sigt har en interesse i at opretholde et relativt højt prisniveau i EF, selv med eventuelle begrænsninger af produktionen ved hjælp af kvoteringsordninger m.v. Kvoteringsordninger af et mindre omfang kan betragtes som den pris, det er værd at betale for at fastholde en større del af prisstøtten.

Kvoteringsordninger har imidlertid en række negative sideeffekter, idet produktionsstrukturen fastlåses inden for og imellem landene.

En begrænsning af kvoteringsordningernes omfang forudsætter på den anden side en mere restriktiv prispolitik. En restriktiv prispolitik vil desuden fremme den fortsatte afvandring fra landbrugserhvervet, som er hovedmidlet til at sikre erhvervet en indkomstudvikling som i andre erhverv. Under forudsætning af at effektivitetsudviklingen i dansk landbrug ikke begrænses ved restriktioner i landbrugsloven m.v., er det derfor i Danmarks langsigtede interesse, at prisniveauet for landbrugsprodukter i EF bringes ned på et niveau, som betyder en højere grad af markedsligevægt.

Under alle omstændigheder er det klart i Danmarks interesse, at den fælles landbrugspolitik bevares med så meget styrke, at de rent nationale støtteordninger holdes inden for snævre rammer. Hvis der sker en glidning på dette punkt, vil der være en risiko for, at konkurrencen om landbrugsmarkederne kommer til at foregå via de nationale statskasser. Det vil stille Danmark med en høj eksportkvote ugunstigt i konkurrencen.

Danmark skal derfor ikke unddrage sig EF's bestræbelser på at tilpasse landbrugs-

politikken, således at den kan bevares som en fælles politik. Tværtimod er det en fordel for Danmark, at landbrugspolitikken tilpasses, således at der kan frigøres ressourcer til en integrering af fællesskabet på andre områder end landbrugspolitikken. Alt andet lige vil en sådan model stille Danmark i en bedre position i EF.

Set i et globalt perspektiv bør man fra dansk side arbejde for internationale reformer med et større gennemslag af de komparative fordele. Det indebærer en friere konkurrence, hvor de effektivitetsmæssige forhold bliver afgørende for i hvilke lande, produktionen finder sted.

Set i et EF-perspektiv ligger forslagene om produktionsbegrænsende foranstaltninger, der samtidig har et miljøsigt, i forlængelse af bestræbelserne på det miljøpolitiske område i Danmark. Danmark har med sine forholdsvis stærke initiativer på området en interesse i at integrere miljøpolitiske hensyn fuldt ud i den fælles landbrugspolitik, således at produktionen i samtlige medlemslande belastes ensartet.

De nationale landbrugspolitiske rammer

Landbrugets placering i samfundsøkonomien

Landbrugssektoren beskæftiger direkte og indirekte godt 200.000 mennesker, udgør knap 10 pct. af samfundets værditilvækst og tegner sig for knap 30 pct. af landets eksport.

Landbrugssektoren er således stadig en vigtig del af samfundsøkonomien, men erhvervets bidrag forventes i fremtiden at udgøre en stadig faldende andel.

Samtidig er det imidlertid vigtigt at holde for øje, at erhvervet er en meget integreret del af samfundsøkonomien og derfor i høj grad afhængigt af de generelle økonomiske vilkår i landet. Centrale begreber i den sammenhæng er rentevilkår, finansieringsmulig-

heder, skattevilkår, den generelle erhvervsfremmepolitik, miljøpolitik m.v.

Skatteforhold

Beskatningen af landbrugets produktionsapparat fremhæves ofte som en uforholdsmæssig stor omkostningsbelastning.

Totalt set udgør skatter på produktionsapparatet 800 mio. kr., svarende til omkring 10-15 pct. af den erhvervsmæssige indkomst. På bedriftsniveau svarer ejendomsbeskatningen kun til for ca. 3-5 pct. af driftsoverskuddet i gennemsnit. I enkelte egne af landet er belastningen dog større. Det må imidlertid tages i betragtning, at knap en fjerdedel af landbrugets samlede betalte ejendomsskatter indirekte føres tilbage til erhvervet via promilleafgiftsfonden, samt at betalte ejendomsskatter er fradragsberettigede på skatteopgørelsen. Ved en vurdering af ejendomsskattens betydning må det ligeledes tages i betragtning, at en eventuel fjernelse eller lempelse af ejendomsskatterne på længere sigt må forventes at kapitalisere sig i ejendomspriserne.

De personlige skatters størrelse, hvoraf indkomstskatterne udgør hovedparten, bærer præg af, at mange landmænd har en forholdsvis lav skatteevne, samt at landmænd med høje indkomster på kort sigt kan reducere den skattepligtige indkomst via henlæggelser på investeringskonti og/eller udnyttelse af afskrivningsregler. Herudover har skattereformen med indførelse af virksomhedsordningen gavnet landbruget.

Med hensyn til formueskatten viser beregninger foretaget på basis af 1985-data, at formueskatten for de ca. 12.000 bedrifter i landbruget, der betaler formueskat, gennemsnitligt er på 16.000 kr. Ved en gennemsnitsbetragtning for hele landbrugssektoren må formueskattens andel af de personlige skatter således skønnes at udgøre en mindre andel. Dog kan visse større bedrifter have et uforholdsmæssigt stort formuebeskatningsgrundlag i forhold til de indtjeningsmæssige

muligheder. På kort sigt forventes alt andet lige et fald i formueskattens størrelse som følge af dels stigningen i nedslagsprocenten for fysiske erhvervsaktiver, dels faldende ejendomspriser.

Beskatningsproblemet i landbruget er således især knyttet til beskatning i forbindelse med generationsskifte, der kan stille store likviditetsmæssige krav. Hovedproblemet knytter sig til beskatningen af de genvundne afskrivninger, der opstår dels som følge af kraftigt stigende ejendomspriser eller for store afskrivninger, hvis likviditetsvirkning er anvendt til forbrug i stedet for opsparing. Netop med henblik på at løse beskatningsproblemer ved generationsskifte, er der fremsat to forslag i Folketinget. Det ene skaber mulighed for at vælge en successionsordning ved familieoverdragelse, hvor erhververen indtræder i sælgers skattemæssige stilling med hensyn til afskrivningsgrundlag, anskaffelsessum m.v. Det andet lovforslag giver mulighed for at foretage et nedslag på 40 pct. i bruttoværdien af de erhvervsaktiver, der indgår i opgørelsen af det afgiftspligtige arve- eller gavebeløb. Lovforslagene vil kun gælde i familiehandler, og vil således have tendens til at lukke erhvervet.

Desuden er der stillet forslag om at lempe formuebeskatningen især for de mindre formuer, herunder i landbruget.

Såfremt disse forslag vedtages i Folketinget, må landbrugets væsentligste beskatningsproblemer skønnes at være løst.

Overvejelser vedrørende strukturpolitik og finansieringsproblematikken

Der er udsigt til, at landbruget som helhed kommer i en alvorlig indtjeningsklemme i de nærmeste år. I den forbindelse er strukturudviklingen et vigtigt middel til at imødegå landbrugets faldende indtjening. Det er derfor vigtigt, at der lægges færrest mulige bånd på strukturudviklingen.

I den fremtidige landbrugsstruktur forventes produktionslandbruget at blive stærkt koncentreret. Arealkoncentrationen

har hidtil været svagere end husdyrbestandens koncentration. Der findes en del husdyrbrug, som ikke er harmoniske i den forstand, at arealet er for lille i forhold til husdyrbestanden. Udviklingen henimod harmoniske brug forventes fremover i højere grad at ske ved leje af jord. På den måde undgår lejeren at lægge beslag på dyre finansieringsmidler.

Koncentrationen i besætningsstrukturen forventes at blive endnu stærkere alene af den grund, at mange mindre besætninger ikke vil være lønsomme for nye ejere.

Presset i retning af større landbrugsenheder skyldes navnlig størrelsesøkonomiske fordele. I en række tilfælde vil den naturlige udvikling indebære konflikt med landbrugslovens regler vedrørende samdrift og forpagtning, sammenlægning, erhvervelse samt nedlægning.

En stigende interesse for andelsbrug og gruppelandbrug betyder, at det bør vurderes, om landbrugsloven og finansieringsmulighederne, herunder støtteordninger og beskatningsforhold, stiller de alternative ejerformer ringere end selvejet. På kort sigt forventes en kursændring i forhold til lovens grundtanke om at fremme og beskytte selvejer-familiebruget dog ikke at få nævneværdig praktisk betydning. Dertil er den faktiske interesse for alternative driftformer for lille blandt landmændene på nuværende tidspunkt.

Alt i alt forventes begrænsningerne indeholdt i landbrugsloven og miljøbestemmelserne at føre til en forøgelse af det delforpagtede areal. Forpagtningsjorden udgør i dag ca. 20 pct. af landbrugsarealet. I midten af 1990'erne forventes denne andel at være steget til ca. 30 pct.

Den forventede strukturudvikling skønnes således at indebære konflikt med landbrugslovens regler, navnlig i forbindelse med:

- Samdrift og forpagtning (højst 5 ejendomme i en indbyrdes afstand af højst 5

km – og på tilsammen 100 ha, når der er tale om mere end 2 ejendomme).

- Sammenlægning (højst 100 ha, dog 50 ha, hvis en mindre ejendom har fortrinsstilling).
- Erhvervelse (højst 2 ejendomme i højst 5 km's afstand på tilsammen højst 50 ha, hvis en mindre ejendom har fortrinsstilling).
- Nedlægning (ejendomme over ca. 15 ha må ikke nedlægges).
- Fastsættelse af den maksimale forpagtningsperiode, som er 15 år for gårdforpagtning og 10 år for delforpagtning.

Disse restriktioner kan med god grund lempes eller fjernes, alt efter de konkrete politiske muligheder. I den rene planteproduktion regnes således med, at der kan opnås størrelsesøkonomiske fordele ved brugsudvidelser op til mindst 300 ha. Ud fra rent driftsøkonomiske synspunkter lægger landbrugsloven således bånd på effektiviseringsbestræbelserne.

Selvejet er en væsentlig kilde til, at der opstår finansieringsproblemer. Selv om der eventuelt indføres lempelser i beskattningen ved generationsskifte bør det overvejes, hvorledes landbruget, f.eks. via andre ejerformer, kan undgå at skulle indregne urealistisk høje jordværdier i driften. Jord og bygninger skal med andre ord aflønnes i forhold til deres produktionsværdi rensat for landbrugsfremmede, spekulationsmotive-rende elementer. I den forbindelse bør det overvejes at indføre bedre mulighed for forpagtning, eventuelt i forbindelse med lettere adgang til at erhverve landbrugsejendomme for »bylandmænd«, selskaber m.v. samt indførelse af en jordbankordning.

Ved at fjerne landbrugslovens principielle krav om, at den, der ejer en landbrugsejendom også skal være ansvarlig for driften, kan man fremme mulighederne for *forpagtning* og derved løsne båndene mellem driftsøkonomi og jordværdi.

En væsentlig større udbredelse af forpagt-

ning kunne tænkes at skabe behov for en mere detaljeret forpagterlovgivning. Ved forpagtning har den enkelte driftsleder mindre sikkerhed for, hvor længe han kan råde over jorden. Denne usikkerhed kan resultere i mindre investeringslyst og ringe vedligeholdelse af jord og bygningsmasse. Der kunne således blive tale om en regulering af ansvaret for vedligeholdelse af bygningsmassen samt behov for en præcisering af ansvaret over for visse offentlige reguleringer eller af, hvem der er støtteberettiget i visse sammenhænge. Endelig kunne der tænkes at blive behov for at lægge loft over forpagtningsafgifterne for herved at beskytte forpagterne.

En ulempe ved en forpagterlovgivning er, at der opstår et sideløbende, ureguleret marked, hvor store arealer drives ved plejeaftaler m.v. i stedet for ved forpagtning. En anden ulempe er, at urentable bedrifter beskyttes ved at give forpagteren for mange rettigheder.

Erfaringerne fra andre lande (Storbritanien og Holland) synes desuden at vise, at en lovmæssig sikring af kontinuiteten i brugsretten medfører for mange ulemper. Derfor må det antages, at en effektiv udnyttelse af landbrugsressourcerne bedst sikres ved bestemmelser i de individuelle forpagtningskontrakter. Dog kan der muligvis være grund til at lempe landbrugslovens regler om maksimale forpagtningsperioder, som er 15 år for gårdforpagtning og 10 år for delforpagtning.

En anden løsning kunne være en *aktieselskabskonstruktion*, hvor landbruget i stedet for dyr realkredit skal kunne drage nytte af risikovillig kapital, der ikke kræver store årlige renter og afdrag. Målet er at sikre den løbende økonomi i bedriften mod afgivelse af jordværdistigningen.

Forudsættes en konstruktion, hvor A-aktierne ejes af den ansvarlige driftsherre og B-aktier af fremmede investorer, rejser der sig imidlertid en række spørgsmål. For det første er der ikke nogen simpel løsning på

problemet om, hvilken af de to aktionærgrupper der skal have beslutningsretten. For det andet vil driftsherren ikke afsætte flere midler end strengt nødvendigt til vedligeholdelse og langtidsinvesteringer, hvis han udelukkende er ansvarlig for det løbende driftsoverskud. For det tredje kan der over relativt lange perioder ikke konstateres nogen væsentlig prisstigning for jord i forhold til den generelle prisudvikling. Det forekommer derfor tvivlsomt, om B-aktierne vil finde nogen betydelig efterspørgsel.

Med hensyn til en konstruktion, hvor der ikke indgår A- og B-aktier, men hvor et selskab står som ejer af en landbrugsejendom, som drives af en forpagter eller bestyrer, henvises til overvejelserne vedrørende forpagtning.

En *jordbankordning* kunne tænkes at foregå enten i statsligt eller i kollektivt, privat regi. Jordbanken skal kunne erhverve landbrugsejendomme, der herefter udlejes til landbrugere mod betaling af en jordrente, som indekseres f.eks. i forhold til den gennemsnitlige nettoindtjening i landbruget. En sådan jordbankordning vil fjerne jordspekulation fra omkostningerne i den enkelte bedrift, men vil næppe kunne realiseres uden et subsidie-element, som i sidste instans vil blive betalt af de almindelige skatteydere.

Spørgsmålet om alternative ejerformer er ikke kun relevant i strukturpolitisk sammenhæng, men er også tæt knyttet til *finansieringsproblematikken*.

Landbruget er målt efter flere forhold karakteriseret af en for høj gæld. For det første er fremmedfinansieringen markant større end i de lande, dansk landbrug skal konkurrere med. For det andet er der ikke indtjeningsmæssigt grundlag i produktionen til at kunne afvikle gælden.

En del af finansieringsproblemerne vil på længere sigt lettes via den dekapitalisering, der må forventes at foregå som følge af fallende realpriser på landbrugets salgspotentialer samt afvikling af visse eksisterende støtteordninger. Desuden forventes en sti-

gende inflationstakt at lette nettorentebyrden.

Et fald i ejendomsværdierne vil overgangsvis forværre situationen for etablerede landmænd med høj gæld. I de tilfælde, hvor bedriften skønnes at være økonomisk overlevelsedygtig, kan der overvejes en personbunden støtte, så kapitalisering af støtten undgås.

Selv med dekapitalisering af ejendomsværdierne vil landbruget imidlertid som følge af en accellererende strukturudvikling blive konfronteret med et stadig stigende kapitalkrav pr. beskæftiget. Sammenfaldende med et nedadgående prispres stilles øgede krav til indtjeningen for de landmænd, der bliver i erhvervet. De skal kunne overtage de nedlagte gårde, investere i den nødvendige modernisering og rationalisering samt forøge egenkapitalen.

Erhvervsstøttepolitik

Den seneste udvikling i erhvervsstøttepolitikken har været præget af problemer med overskudsproduktion og miljøspørgsmål. Støtteordninger med henblik på produktudvikling i primær- og sekundærsektoren sigter mod udviklingen af nye produkter og forarbejdning af allerede eksisterende produkttyper med det formål bl.a. at øge markedsandelene, værditilvæksten, beskæftigelsen og indtjeningen i landbruget. Disse støtteområder repræsenterer en bevægelse væk fra krisestøtte og rentetilskud hen imod støtte til strukturomstilling.

Med gennemførelse af høstabsordningen og den påtænkte refinansiering af landbrugets gæld kan der være en risiko for, at den traditionelle krisestøtte atter kommer til at dominere støttepolitikken.

Erhvervsstøtteordningerne bør stadig revideres i lyset af generelle samfundshensyn, hvilket understøttes af den mangelfulde effekt på de enkelte bedrifters økonomi af de traditionelle erhvervsstøtteordninger.

Det gældende princip, når løsningen af landbrugets gældsproblemer medfører ind-

førelse af rentelette låneordninger, bør være, at de gøres personbetingede for at sikre mindst mulig kapitalisering af støtten. Ordninger med billigere »rentepenge«, der har tendens til at kapitaliseres, bliver udelukkende til fordel for de nuværende landmænd. De grundlæggende finansieringsproblemer vil derfor vende tilbage med en ny generation landmænd. For at reducere kapitalisering af rentestøtten kræves, at subsidierne bortfalder ved ejerskifte.

Miljøpolitik

Miljøpolitikken har i de senere år fået en ganske stor indflydelse på den danske jordbrugsproduktion og -politik. Først fokuseredes på jordbrugsproduktionens effekt på det omgivende miljø (kvælstofudvaskning, pesticider, lugt- og røggener etc.). Siden er der indført offentlig regulering af selve landbrugsdriften for herigennem at opnå den miljøpolitiske målsætning.

Udviklingen er karakteriseret af modstående opfattelser mellem landbruget og et flertal af den danske befolkning. Landbrugs erhvervet har først sent erkendt befolkningsflertallets ønsker, som vil føre til øgede omkostninger ved landbrugsdrift i Danmark, uden at landbruget i de øvrige EF-lande er underlagt tilsvarende krav. Miljøpolitikken forrykker således dansk landbrugs konkurrenceevne i negativ retning.

På den anden side gennemføres miljøpolitikken på et tidspunkt, hvor der på EF-plan er behov for at nedsætte produktionen enten ved at trække arealer ud af produktionen eller ved at gøre produktionen mindre intensiv. Miljøpolitikken kunne således trække i en positiv retning, men problemet er, at miljøpolitikken stadig er national. Der er behov for en fælles miljøpolitik på EF-plan overfor jordbruget, eller med andre ord at integrere miljøpolitikken på jordbrugsområdet fuldt ud i den fælles landbrugspolitik.

Landbrugssektoren vil imidlertid også i de nærmeste år møde stigende krav om levering af »sunde produkter«. »Sunde produk-

ter« vil i denne forbindelse ud over målbare egenskaber skulle indeholde mere imaginære kvaliteter, herunder være produceret på en særlig »rigtig« måde. Her kan nævnes interessen for økologiske produkter, ligesom det må forventes, at der vil opstå et – begrænset – marked for husdyrprodukter produceret under ekstensive former, med en højere grad af dyrevelfærd.

Det må forventes, at interessen for »sunde« produkter vil være stærkt stigende i de nærmeste år, men med de fortsatte stramme økonomiske betingelser for udviklingen i det danske privatforbrug er det højst usikkert, hvor stor en del af den danske befolkning, der reelt vil købe de dyrere, »sunde« fødevarer. Derimod må det formodes, at der i EF vil være et stort kundeunderlag for fødevarer med særlige »sunde« kvaliteter. Det forekommer således rigtigt at udnytte den stærke danske interesse i miljøspørgsmål som et positivt instrument i landbrugets løbende omstilling og tilpasning.

Marginaljordspolitik

Omfanget af marginaljord vil afhænge af såvel den økonomiske som den miljøpolitiske udvikling. Der skelnes mellem jord på dyrkningsgrænsen (egentlige marginaljorder) og jord, som er udgået af dyrkning eller aldrig har været dyrket (udgåede marginale jorder). Disse arealer udgør i dag tilsammen ca. 250.000 ha. Ifølge en undersøgelse foretaget af KVL er dette areal beregnet til at stige til 335.000 ha i 1991.

Beregning af marginalisering er imidlertid forbundet med stor usikkerhed. Den økonomiske dyrkningsgrænse vil afhænge af faktorer som udviklingen i priser og produktionsomkostninger samt af de tekniske fremskridt. På miljøområdet er marginaljordsstrategien i færd med at blive udmøntet i konkrete initiativer med anvendelse af landbrugsloven, udlånsloven, jordfordelingsloven og EF's sociostrukturelle forslag. I forbindelse med sidstnævnte kan det blive af-

gørende, hvad der gennemføres af ekstensiveringsordninger/»set-aside«.

I dag gælder landbrugsloven også for udgåede marginale arealer. Med udsigt til at større arealer udgår af landbrugsmæssig drift, kunne det overvejes at erstatte eller supplere landbrugspligten for disse arealer med en plejepligt.

Plejepligten kunne have form af en række nøjere specificerede landskabs- og miljøopgaver for jordejeren. For at undgå offentlige tilskud til disse opgaver kunne det overvejes at lade jord med plejepligt gå ud i fri handel, hvor købere af jord med plejepligt skal overholde de opstillede krav til landskabet og miljøet på jordstykket.

Der vil sandsynligvis kunne findes købere til jord med plejepligt, idet kredsen af potentielle købere udvides.

Hermed vil marginale arealer, som er miljømæssigt interessante, kunne opretholdes i den miljømæssigt ønskede stand.

Den forventede udvikling i jordbruget

Primærjordbruget

Beskrivelsen af den forventede udvikling i primær-jordbruget tager udgangspunkt i driftsåret 1984/85 og vedrører 1991 og 1996. Grundlaget er en undersøgelse af Frede Andersen og Poul Erik Stryg i Skrifter fra Økonomisk Institut nr. 20, Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole, 1987. Denne undersøgelse er sammenholdt med en tilsvarende undersøgelse fra De danske Landboforeninger, 1987.

Beskrivelsen omfatter skøn over udviklingen i bedriftsstruktur, regional fordeling, husdyrproduktion, planteproduktion, arealanvendelse og indtjening. Der er opstillet forudsætninger om de løbende effektivitetsstigninger og realprisudviklingen. Samtidig er der gjort en række antagelser om omkostningsudviklingen. Endelig er der regnet med en nedgang i landbrugsarealet igennem perioden, dels fordi noget vil overgå til an-

den anvendelse, dels fordi ret betydelige arealer i Jylland forventes at udgå af driften.

Andersen/Strygs undersøgelse forventer en lavere udviklingstakt end Landboforeningerne både for den animalske og den vegetabiliske produktion, hvilket delvist skyldes, at Andersen/Stryg forventer et stærkere fald i landbrugsarealet end Landboforeningerne.

Andersen/Strygs skøn over den animalske produktion baseres på forventninger om forværrede afsætningsvilkår på eksportmarkederne og dermed forværrede prisrelationer. Landboforeningerne har ikke i skønnene over udviklingen i primærjordbruget taget hensyn til de ændrede afsætningsvilkår, men har mere eller mindre mekanisk fremskrevet udviklingen fra analyseperioden 1975 til 1985.

Hovedtallene for skøn over udviklingen i primærjordbruget er vist i tabel.

Sammenlagt forekommer skønnene foretaget af Andersen/Stryg at være de mest realistiske. Der kan således forudses en forceret strukturudvikling, hvor bedrifter nedlægges med stigende takt. Mælkeproduktionen forventes at ligge på omtrent det nuværende niveau, mens svinekødsproduktionen vil stige, men med en langsommere takt end i den forløbne del af 1980'erne. Landbrugsarealet vil formindskes hurtigere end hidtil om end næppe så hurtigt som antaget af Andersen/Stryg, og antallet af beskæftigede i det primære jordbrug vil falde ca. 25 pct. frem til 1996. Alt i alt vil landbrugets betydning for beskæftigelsen, eksporten og landets økonomi aftage de næste 5-10 år med en hastighed, som er højere end i de sidste 5-10 år.

Under forudsætning af den skønnede strukturudvikling, herunder især faldet i antallet af bedrifter, vil gennemsnitsindtjeningen på de forskellige bedriftstyper være jævnt stigende i 1990'erne, undtagen for de små kvæg-, svine- og planteavlsbedrifter, hvor den vil være stagnerende eller faldende. På kort sigt skønnes indtjeningen

Tabel 1. Nøgletal for udviklingen i primærjordbruget.

	1990	1991	1992	1995	1996	2000
<i>Antal bedrifter</i> (over 5 ha)						
– Andersen/Stryg		72.030			58.790	
– Landboforeningerne	79.120			69.960		61.860
<i>Mælkeproduktionen</i> (mio. kg 4,3 pct. fedt)						
– Andersen/Stryg		4.460			4.500	
– Landboforeningerne						
(inkl. 200 mio. kg til privat forbrug)	4.867	4.867	4.867	4.867	4.867	4.867
<i>Svinekødsproduktionen</i> (mio. slagtesvin)						
– Andersen/Stryg		15,9			17,2	
– Landboforeningerne	17,5			18,3		
<i>Landbrugsareal</i> (i alt, 1000 ha)						
– Andersen/Stryg		2.712			2.653	
– Landboforeningerne	2.780			2.740		2.710
<i>BF1 (mio. 1984/85 kr.)</i>						
– Landbrugsministeriet		22.800			21.800	
<i>Beskæftigelse i det pri- mære jordbrug (fuldtids- beskæftigede)</i>						
– Landbrugsministeriet		93.000			80.000	

dog at være under pres og vil gennemsnitligt ligge på et relativt lavt niveau.

Sekundærsektoren

Udviklingen i forarbejdnings- og forædlingssektorerne er afgørende for landbrugets fremtidige samfundsmæssige placering samt det indtjeningsmæssige grundlag i det primære jordbrug. Med de begrænsede muligheder for mængdemæssig ekspansion samt et nedadgående prispres er øget produktudvikling og forædling nødvendig for på længere sigt at opretholde indtjeningen i landbrugssektoren. Med henblik på at fremme indsatsen bør flere generelle forhold overvejes.

For det første bør der indføres et større incitament til at akkumulere kapital i an-

delsselskaberne, således at der i højere grad foretages investeringer med en forholdsvis lang tidshorisont. Desuden bør samarbejdet virksomhederne imellem forbedres væsentligt, ligesom der stadig er behov for internationalisering og strukturrationaliseringer i brancherne via opkøb og fusioner. Med åbningen af det indre marked i EF er det specielt vigtigt, at danske virksomheder er internationalt orienteret ikke alene vedrørende salg af danske fødevarer, men også vedrørende lokal produktion i udlandet.

For det andet vil en opstramning og omlægning af afregningssystemet samt kontraktproduktion kunne fremme produktudviklingen i kraft af en bedre råvarekvalitet. I den forbindelse kan produktionen af sunde og rene produkter stimuleres via en relativt

bedre afregning. Kombineret med en målrettet mærkningsstrategi for »grønne produkter« vil de skærpede miljøkrav kunne anvendes offensivt i salgsøjemed.

For det tredje bør fødevareforskningen indtage en mere central placering i lyset af det øgede behov for forædling og forarbejdning af danske levnedsmidler. Der kræves således en styrkelse af både den offentlige og den private forskningsindsats inden for levnedsmiddelområdet, hvor indsatsen i for høj grad har været koncentreret om procesorienteret FoU.

Afslutning

Sammenfattende forventer arbejdsgruppen, at konkurrencesituationen for dansk land-

brug vil blive skærpet i de nærmeste år. Med de foreslåede liberaliseringer i den danske landbrugspolitik vil der blive et øget behov for at hjælpe landmænd ud af erhvervet samt at tage urentabel jord ud af produktionen. Den forventede udvikling vil have konsekvenser for befolkningssammensætningen på landet. Hensynet til landbrugets konkurrenceevne bør veje tungere ved udformningen af landbrugspolitikken end hensynet til opretholdelse af en uøkonomisk landbrugsstruktur. Samtidig bør erhvervet i højere grad gøres selvhjælpende ved en fortsat afvikling af eksisterende støtteordninger samt en øget indsats i erhvervet og det offentlige for produktion af fødevarer med en højere kvalitet og produkter med større efterspørgsel.

Dansk jordbrug frem til år 2000*)

De fundamentale faktorer

Fødevarerbehovet i udviklingslandene vil være hurtigt voksende som følge af den store befolkningsvækst. Hertil kommer, at stigende velstand vil øge forbruget af landbrugsvarer.

Det er tvivlsomt, om udviklingslandene selv vil kunne dække det øgede fødevarerbehov. Årsagen er en relativ knaphed på landbrugsjord. Væksten i udviklingslandenes landbrugsproduktion kan alene ventes at hidrøre fra øget produktivitet.

Med en stagnerende befolkningsvækst i de industrialiserede lande samt et højt ernæringsniveau ventes fødevaremarkedet at være stagnerende.

Perspektivet er derfor et handelsmønster, hvor industrilandene i stigende grad kan eksportere landbrugsvarer til udviklingslandene, som kan betale for denne import med en øget eksport af industrivarer.

Dette mønster bygger på, at de komparative fordele på længere sigt vil bestemme handelsmønsteret. Industrilandene har en komparativ fordel på bl.a. landbrugsområdet i form af mere landbrugsjord og højere produktivitet. Udviklingslandene har omvendt en komparativ fordel i produktion af lavteknologiske industriprodukter, hvor arbejdslønnen spiller en stor rolle for omkostningsniveauet.

Den danske landbrugseksport er en del af dette mønster. Der ventes derfor en betyde-

lig stigning i eksporten til udviklingslandene, forudsat at Danmarks eksport følger den generelle udvikling. Der er dog tale om et langsigtet perspektiv, der periodevis kan bremses af andre tendenser og begivenheder.

Det økonomiske perspektiv

Ud over befolkningsudviklingen er den økonomiske vækst afgørende for efterspørgslen efter landbrugsvarer. På globalt plan har væksten siden begyndelsen af 1970'erne været på lidt over 3,5 pct. i gennemsnit pr. år. For perioden frem til år 2000 er perspektivet en lidt svagere vækst på omkring 3 pct. pr. år.

Den økonomiske udvikling afviger naturligvis meget fra region til region:

- Nordamerika vil formentlig endnu i mange år være præget af det store underskud på betalingsbalancen og af den lave dollarkurs. Perspektiverne for økonomisk vækst vurderes som gunstigere end for f.eks. Vesteuropa.
- Japans vækstperspektiver er trods eksporterhvervets øjeblikkelige vanskeligheder bedre end for de øvrige industrilande.
- Vesteuropa ventes af en række grunde, herunder lille tilgang til arbejdsstyrken og lav investeringskvote, at blive den region, der får den laveste økonomiske vækst frem til år 2000.

* Uddrag af rapport fra Institut for fremtidsforskning, udarbejdet til/og udgivet af Landbrugsministeriet. Rapporten er behandlet på en »fremtidskonference« afholdt af Landbrugsministeriet den 25. oktober 1988 i København. Bringes med tilladelse af Landbrugsministeriet.

- Asien. De to store lande Kina og Indien vil formentlig fortsat opleve en høj økonomisk vækst. Det samme gælder en række nyindustrialiserede lande.
- Mellemøstens økonomiske vækst afhænger i høj grad af olieprisen, hvor det er sandsynligt, at priserne igen vil stige i løbet af 1990'erne.

Det vækstmønster, der tegner sig, er således, at en række udviklingslande samt Japan vil være fremtidens vækstrområder, der kan øge deres import af bl.a. landbrugsvarer relativt mere end andre regioner.

De økonomiske perspektiver peger derfor på, at lande med relativt lille landbrugsareal og stor befolkningsvækst også vil være højvækstlande. Disse lande udmærker sig ved en høj vækst i eksporten af industriprodukter, som kan skabe den nødvendige valutaandtjenning for en øget import af landbrugsvarer.

En række risici kan dog påvirke udviklingen i handelsmønsteret, herunder muligheden for en økonomisk depression, der kan øge handelshindringerne.

De politiske foranstaltningers betydning for den internationale handel med landbrugsvarer

Handelen med landbrugsvarer er generelt langt mere reguleret end for andre varer. Det gælder både i industrilandene og i udviklingslandene. Flere analyser har beregnet reguleringsgraden i forhold til en situation med fri markedsdannelse. En OECD-analyse peger på, at reguleringerne har været stigende, og at støtteelementet for alle landbrugsvarer i OECD-landene er 32 pct., højest for mejerivarer (63 pct.), for okse- og kalvekød 30 pct., for svinekød 16 pct., for fjerkræ 14 pct. Støtteelementet for foderkorn er beregnet til 19 pct.

Støtteelementet i enkelte lande og regioner er ifølge OECD-analysen:

Japan	59 pct.
EF (10)	43 pct.
USA	16 pct.

Den politiske tendens både i USA og i EF-landene går i retning af en reduktion af støtteelementet.

Det erkendes dog, at der er tale om en meget vanskelig og langsigtet proces, således at usikkerheden er meget stor uanset tendensen til en nedtrapning af støtteelementet. På grund af støtteelementets betydelige størrelse og indvirkning på produktion, udbud, priser og efterspørgsel er denne usikkerhed central for vurderingen af perspektiverne.

Udviklingen i EF

Der er foregået en betydelig strukturudvikling i EF-landene. Landbrugsarealet er reduceret med ca. 7 pct. fra 1966 til 1985, og landbrugets andel af beskæftigelsen er reduceret fra 18 pct. i 1960 til 7 pct. i 1985. Faldet har været særlig markant i perioden 1960-70, hvorefter det er afsvækket noget.

De fælles landbrugspriser blev indført i 1967/68, men siden 1977/78 er landbrugspriserne steget mindre end inflationen, en tendens, der er blevet forstærket siden 1983/84. Samtidig er forholdet mellem producentpriser og priser på rå- og hjælpestoffer – bytteforholdet – blevet mindre gunstigt.

EF's selvforsyning med landbrugsvarer er øget i perioden. Eksporten var i 1985 på 63 pct. af importen, en stigning fra 35 pct. i 1973.

EF's prisstøtteforanstaltninger har været stigende i hele perioden, fra 1981 til 1987 er udgifterne øget med en tredjedel målt i faste priser og udgør nu ca. 24 mia. ECU.

Det er dog karakteristisk, at udviklingen i de enkelte landes landbrug har været meget forskellig, allerede fordi strukturen afviger meget fra det ene EF-land til det andet.

Det samme gælder perspektiverne for ud-
bud og efterspørgsel for de enkelte land-
brugsprodukter.

Perspektiverne for den samlede udvikling
i EF's landbrugspolitik må tage udgangs-
punkt i de sidste 10 års mere eller mindre
permanente krisetilstand. De stigende ud-
gifter til prisstøtte har ikke reduceret be-
hovet for tilpasninger, der synes mere pres-
serende end nogensinde.

Prisstøtten, der udgør 95 pct. af udgif-
terne til den fælles landbrugspolitik, er i de
senere år blevet suppleret med indgreb over
for de producerede mængder. Prisstøtte uaf-
hængig af produceret mængde kan ikke læn-
gere opretholdes. De stigende overskuds-
problemer er en af årsagerne hertil.

På denne baggrund ventes EF's land-
brugspolitik i den betragtede periode juste-
ret på følgende områder:

- *En restriktiv prispolitik på de produkter, hvor der er strukturelle overskud.*

Prisstigningstakten vil i en årrække ligge
under stigningstakten på verdensmarke-
det, således at afstanden mellem de to
prisniveauer mindskes. Det gælder især
smør, sukker, korn samt okse- og kalve-
kød.

- *Begrænsninger i adgangen til intervention, således at EF ikke længere aftager ubegrænsede produktionsmængder til de fastsatte priser.*

- *Afbalancerede relationer til handelspartnere uden for EF.*

I takt med at EF-landene er blevet netto-
eksportører af en række landbrugspro-
dukter, øges hensynet til andre eksport-
tører, specielt USA. Faren for modforan-
staltninger overfor EF's eksport øges, hvis
importen til EF strammes. Samtidig har
EF-landene en interesse i, at eksporten ud
af EF ikke bremses ved en for hurtig af-
vikling af eksportstøtten.

En reduktion af eksportstøtten er ønske-

lig af budgetmæssige årsager og ud fra
ønsket om at fremme en international re-
duktion af eksportstøtten.

Konsekvensen ventes at blive en vis re-
duktion i eksportstøtten samtidig med en
omlægning med loft over beløbene til det
enkelte land og det enkelte produkt. En
større del af eksportstøtten kan også blive
finansieret nationalt.

Omlægningen i EF kan bl.a. betyde:

- *En fastholdelse af landbrugerens rolle som driftsherre og iværksætter.* Tendensen til deregulering, herunder at landbruget fremover i højere grad bliver medansvarligt for de strukturelle overskud, ventes styrket. Medansvarsafgiften er kommet for at blive. Kvantitative reguleringer af produktionen, som kvoteordningerne i mejerisektoren er eksempler på, vil formentlig være en forbigående foranstaltning. Konsekvensen vil fortsat være, at de effektive producenter har størst udbytte af foranstaltningerne, og at der ikke kommer yderligere indkomstudlignende tiltag over prisordningerne.

- *Regulering og bekæmpelse af metoder der er skadelige for miljøet.* Der forventes en fortsat integration mellem landbrugs- og miljøpolitik. Princippet om at forureneren betaler, udelukker dog ikke støtteordninger til landbrug i lande, hvor der er indført særligt vidtgående og omkostningstyngende miljøforanstaltninger.

- *Sociale foranstaltninger.* Tilpasningen af landbrugspolitikken, specielt den restriktive prispolitik, vil påvirke landbrugets indkomster i nedadgående retning. Derfor kan der ventes udført indkomststøtte til regioner, hvis sociale struktur er truet. Det vil formentlig ske på EF-plan for at undgå en re-nationalisering af landbrugs-
politikken. Indkomststøtte til produktive bedrifter, der er vanskeligt stillet, f.eks. som følge af stor rentebyrde, ventes der-

imod finansieret over de nationale budgetter.

Hertil kommer støtte til etablering samt nye produktionsmetoder, forskning og udvikling.

- *Sammenfattende* er tendensen derfor, at prisstøtten erstattes af en bredere vifte af mere selektive støtteordninger, herunder indkomststøtte.

Det er de effektive producenter i eksportørlandene Holland og Danmark, der har haft størst fordel af prisstøtteordningerne, hvorimod de relativt høje indkomster indebærer, at de ikke kan forvente samme andel i en indkomststøtte fra EF.

En reduceret prisstøtte vil omvendt stabilisere prisudviklingen på verdensmarkedet, hvilket har størst interesse for Holland, Danmark samt Frankrig.

Usikkerhedsfaktor

For de nærmeste år er usikkerheden omkring internationale aftaler til nedbringelse af landbrugsstøtten central. Det gælder især beslutninger om EF's landbrugspolitik og udsigten til en aftale mellem EF og USA om begrænsning i landbrugs subsidierne.

De langsigtede tendenser i befolkningsudviklingen er en vækst på ca. 2 pct. om året i u-landene og ca. 0,5 pct. i i-landene for perioden 1985-2000. Usikkerheden omkring denne udvikling vurderes at være ringe. Det samme gælder mængden af landbrugsjord pr. indbygger, der i år 2000 kun vil være en tredjedel i u-landene af det, den vil være i i-landene. Med hensyn til landbrugsproduktionen pr. indbygger kan forventes en lidt stærkere stigning i udviklingslandene end i de industrialiserede lande, men forskellen må ventes at blive ringe og noget usikker samt - som nævnt - utilstrækkelig til at dække væksten i u-landenes efterspørgsel efter fødevarer.

Der kan ske et skift i holdninger og forbrugsmønstre i OECD-landene med nye og ændrede kvalitetskrav til fødevarer. Det drejer sig om tendenser, der allerede kan konstateres, nemlig den grønne bølge med krav om sundhed og miljøvenlighed, mærkevarer samt højere tilberedningsgrad. Disse tendenser ventes at blive styrket, ligesom der er tegn på en stadig dybere segmentering (opdeling) af markederne i de industrialiserede lande. Usikkerheden drejer sig om, hvor hurtigt disse tendenser vil slå igenem.

Dansk jordbrug 1988. Udgangssituationen

Landbruget har i perioden fra 1973 næsten været i stand til at opretholde sin andel af værditilvæksten i dansk økonomi som helhed.

Når dette har kunnet lade sig gøre trods et fald i landbrugets realpriser på ca. en tredjedel, skyldes det en kraftig vækst i produktionen.

Den animalske produktion er øget med en tredjedel, og den vegetabiliske er fordoblet siden 1973. I samme periode er beskæftigelsen i landbruget reduceret med 22 pct.

Der er således tale om en kraftig vækst i produktiviteten, nemlig lidt mere end en fordobling fra 1973 til 1986. Denne produktivitetstigning er baggrunden for, at det har været muligt at opretholde indtjeningen pr. beskæftiget.

I perioden 1973 til 1980 øgedes nettoinvesteringerne i landbrugets kapitalapparat (ekskl. jord) meget betydeligt. Efter 1980 har afskrivningerne været større end investeringerne.

Antallet af landbrugsbedrifter er i perioden faldet med ca. en tredjedel, og landbrugsarealet er ca. 4 pct. mindre end i 1973. Det er især de små brug, der er nedlagt, mens bedrifter over 50 ha er øget markant. Andelen af deltidsbedrifter er øget fra 37

pct. til 51 pct. Strukturen i dansk landbrug er ændret i retning af øget koncentration. Samtidig er der sket en specialisering inden for den animalske produktion og mellem henholdsvis animalsk og vegetabilsk produktion.

Dansk landbrug er i forhold til andre lande præget af meget store rentebyrder, hvis baggrund bl.a. er de store investeringer i 1970'erne, da realrenten var relativt lav, samtidig med at der forventedes stigende landbrugspriser.

Udgangssituationen er derfor, at dansk landbrug siden 1963 har demonstreret en betydelig evne til omstilling og har fordoblet produktionen pr. beskæftiget både i perioden 1960-73 og igen i perioden 1973-88.

Til trods herfor befinder landbruget sig i dag i en alvorlig økonomisk situation på grund af de internationale markedsforhold.

Nærings- og nydelsesmiddelindustrien er Danmarks største industrisektor, målt i produktionsværdi. Udviklingen i levnedsmiddelindustrien, som sektoren kaldes i det følgende, er snævert forbunden med udviklingen i det primære landbrug, idet den danske levnedsmiddelindustri i modsætning til f.eks. den hollandske næsten udelukkende er baseret på danskproducerede råvarer.

Der forventes en fortsat internationalisering af levnedsmiddelindustrien; men udviklingen kan ikke forventes at medføre en større standardisering, da markederne i de industrialiserede lande må forudses at blive stadig mere segmenterede, dog med visse overordnede fællestræk. Det vil stille store krav til samspillet mellem den primære sektor og industrien. Der forventes et stort investeringsbehov af mere langsigtet karakter, f.eks. i forskning og udvikling, herunder produkt- og markedsudvikling. Der kan derfor forudses et behov for tilførsel af kapital fra sektorer uden for det primære landbrug.

Dansk jordbrug år 2000

Inden for de rammer, som de ydre vilkår sætter, er der forskellige udviklingsmuligheder for dansk jordbrug. For at illustrere nogle af disse tænkelige muligheder – og for at inspirere debatten – er opstillet tre scenarier eller fremtidsbilleder. Hvilket er det sandsynligste?

Det teknologiske jordbrug år 2000

Dansk jordbrug har – ligesom i perioden 1973-86 – fordoblet produktiviteten. Dette resultat er nået ved en omfattende strukturalisering. Der er i dag ca. 40.000 brug, og de dyrkede arealer er reduceret svagt. Hertil kommer en øget specialisering og nye selskabsformer. Selvejerbruget dominerer dog stadig.

Den nye teknologi er taget i brug til biogasanlæg, til forædling ved genteknologi og i forædlingsindustrien, hvor, »food parks« integrerer produktion og forædling.

Kontraktproduktion er udbredt med store internationale virksomheder, herunder japanske, som aftagere.

Det blev øget produktivitet, forædling, internationalisering samt ny teknologi, der var vejen frem for dansk jordbrug.

Det integrerede jordbrug år 2000

I 1988 var dansk jordbrug ikke alene i en økonomisk krise, men også i en økologisk krise, præget af stigende krav om rent miljø og produkter uden tilsætningsstoffer. Styrken i de grønne krav øgedes, og ligesom industrien måtte jordbruget tilpasse sig.

Da det samtidig var klart, at prisstøtten ikke kunne fortsætte, blev EF's landbrugs politik lagt om til miljøstøtte og kortvarig indkomststøtte.

Med bistand fra det nyoprettede »Ressourceministerium« var dansk jordbrug først til at udnytte det stærkt voksende marked for økologiske fødevarer i Nordeuropa, USA og Japan. Forbrugeren ville betale ekstra for kød fremstillet efter de nye husdyreti-

ske regler. Det blev et dansk jordbrug integreret med miljøet, der var vejen frem.

Det uændrede jordbrug år 2000

Dansk jordbrug var som helhed ikke beredt på de stadige tilpasningsbehov. Årsagen var, at gældsbyrden og de store investeringer i miljø, forædling og markedsføring.

EF's støtteordninger opretholdtes gennem hele perioden, men de blev gradvist reduceret. Prisstøtten førte til, at der blev et stadigt mindre antal højeffektive og store bedrifter og et stigende antal mindre brug, der ikke var rentable.

I det øvrige EF nåede mange brug op til det danske produktivitsniveau, hvilket forværede konkurrencesituationen også på de oversøiske markeder.

Dansk jordbrug magtede ikke den fortsatte tilpasning på grund af de økonomiske problemer og står i dag stadig i en krisesituation.

Scenarierne illustrerer de mange usikkerhedsfaktorer og valg. I det følgende afsnit gennemgås de tendenser i den danske økonomi og i dansk jordbrug, der vurderes som sandsynlige ydre vilkår for erhvervet.

Det økonomiske Danmarksbillede bygger på et »bedste bud« resumeret fra en større analyse udarbejdet på IFF. Hovedpunkterne er, at befolkningsudviklingen betyder dalende tilgang af unge til arbejdsstyrken og flere ældre efter år 2000. Endvidere en moderat økonomisk udvikling med en relativ beskeden velstandsstigning. Teknologiens konsekvenser i 1990'erne vil dreje sig om informationssamfundet og mulighederne for at udnytte datamaternes øgede kapacitet.

Holdningsudviklingen vil især være præget af tre faktorer, et mere bevidst, men ustabilt vælgerkorps, mange offentlige indkomstmodtagere og de begrænsede økonomiske muligheder. Endvidere udvikling henimod immaterielle behov, fremfor mere konkrete. Organisationerne ventes at stå over for en række udfordringer som følge af

svækkelse af rollen som lønforhandler, brancheglidning og øget specialisering.

Rapportens afsluttende konklusioner om de ydre vilkår

Tendenser i dansk jordbrug

På baggrund af ovenstående billede af Danmark år 2000 kan der foretages en vurdering af, hvilke konsekvenser dette mest sandsynlige forløb vil få for jordbrugets vilkår.

I det følgende skal en række særlige problemområder – og bemærkelsesværdige udviklingstendenser – der i lyset af dette billede tegner sig for dansk jordbrug de næste 10–15 år, skitseres. Det drejer sig om følgende:

- Befolkningsudviklingen indebærer et markant fald i tilgangen af unge til arbejdsmarkedet. På baggrund heraf kan der forventes at opstå vanskeligheder for dansk jordbrug i forbindelse med rekruttering af yngre, veluddannet arbejdskraft. Jordbruget vil således komme til at befinde sig i en situation præget af forstærket konkurrence med andre erhverv om arbejdskraften. Problemer med at skaffe ung arbejdskraft til erhvervet kan føre til begrænsninger i jordbrugets omstillingsdygtighed.
- Efterspørgslen efter landbrugsprodukter må på hjemmemarkedet forventes at stagnere. Samtidig må internationaliseringen af markederne for højt forarbejdede produkter forventes at føre til stigende forbrug af udenlandske forædlede fødevarer i Danmark.
- Det er sandsynligt, at omkostningerne, herunder renten, skattetryk og lønniveauet i Danmark, fortsat vil udvikle sig til ugunst for det danske landbrugserhverv.
- De stadige problemer for dansk økonomi må forventes at føre til, at finanspolitik-

ken i det næste årti vil være præget af periodiske stramninger. Dette må forventes at lægge en dæmper på bidragene fra det offentlige til landbruget.

- Den sandsynlige specialisering vil føre til en differentiering af landbrugets interesser. Dette vil svække grundlaget for og begrænse tilslutningen til fælles synspunkter for dansk landbrug, som de i dag formuleres af landbrugets organisationer.
- Det må forventes, at de traditionelle folkelige organisationer, herunder de politiske partier og faglige organisationer vil svækkes og miste indflydelse til græsrodsbevægelser mv., herunder miljøbevægelser. Denne bevægelse må forventes også fremover at være af betydning for landbruget.
- Den generelle holdningsudvikling vil påvirke efterspørgslens sammensætning. Markedet må i fremtiden i højere grad forventes at blive segmenteret, og der er tre tendenser, som kan tænkes at blive af særlig betydning for jordbrugets fremtid:
 - Tendensen i retning af livsforløb, der er mindre stabile. Dette stiller de traditionelle familiebrug under pres.
 - Tendensen til stadig mere kritisk indstillede forbrugere, som fører til krav om kvalitetsoplevelser og mere ernæringsrigtige produkter.
 - Tendensen til salg af produkter med en stor oplevelsesværdi.
- Tendensen i retning af større produktionsenheder må forventes at fortsætte - i jordbrug og fødevareindustri, såvel som i samfundets øvrige erhverv. Baggrunden er, at der ved øget anvendelse af ny teknologi kan realiseres rationaliseringsgevinster og stordriftsfordele.
- Fortsat usikkerhed. Usikkerhed om landbrugspolitikken og den generelle økonomiske situation, såvel i Danmark som i EF, ventes fortsat at hæmme langsigtede dispositioner i dansk jordbrug.

- Det er sandsynligt, at de finansielle fonde kan blive en vigtig supplerende finansieringskilde for dansk jordbrug.

- Deltid. Fra 1983 oversteg antallet af deltidslandbrug antallet af fuldtidsbrug i Danmark. Disse deltidsbrug kan opdeles i to grupper:

- en gruppe, der bl.a. som følge af den store rentebyrde, tidligere investeringer og de generelt faldende realsalgspriser for landbrugsvarer, er blevet tvunget til at skaffe supplerende indkomster udefra.
- en gruppe, der er karakteriseret ved, at brugerne har valgt deltidsbruget som led i en livsform.

Den førstnævnte gruppe udgøres af brug i krise. Disse brugs fremtid er i lyset af denne rapports prognoser, herunder prognosen for faldende realsalgspriser, uafklaret.

Den sidstnævnte gruppe udgøres af brug, der ikke i egentlig forstand kan betegnes som 100 pct. landbrug.

Et stadigt stigende antal jordbrug ventes drevet hovedsageligt af andre grunde end den erhvervsmæssige. Det vil være brug, hvor hobby, livsstil m.v. er det primære, medens rentabiliteten og indkomstgrundlaget er sekundært.

- I et længere perspektiv med hård konkurrence på verdensmarkedet kan dansk jordbrug ikke baseres på vegetabilsk produktion. Andre nationer har komparative (sammenlignet med Danmark) fordele i traditionel, vegetabilsk produktion på grund af store landbrugsarealer og infrastruktur m.v. Jordbrugsomlægning fra animalske til vegetabilsk salgsprodukter er hurtig, mens omlægning til animalske salgsprodukter er langsommelig. Deltidsbrug er netop karakteriseret af overvejende vegetabilsk produktion.

- Der må forudses en øget efterspørgsel i

tredjelande, specielt efter animalske kalorier i mellemlandene samt Japan.

Dansk landbrug har et godt udgangspunkt for at få del i det voksende marked, da man i 1970'erne og 1980'erne allerede har etableret sig dér og derfor har et fundament at bygge videre på.

En gradvis nedtrapning af eksportrestitutionerne vil ved uændrede verdensmarkedspriser betyde en faldende indtjening på markederne.

Dansk landbrug må i EF-sammenhæng vurderes at være så effektivt, at man bedre end mange andre lande vil kunne klare et sådant forbigående fald. Det forudsætter dog, at landbrugsstøtteordningerne ikke renationaliseres.

På lidt længere sigt forventes verdensmarkedspriserne at ville stige som en konsekvens af den gradvist aftrappede støtte og den stigende efterspørgsel. Systemeksport til den voksende fødevarerindustri i mellemlandene synes at være en oplagt mulighed, hvor Danmark kan bygge videre på et allerede etableret markedsforhold.

Kvantitativt forventes EF-markedet at ville stagnere pga. den langsomme befolkningsudvikling. Om Danmark kan bevare sine markedsandele, afhænger bl.a. af evnen til at differentiere produktprogrammet, så det tilpasses den stadigt mere segmenterede efterspørgsel. Specielt inden for forarbejdede fødevarer synes at være en mulighed, da der her er mindre risiko for at blive bremset af tekniske handelshindringer, som kan blive en konsekvens af en eventuel renationalisering af landbrugspolitikken.

Fødevarerindustrien vil blive stillet over for udfordringer som følge af at skulle tilpasse sig en meget differentieret efterspørgsel på de mange eksportmarkeder og på de enkelte segmenter i det enkelte land.

Det kræver, at industrien, som har den direkte markedskontakt, formår at kunne opfange og videreformidle markedstendenser til det primære jordbrug.

Den nuværende danske landbrugseksport kan fremvise flere eksempler på en sådan tilpasningsevne, bl.a. den danske bacongris.

Strategiske udfordringer for dansk jordbrug

Gennemgangen af dansk jordbrugs ydre vilkår indeholder en klar indikation af behovet for ændringer og for karakteren af de overvejelser, sådanne ændringer forudsætter.

Et erhverv og en virksomheds aktiviteter inddeles normalt i tre niveauer:

- drift
- tilpasning
- udvikling

Der vurderes i dansk jordbrugspolitik at være et klart behov for at styrke overvejelser på udviklingsniveauet, hvor der træffes strategiske beslutninger. Tilpasnings- og driftsbeslutninger, som tidligere har kendetegnet udviklingen, vil ikke i længden kunne løse erhvervets strategiske problemer.

Her er ikke blot tale om et valg af metode. Sandsynligheden for en omlægning af EF's landbrugspolitik, jordbrugets betrængte økonomi og vanskelighederne med nytilgang til erhvervet understreger, at der for dansk jordbrug er tale om en strategisk situation, der kræver nye løsninger. De strategiske spørgsmål rækker altså ud over en kortsigtet tilpasning af produktionen eller et forsøg på at forbedre driftsresultatet i de kommende år.

Der skal tages stilling til udviklingsretningen. Situationen opfordrer derfor til et beslutningsklima, hvor der tænkes nyt – uden unødigt binding til hidtidige regler og fremgangsmåder, og hvor der sættes nye mål, som kan videreføre erhvervets værdigrundlag.

Dansk jordbrug er mere end et mål i sig selv. Erhvervet har et formål – en mission – i en konsolidering af landets økonomi og i

bidraget til en tilfredsstillende global fødevareforsyning.

De strategiske overvejelser må dog tage udgangspunkt i, at denne målsætning hviler på et erhvervsmæssigt grundlag. Det drejer sig om at sikre et levedygtigt erhverv økonomi og vækstmuligheder. Heri ligger ikke en afvisning af støtte, men en erkendelse af, at bistand ikke i sig selv kan være en erhvervsstrategi, men må ses som et led i tilpasningsovervejelserne.

Den strategiske situation, hvor nye tiltag skal formuleres, indebærer, at barrierer, der bremser eksperimenter, skal fjernes. Udviklingssituationen er karakteriseret af, at der tænkes anderledes, og det forudsætter, at mange muligheder prøves.

Krisen kan være tegn på, at hidtidige regler kan være en hæmsko for udviklingen. Der bør sikres en hurtig kommunikation og vilje til at ændre regler hurtigt.

I udviklingssituationen må det strategiske område defineres. Hvilke faktorer omfattes af problemstillingen?

- Det relevante politikområde vurderes at være jordbrugspolitikken som erhvervs- politik snarere end som social- eller miljøpolitik.
- Den relevante afgrænsning af jordbruget som erhverv vurderes derimod at måtte omfatte ikke bare jordbruget, men også dets leverandører og aftagere, herunder ikke mindst fødevareindustrien.
- I den samlede landbrugspolitik indgår i dag elementer fra en række andre politik- områder. Der er tale om elementer fra erhvervspolitik, socialpolitik, uddannelsespolitik, miljøpolitik m.v. Denne sammenblanding er af flere grunde uhensigts- mæssig.

Socialpolitik

Socialpolitikken har i landbruget været rettet mod at styre afvandringen fra landbru-

get, øge indkomstniveauet i de mindst velstillede brug og sikre en harmonisk udvikling i de forskellige landsdele. Flere af denne rapports konklusioner stiller imidlertid spørgsmål ved hensigtsmæssigheden af denne politik. Landbrugsstøtten er i høj grad kommet de større brug til gode, og afvandringen er fortsat.

Dertil kommer, at landbruget gennem socialpolitikken i stigende grad er blevet stillet i en klientsituation, hvor mulighederne for tilskud økonomisk vejer tungere end tilskyndelsen til en fremadrettet udvikling af erhvervets produkter og organisationsformer.

Skelnes der mellem fuldtids- og deltidsbrug, kan tilskud til deltidsbrug i hovedsagen opfattes som socialpolitisk begrundet. Gruppen af deltidsbrug er imidlertid tveldelt:

- en del består af kriseramte brug, ofte gældstyngede, hvor brugeren af økonomisk nødvendighed må arbejde uden for bedriften.
- en del består af brug, hvor brugeren selv har valgt at nedsætte sig som deltidslandmand, f.eks. ud fra ønsket om at leve i tæt kontakt med naturen m.v.

Fra en socialpolitisk betragtning bør der imidlertid differentieres mellem disse brugstyper, såvel som mellem selvbærende og støttekravende brug, der i dag er underlagt den samme landbrugspolitik.

Miljøpolitik

Miljøhensyn lægger begrænsninger på dansk jordbrug såvel som på andre erhverv. Princippet om, at forureneren selv betaler for de samfundsmæssige omkostninger eller undlader at forurene gennem miljøpleje og forebyggelse, vil bl.a. af økonomiske og markeds-mæssige hensyn være et gældende princip fremover. Det forhindrer imidlertid ikke, at landbruget udvikler sig som erhverv.

Henlægning af særlige områder til naturlig fauna og flora er et eksempel på en ramme, som jordbruget som erhverv må respektere. Modsat må gælde, at økonomisk rentabilitet i andre tilfælde er afgørende for, om jordlægges brak. Det gælder naturligvis også, hvis omlægning til økologisk drift i nogle tilfælde kan vise sig at være økonomisk bæredygtig.

Når der i den nuværende situation kan argumenteres for, at en omstilling i miljøpolitikken – som f.eks. viser sig i miljøhandlingsplanen fra foråret 1987 – må foregå med et betydeligt element af offentlige tilskud, skyldes det alene landbrugets trængte økonomiske situation. Med en forbedret erhvervsmæssig udvikling må det forventes, at landbruget fremover ligestilles med andre erhverv.

Den modsætning, der har udviklet sig mellem produktionshensyn og miljø, kan dog i takt med en mere aktiv forureningsbekæmpelse gradvis reduceres og efterhånden forsvinde.

Erhvervspolitik

Landbrugspolitikken må som erhvervspolitik ses i sammenhæng med industripolitikken og den generelle økonomiske politik.

Det agroindustrielle kompleks er snævert forbundet med det primære jordbrug som leverandør til og aftager fra erhvervet. For at kunne virke som en udviklingsfaktor for det primære jordbrug er specielt forædlingsindustrien afhængig af en kontinuitet i råvaretilførslen både kvantitativt og kvalitativt.

På den ene side står det agroindustrielle kompleks, som præges af en stadig stigende internationalisering og koncentration. På den anden side står et jordbrug, som i stigende grad udgøres af deltidslandbrug, hvor landbrugsproduktionen er et supplement til en indkomst uden for produktionsenheden.

Der synes derfor at være et voksende behov for at sikre koordineringen mellem specielt heltidsbrugere og forædlingsindustrien.

Det opfordrer til en lovgivning, som i stigende grad tilgodeser de egentlige landbrug, dvs. de fremtidige heltidsbedrifter. Tilsvarende er der behov for en afklaring af forholdet mellem erhverv og forædlingsindustri, herunder prioriteringen af produkt- og markedsudvikling samt tidshorisonten for de fremtidige investeringer.

Justeringer i erhvervspolitikken

På baggrund af rapportens konklusioner kan udpeges en række væsentlige indsatsområder for landbrugspolitikken med det hovedsigte at sikre den økonomiske fundering af landbrugets fremtidige økonomiske udvikling.

Markedsudvikling

De foregående kapitler har påpeget et stort vækstpotentiale i udviklingslandenes fødevareefterspørgsel. Udnyttelsen af dette potentiale vil dog stille krav om en stor indsats i en systematisk vurdering og udvikling af de nye markeder med henblik på afsætning af forarbejdede, forædlede landbrugsprodukter. Der er tale om en langsigtet investering i markedsundersøgelser og afsætningskanaler, som den danske jordbrugspolitik kan medvirke til at opdyrke og udnytte.

De afledte krav vil bl.a. bestå i langsigtet og risikovillig finansiering samt udvikling af nye kundskaber og produkter, som svarer til markedernes behov.

På de eksisterende fødevaremarkeder, specielt i Vesteuropa, må ventes en væsentligt skærpet konkurrence i takt med en forøget internationalisering og en nedtrapning af støtteordningerne under EF.

Finansiering

Jordbrugets evne til at egenfinansiere investeringer er faldet med de seneste års forringelse i produktionsøkonomien og har dermed forøget fremmedkapitalens andel af jordbrugets finansieringsgrundlag. I en periode med faldende priser har dette betydet, at udgifterne til aflønning af fremmedkapi-

talen – renten – er blevet en stigende belastning – et forhold, der også fremover må forventes at dæmpe en allerede lav investerings tilbøjelighed. På denne baggrund forekommer det rimeligt at overveje nye finansieringsmønstre.

Selveje er specielt i landbruget den dominerende ejerform, men der findes forskellige former for kombination med anden ansvarlig kapital, f.eks. forpagtning og fælles eje mellem flere generationer. Det vil i denne situation være hensigtsmæssigt, om der åbnes større muligheder for, at det enkelte landbrug kan optage ansvarlig indskudskapital fra andre finansieringskilder i sit kapitalgrundlag.

Det primære jordbrug har traditionelt placeret ansvarlig indskudskapital i både leverandør- og aftagerindustrier i kraft af andelselskabernes udbredelse, mens det modsatte ikke har været tilfældet. Der har altså været en finansiell risikooverførsel fra dele af den sekundære til den primære sektor.

Den organisatoriske binding kombineret med en sådan risikooverførsel fra større enheder til mindre enheder kan være uheldig og fremme kortsigtede dispositioner i forhold til langsigtede. Risici kan bedre dækkes ind og udjævnes over tiden af større kapitalenheder.

Anskues landbrugspolitikken som et led i en samlet erhvervs politik forudsættes det, at både det primære jordbrug og forædlingsindustrien sikres adgang til kapitaltilførsel på samme vilkår, som gælder for det øvrige erhvervsliv. At medvirke til skabelsen af sådanne nye supplerende finansieringskilder kan være en væsentlig opgave for den fremtidige danske jordbrugspolitik.

Kundskaber

Behovene for udvikling og formidling af nye kundskaber vil som nævnt være voksende.

Uddannelse og efteruddannelse bliver dermed i sig selv et vigtigt element i udformningen af den fremtidige jordbrugspolitik. Det er dels et led i en udvikling af land-

brugets muligheder, men kan også ses som et middel til at tiltrække yngre veluddannet arbejdskraft til jordbruget.

Det må forventes, at uddannelsesopgaverne i stigende grad må løses i et samspil med sektorer uden for jordbrugets traditionelle samarbejdspartnere.

Regel- og normbrydning

Endelig kan det være hensigtsmæssigt at reevaluere de institutionelle rammer for dansk jordbrug.

Det bør modvirkes, at regler og traditioner udgør barrierer for en bedre anvendelse af erhvervets nuværende produktionsfaktorer, samt for en tiltrækning og effektiv udnyttelse af fremtidigt produktionspotentiale. Derfor bør det overvejes, hvilke lovmæssige, organisatoriske og traditionelle regler, der bremser dynamik og eksperimenter.

Tiltrækning af risikovillig kapital kunne som nævnt give muligheder via afvikling af regler. Ligeledes kunne der være mulighed for, at de eksisterende regler for sammenlægning hindrer en optimal udnyttelse af det allerede oparbejdede produktionsanlæg.

For erhvervet betragtet som en helhed, vil det være en fordel, at de investeringer, der foretages, bliver placeret, så de er sikret fortsat udnyttelse. Arbejdskraftens traditionelle faggrænser kan være en hindring for, at erhvervet kan tiltrække veluddannede unge og arbejdskraft fra utraditionelle erhverv og erhversuddannelser.

Strategi er også et signal til omverdenen om, i hvilke retninger man ønsker at udvikle sig. Det er påpeget i rapporten, at dansk jordbrug er og bliver stadig mere differentieret. En stadig faldende andel af arbejdsstyrken er beskæftiget i jordbruget. Konsekvensen er, at kun et stadigt faldende mindretal i befolkningen har et førstehåndskendskab til de vilkår, erhvervet fungerer under.

Dansk jordbrug er i en krisesituation i drift og tilpasning. For at undgå, at krisen bliver permanent og hæmmer en udvikling,

Strukturen i landbruget og landbrugsmaskinbranchen

– Udvikling, samspil, årsager og konsekvenser

Finn Thomassen, lektor, Aalborg Universitetscenter

1. Indledning

Landbrugsstrukturen har igennem flere år været genstand for en intens debat både blandt økonomer, i landbrugsorganisationer, blandt landmænd, i fagforeningskredse osv. Synsvinklen, der anlæges i debatten, varierer fra gang til gang, men spørgsmålet er som regel det samme: Hvad bliver konsekvenserne af at antallet af landbrug i år 2000 er reduceret til omkring 60.000 gårde, hvoraf kun ca. 20.000 er heltidsbrug? Flere og flere giver udtryk for betænkeligheder overfor udviklingen, der reelt er en afvikling af det landbrug, som Danmark har været kendt for gennem århundreder.

Nærværende artikel har flere formål.

For det første er det nødvendigt at få præciseret strukturbegrebet og få skabt en model, der kan forklare, hvorfor strukturen udvikler sig som den gør.

For det andet illustreres, hvorledes udviklingen i landbrugsstrukturen øver indflydelse på strukturudviklingen i de erhverv, der er nært knyttet til landbruget – her eksempelvis ved landbrugsmaskinbranchen.

For det tredje vurderes konsekvenser af landbrugets strukturudvikling i et bredere perspektiv. Der tænkes specielt på selvforstærkende processer i strukturudviklingen, teknologisk udvikling i tilknyttede erhverv og konsekvenserne for store dele af dansk industris internationale konkurrenceevne.

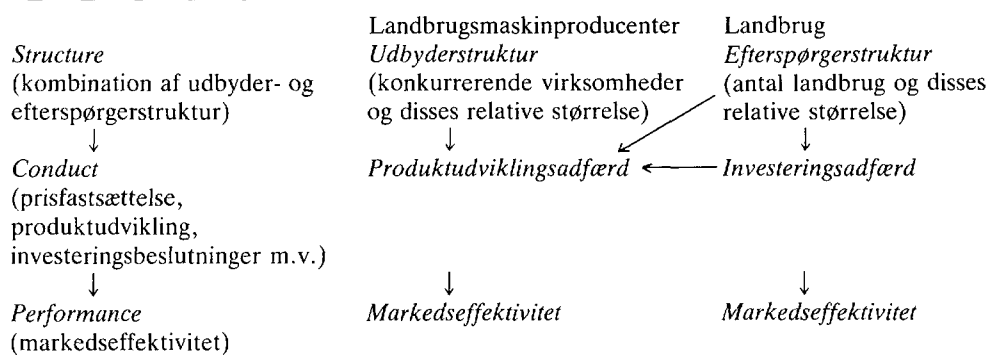
2. Strukturbegrebet i økonomisk teori

Grundopfattelsen er, at markedsstrukturen er bestemmende for virksomhedens adfærd, og at denne adfærd igen bliver afgørende for, om der sker en samfundsmæssig efficient allokering af de knappe ressourcer eller ej (1). Markedsstrukturen består ifølge dette paradigme af to hovedelementer, nemlig en udbyder- og en efterspørgerstruktur. For mange er strukturbegrebet blevet identisk med udbyderstrukturen (antal virksomheder og disses relative størrelse), hvilket let fører til fejlagtige slutninger om strukturens udvikling.

Idet landbruget er nært knyttet til såvel forsyningsvirksomheder som forædlingsvirksomheder, er det hensigtsmæssigt at tale om et landbrugsindustrielt kompleks (2). Heri indgår landbrugsmaskinbranchen som et forsyningsled. Fokuseres der f.eks. på markedsstrukturen i landbrugsmaskinbranchen, indbefatter strukturbegrebet ifølge paradigmet altså både udbyderstrukturen (virksomhederne i landbrugsmaskinbranchen) og efterspørgerstrukturen (antallet af gårde og deres relative størrelse).

Udbyderstrukturen er ikke statisk, hverken i landbruget eller i landbrugsmaskinbranchen. Udviklingen går begge steder mod større og mere specialiserede virksomheder. Medens landbrugsmaskinfabrikantens udvikling af ny teknologi er en betingelse for strukturudviklingen i landbruget, er landbrugsstrukturen omvendt et væsentligt element til forklaring af, hvilken ny teknologi maskinfabrikanten vil udvikle.

Figur 1. Strukturrelationer mellem landbrug og landbrugsmaskinproducenter.

Disse sammenhænge kan illustreres som vist i figur 1.

Landbrugsstrukturen får herigennem en helt afgørende indflydelse på maskinproducenternes produktudvikling og dermed udbyderstrukturen i landbrugsmaskinbranchen (pga. den nye teknologis afsmittende virkninger på strukturen. Men på samme måde vil efterspørgerstrukturen i landbrugets forædlingsvirksomheder påvirke landbrugets investeringsadfærd og dermed landbrugsstrukturen. Reelt er der tale om en slags fødekæde, hvor den efterspørgende branche – gennem investeringsadfærden – kommer til at bestemme strukturen i den udbydende branche, der lever af den. Det er derfor også ganske rimeligt, når f.eks. DLG udtaler, at man investeringsmæssigt søger mod en virksomhedsstruktur i foderstofbranchen, der er i overensstemmelse med landbrugsstrukturen. Forædlingsvirksomhederne argumenterer derimod sjældent for, at deres investeringsadfærd skal ses på baggrund af udviklingen i landbrugsstrukturen.

Paradigmet giver således en udmærket forklaring på, hvorledes strukturudviklingen i én branche øver indflydelse på f.eks. produktudviklingsbeslutninger i en anden branche og dermed på strukturudviklingen i denne branche. En påvirkning af blot et enkelt element i dette i praksis meget komplicerede netværk, vil derfor kunne medføre konsekvenser langt uden for det erhverv,

hvor et indgreb blev foretaget. Størst og sikrest virkning vil det have at forårsage ændringer i adfærdsmønstret tidligt i »fødekæden«. F.eks. vil eliminering af prisfluktuationer i primærlandbruget automatisk føre til, at investeringsadfærden i landbruget drejes over mod en koncentreret og specialiseret produktionsform. Et sådant investeringsmønster fører ikke blot til et mere koncentreret og mere specialiseret landbrug. I »fødekædens« næste led vil udviklingen gå i præcis samme retning.

I det følgende skal de diskutererede sammenhænge illustreres med samspillet mellem landbrug og landbrugsmaskinbranche.

Først vil prisudviklingen på landbrugets salgsprodukter blive gennemgået, m.h.p. en afdækning af sammenhængen mellem salgspriser, investeringsbeslutninger og strukturudvikling i landbruget.

Med dette udgangspunkt vil det dernæst blive undersøgt, hvorledes landbrugsstrukturen har udviklet sig over en årrække, således at vækstområder i landbruget kan lokaliseres.

For det tredje vil det blive søgt klarlagt, i hvilken udstrækning det er disse vækstområder, der genererer produktudvikling i landbrugsmaskinbranchen, og hvorledes denne udvikling øver indflydelse på udbyderstrukturen i denne branche.

For det fjerde vil nogle konsekvenser af de fundne sammenhænge blive diskuteret.

Det gælder bl.a. overvejelser om udviklingen i landbrugsmaskinbranchens internationale konkurrenceevne.

Endelig vil det blive diskutert, hvorfor markedsmekanismerne igen bør udgøre et fundamentalt element i landbrugspolitikken, og hvorfor landbrugsinvesteringerne bør foregå på de små- og mellemstore landbrug i langt højere grad end tilfældet er nu.

3. Prisudvikling og produktionsbeslutninger i landbruget

I grundlæggende økonomisk teori er det kun prisen, der kan overføre informationer mellem producenter og forbrugere. Denne informationsbærer sikrer gennem producenternes investeringsbeslutninger en tilpasning mellem udbud og efterspørgsel. Det er dette fundamentale princip, der kommer til udtryk i structure-conduct-performance paradigmet, jf. figur 1, hvor pris- og mængdetilpasning oprindeligt var de eneste adfærdskomponenter.

En mængdetilpassers produktionsbeslutninger vil således være bestemt af prisudviklingen på hans færdigvarer. Ganske vist øver produktionsomkostningerne også indflydelse på hans optimale produktionsprogram, men i modsætning til salgspriserne kan han i stor udstrækning selv træffe beslutninger omkring omkostningsforholdene. Den der vælger at udvide produktionen i form af store forandringer eller gennem nybyggeri, har nærmest på forhånd valgt en omkostningsstruktur bestående af en relativt lille andel produktionsafhængige omkostninger, og en relativt stor andel produktionsuafhængige omkostninger. De landmænd, der vælger denne omkostningsstruktur, har samtidig valgt et produktionsmønster for mange år frem i tiden. Produktionsbeslutninger vil for netop denne type af mængdetilpassere, i meget høj grad tage hensyn til salgsprisudviklingen (3). Hvis salgspriserne er udsat for tilfældige

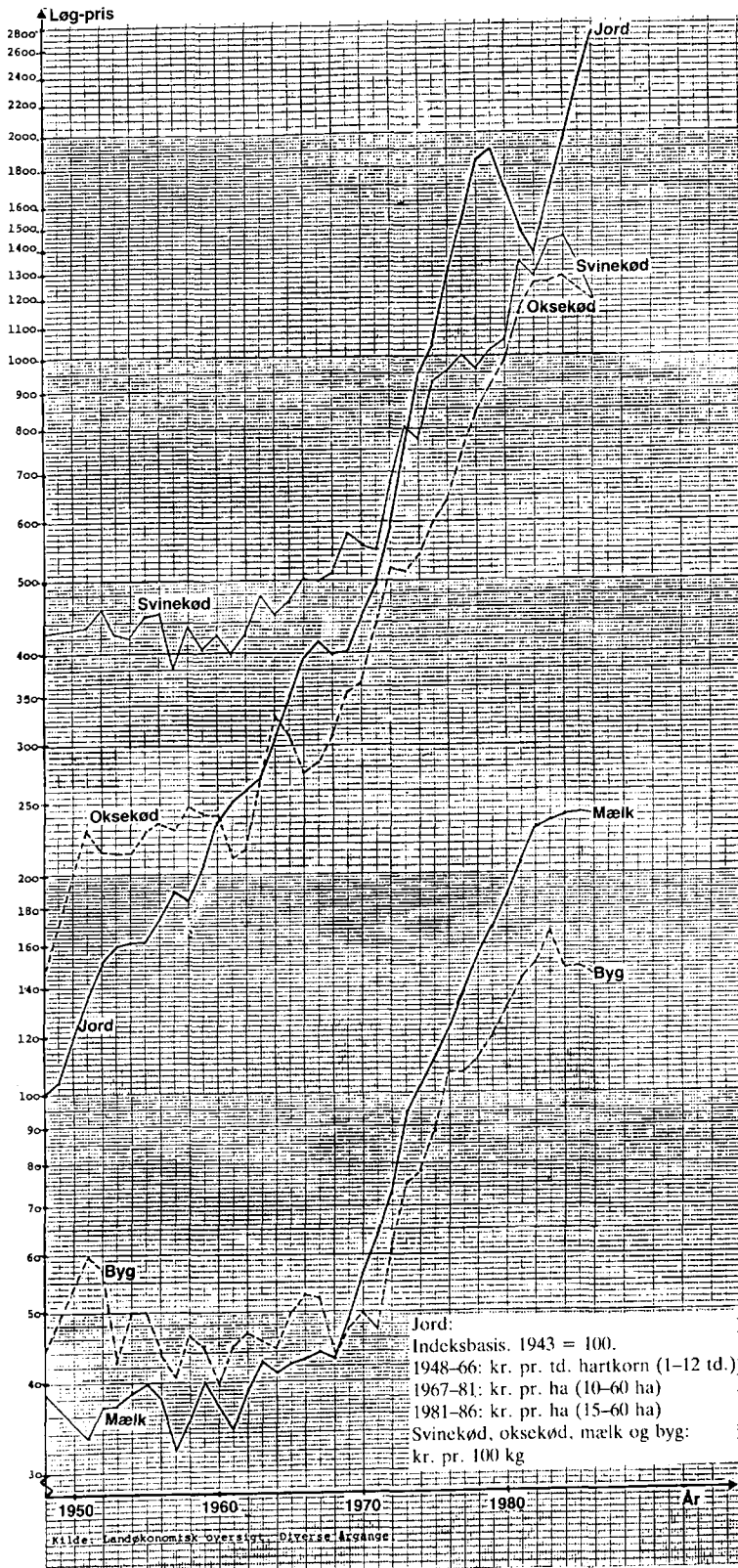
fluktuationer, vil landmanden fornuftigvis søge at reducere risikoen for tab ved på een gang at satse på flere produktionsgrene. Under sådanne forhold vil incitamenterne for stordrift være minimale. Omvendt gør landmanden klogest i at realisere stordriftsfordele, hvis risikoen for fluktuationer fjernes eller blot reduceres, ved at prisudviklingen bliver stabil og forudsigelig. Om investeringerne foretages med henblik på stordrift afhænger i høj grad af, om priserne kan forudsiges at være stigende eller faldende.

Når landbrugspriserne indflydelse på strukturen debatteres, fremhæves prisniveauet næsten altid (eksempelvis i EF-forhandlingerne). Men prisniveauet er i sig selv kun af marginal betydning. Det væsentlige for strukturen er, om prisudviklingen er forudsigelig for landmanden. En maksimering af landmandens indtjening vil i princippet ikke være produktionsmæssigt forskellig ved et lavt og et højt prisniveau. Allerhøjst drejer det sig om marginale mængdetilpasninger af en given produktion. Det samme gælder, hvis priserne udvikler sig fra et lavere til et højere niveau, blot udviklingen for landmanden er forudsigelig. Men herfra er der stor forskel på at maksimere indtjeningen under forhold, hvor salgspriserne fluktuerer uforudsigeligt. Her vil landmandens produktionsplanlægning føre til en langt mere varieret produktionsstruktur, hvor der ikke er basis for stordrift.

Figur 2 viser prisudviklingen fra 1948 til 1986 for forskellige landbrugsprodukter og for fast ejendom. Det bemærkes, at der er anvendt en logaritmisk skala, hvorved fluktuationernes størrelse kommer direkte til udtryk.

Priserne på fast ejendom har været konstant stigende gennem det meste af perioden. Kun fra 1979 til 1982 har der været tale om et prisfald, som har haft mærkbar betydning. For mælk, slagtekvæg, byg og flæsk er der frem til omkring 1970 tale om betydelige prisfluktuationer. Fra dette tidspunkt afløses disse fluktuationer af en ti års

Figur 2. Prisudviklingen for
fast ejendom og forskellige
landbrugsprodukter.
1948-1986.

periode præget af konstant stigende priser. Mælkepriserne stiger nærmest med en fast procentsats hvert år, og noget lignende gælder for slagtekvæg og byg. Flæskepriserne er i denne periode stadig udsat for fluktuationer, men efter en klart stigende trend. I 1981/82 afløses alle prisstigningerne af stagnation og fald.

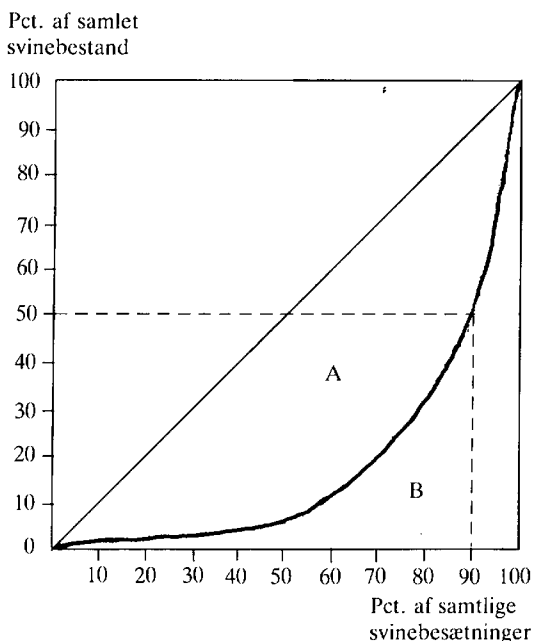
4. Udviklingen i landbrugsstrukturen

Ud fra prisudviklingen på landbrugsprodukter og fast ejendom, må man forvente en investeringsadfærd i landbruget, der specielt siden årene omkring 1970, vil resultere i større og mere specialiserede brug.

Et meget anvendt mål for udviklingen i gårdsstørrelsen er gennemsnitsberegninger, og sådanne er vist for to 15-års perioder nederst i tabel 1. Det ses, at den gennemsnitlige gårdstørrelse indenfor de viste produktionsgrene især er steget i den sidste 15-årsperiode. Fokuseres der imidlertid på koncentrationstendenser i et erhverv, er det i højere grad den relative brugsstørrelse, der er relevant. Den gennemsnitlige brugsstørrelse vil nemlig typisk være stigende, fordi små brug forsvinder, hvorved der totalt set vil indgå færre brug i beregningerne. Men gennemsnitsberegninger viser ikke, om det er nogle enkelte meget store brug, der står for hovedparten af produktionen. Det er denne relative betydning af gårdenes produktionsvolumen – hvor skæv produktionsfordelingen er – der sættes i fokus ved koncentrationsberegninger.

Hvorledes denne skævhed måles, kan illustreres med svinebesætningsstrukturen i 1985, jf. figur 3. Hvis besætningerne var af samme størrelse, ville fordelingen kunne illustreres ved 45-linien. Imidlertid var halvdelen af svinebestanden at finde på ca. 10 pct. af brugene. Denne skævhed i besætningsstørrelse udtrykkes ved Gini-koefficienten (G), der er defineret ved forholdet mellem arealet A og det samlede areal un-

Figur 3. Svinebesætningsstrukturen i 1985.

der 45-linien (A + B). I dette tilfælde er G beregnet til 0,62, og jo større denne koefficient er, desto mere koncentreret må produktionen siges at være.

En udvikling i dette koncentrationsmål er ikke umiddelbart let at tolke, hvis antallet af brug og/eller den samlede produktion ændres over tiden. Hvis der således bliver færre gårde med svineproduktionen, fordi de små brug forsvinder, vil man med rimelighed kunne påstå, at koncentrationen i svineproduktionen øges. Imidlertid vil en sådan udvikling føre til, at G falder, idet de resterende brug vil blive størrelsesmæssigt mere ensartede.

Samtidig med at antallet af gårde falder, kan den samlede produktion stige. En sådan produktionsstigning kan være centreret på forskellige brugsstørrelser, og da de fleste brug definitions-mæssigt tilhører gruppen små- og mellemstore, vil vækstpotentialet være relativt størst i denne gruppe. Hvis produktionen stiger, og denne stigning kan henføres til de mellemstore brug, vil G falde. For at kunne tolke udviklingen i G, må man derfor være opmærksom på ud-

Tabel 1. Udviklingen i strukturen indenfor udvalgte produktionsområder, fra 1955-1970 og 1970-1985

	Arealtiliggende	Kvæghold	Svinehold
<i>Perioden 1955-1970:</i>			
Gini-koefficient	0,46→0,44	0,34→0,36	0,42→0,47
Antal brug.....	÷29,5%	÷45,6%	÷32,0%
Samlet produktion.....	-	÷ 9,5%	+44,9%
<i>Perioden 1970-1985:</i>			
Gini-koefficient	0,44→0,44	0,36→0,45	0,47→0,62
Antal brug.....	÷36,2%	÷59,5%	÷62,6%
Samlet produktion.....	-	+10,0%	+46,8%
<i>Antal brug:</i>			
1955	198.800	177.055	173.889
1970	140.200	96.325	118.263
1985	89.400	39.014	44.222
<i>Gns. produktionsstørrelse:</i>			
1955	15,6 ha	8,4 køer	26 svin
1970	21,0 ha	12,0 køer	70 svin
1985	31,4 ha	24,4 køer	206 svin

Kilde: Landøkonomisk oversigt. Diverse årgange.

viklingen i både gårdantal og produktionsstørrelse. I tabel 1 er udviklingslinierne søgt opsummeret for areal-, kvæg- og svinestrukturen.

Ses der først på udviklingen i arealstrukturen, er det næppe overraskende, at antallet af gårde er blevet reduceret betydeligt gennem begge perioder. Mere overraskende er det, at G ligger meget konstant omkring 0,44. Sammenholdt med det voldsomme fald i antallet af landbrugsejendomme, må denne næsten konstante skævhed i arealstrukturen siges at være bemærkelsesværdig. Forklaringen er, at det ikke blot er de små ejendomme, der forsvinder ud af strukturen; det er i lige så høj grad de mellemstore. Mere end halvdelen af det samlede landbrugsareal drives af 20 pct. af landbrugs-ejendommene. Og selv om det totale antal landbrug har været konstant faldende, gælder denne regel fortsat. Skønt sammenlægningsgrænser og udbredt politisk modvilje mod storlandbrug, må det konstateres, at de store gårdes arealtilliggende er forøget relativt lige så meget som de øvrige landbrugs.

Koncentrationen i arealstrukturen må derfor siges at være øget betragteligt igennem begge perioder.

Inden for kvægholdet lå gini-koefficienten forholdsvis konstant på ca. 0,34 i perioden fra 1955-1970. Da antallet af brug med kvæghold i denne periode blev næsten halveret, uden at det havde større indvirkning på mælkeproduktionens størrelse, er der tale om en klar forøgelse i koncentrationsgraden. Men specielt i perioden fra 1970-1985 forstærkes denne tendens. Dels har G i denne periode været klart stigende, og dels er antallet af brug blevet reduceret med næsten 60 pct. samtidig med en mindre forøgelse i mælkeproduktionen. Nedgangen i antallet af mælkeproducenter har altså ikke blot ramt de små brug. Også (og måske især) de mellemstore producenters antal er reduceret, medens produktionsudvidelserne specielt har været placeret på de store brug.

For strukturen i svineholdet har udviklingen været endnu mere koncentrationsrettet. I perioden 1955-1970 har G været svagt stigende, samtidig med at antallet af svine-

besætninger blev reduceret med 32 pct. og svineproduktionen steg med ca. 45 pct. En udvikling, der altså var præget af klare koncentrationstendenser. Men udviklingen var dog for intet at regne mod koncentrationstendenserne fra 1970 til 1985. For det første forsyndt ca. 2/3 af alle svinebesætningerne i denne periode, således at der kun var godt 44000 tilbage i 1985. Alene denne reduktion i besætningsantallet burde have medført en mere ensartet størrelsesfordeling blandt de resterende. For det andet blev svineproduktionen i perioden forøget med ca. 47 pct., og da man må antage, at vækstopotentialet var størst i mellemgruppen pga. det forholdsvis store antal bedrifter her, skulle også denne udvikling have gjort skævheden i produktionsstørrelsen mindre. Ikke desto mindre er Gini-koefficienten her steget fra 0,47 i 1970 til 0,62 i 1985 – og var endog i 1984 oppe på 0,64. Væksten i svineproduktionen er derfor foregået på forholdsvis få og store brug.

Sammenfattende må det konstateres, at koncentrationstendenserne i landbruget har været langt mere udtalte i perioden fra 1970–1985 end i perioden 1955–1970. Specielt gælder dette for koncentrationen i den animalske produktionsstruktur, men også m.h.t. arealtilliggende er koncentrationstendensen tydelig. Kun i nogle få år i begyndelsen af 1980'erne har der været en tendens til en aftagende koncentrationsgrad på dette område, hvilket dog ikke fremgår af tabellen.

Sammenholdes disse iagttagelser med udviklingen i landbrugets salgspriser, ses det, at koncentrationstendenserne er stærkest, samtidig med at prisniveauet stabiliseres omkring en opadgående trend. Klarest kommer det til udtryk ved mælkeproduktionen, hvor prisudviklingen fra 1968 til 1982 nærmest har været bestemt af en fast årlig procentvis stigning. Netop fra 1968 til 1982 er Gini-koefficienten steget fra 0,30 til 0,46 efter en lige så klar linie.

Koncentrationen i svineproduktionen la-

der sig ikke forklare helt så enkelt, men fra 1971 til 1984 er der dog tydeligvis tale om en markant mere stabil prisudvikling i opadgående retning end i de forudgående år. Også for svineproduktionens vedkommende er det netop i disse år, koncentrationstendensen er meget udtalt.

Og det forekommer heller ikke overraskende, at strukturudviklingen i arealtilliggende følger et næsten fast mønster. Pri-serne på fast ejendom har været meget konstant stigende siden 2. verdenskrig, med undtagelse af nogle få år efter landbrugs-krisen i 1979, hvor jordpriserne faldt markant. Fra et midlertidigt toppunkt i 1981, hvor Gini-koefficienten for arealstrukturen lå på 0,47, faldt denne i 1982 til 0,43. – Det laveste niveau overhovedet for de betragtede år.

Den afdæmpede prisudvikling på landbrugsprodukter siden 1983, har for landmanden virket som tilbagevenden til de uforudsigelige fluktuerende priser. Det må derfor forventes, at koncentrationstendenserne fremover ikke vil ske i samme tempo som hidtil. Men uanset dette, vil det være relevant at spørge, hvor længe koncentrationstendenserne kan fortsætte, og hvilke investeringsmæssige konsekvenser der følger af en stærk koncentrationsudvikling.

M.h.t. koncentrationstendensernes omfang synes der ikke at være nogen struktur-mæssig ligevægt. Inden for fjerkræproduktionen er Gini-koefficienten over 0,90 både i ægproduktionen og i slagtekyllingeproduktionen, hvilket skal ses på baggrund af, at den i 1960'erne lå på et niveau omkring 0,50. Det er svært at få øje på forhold, der skulle kunne forhindre udvikling af en tilsvarende skævhed i produktionsmønstret inden for andre landbrugsområder.

Investeringsmæssigt betyder en skæv produktionsstruktur ikke nødvendigvis ret meget. Er det skæve produktionsmønster stabilt og uden nævneværdige ændringer i gårdantal og produktionsomfang, vil investeringsbehovet til omstruktureringer være be-

Tabel 2. Udviklingen i nyinvesteringer fordelt på brugsstørrelser og investeringsområder. Indexbasis 1964/65–1965/66. Løbende priser.

	<10 ha		10–100 ha		>100 ha		Ialt	
	Bygn.	Mask.	Bygn.	Mask.	Bygn.	Mask.	Bygn.	Mask.
1964/65–65/66	100	100	100	100	100	100	1000	1000
1969/70–70/71	115	63	114	105	124	114	115	100
1974/75–75/76	107	84	347	242	624	379	309	230
1979/80–80/81	337	308	467	336	557	514	445	343
1985–86 ¹	124	221	240	591	1264	1386	237	579

1. P.g.a. ændret størrelsesgruppering fra 1983, er indekset for 1985–86 korrigeret i overensstemmelse hermed.

Kilde: Landøkonomisk oversigt. Forskellige årgange.

skedent. Omvendt vil en produktionsstruktur, der er karakteriseret ved et (evt. stadigt mere) skævt produktionsmønster kombineret med et stort frafald af gårde samt vækst i produktionen, kræve meget store investeringer til omstrukturingsprocessen. Den dynamiske produktionsstruktur i dansk landbrug, hvor der inden for alle produktionsgrene i en årrække har været tale om et markant fald i antallet af landbrug, har således krævet meget store investeringer i de største brug for blot at opretholde skævheden i produktionsstrukturen. I det omfang skævheden er blevet forøget (især i svineholdet), har det krævet ekstra store investeringer på de største brug.

I tabel 2 er udviklingen i landbrugets investeringsmønster vist. Opdelingen i størrelsesgrupper er af statistiske årsager kun foretaget efter arealtilliggende, og skillelinjen må nødvendigvis trækkes arbitrært. Desuden er der regnet med to-årsperioder for at reducere de forholdsvis store udsving i investeringer fra år til år. Dette gælder specielt den afdæmpede investeringsaktivitet omkring landbrugskrisen 1979/80.

Som antaget er investeringerne i den betragtede periode blevet øget betragteligt på de store ejendomme, medens de små- og mellemstore brug – i hvert fald for bygningsinvesteringernes vedkommende – end ikke har kunnet følge med prisudviklingen. Det investeringsmønster, der afspejler den tid-

ligere viste koncentrationsudvikling i landbruget, har derfor resulteret i en meget mærkbar efterspørgselsstigning efter netop de bygningstyper, inventar og maskiner, der specielt er udviklet m.h.p. salg til de store brug.

5. Teknologisk udvikling i landbrugsmaskinbranchen

Landbrugets efterspørgsel efter maskiner og udstyr, der afspejler sig i investeringsmønsteret, er medbestemmende for den teknologiske udvikling i landbrugsmaskinbranchen. Produktudviklingsaktiviteter, der hviler på et forretningsmæssigt grundlag, er betinget af efterspørgsel inden for det pågældende område. Stiger efterspørgslen, øges virksomhedernes interesse for at få del i denne markedseksansion, og typisk vil nye virksomheder med nye løsninger blive tiltrukket. Falder efterspørgslen derimod, vil interessen for udviklingsarbejde blive reduceret, og forsvinder efterspørgslen helt, vil der af gode grunde ikke blive gjort større forsøg på at forbedre disse maskiner. F.eks. bortfaldt interessen for – og dermed udviklingen af – metoder til roeudtynding, da de enkimede roefrø kom på markedet.

Efterspørgslen får altså betydning for virksomhedernes udviklingsaktiviteter på flere måder. For det første bliver efter-

spørgslen en betingelse for, at der overhovedet foretages noget udviklingsarbejde. For det andet bliver efterspørgslen afgørende for i hvilken retning den teknologiske udvikling går. Og for det tredje kommer efterspørgslen til at påvirke den hastighed, som udviklingen sker med.

I marketingmæssig henseende kan en virksomhed opfange efterspørgselsimpulserne på to principielt forskellige måder (4). Den første er gennem dialog med brugerne – den såkaldte interaktive markedsanalyseform – hvor »brugerne kan præsentere deres behov og konstruktionsforslag med stadig stigende præcision«. Denne analyseform vil især være relevant for de mindre, håndværkslignende virksomheder, hvor produktionsfilosofien ofte er, ikke at have grænser for produktudbuddet, hvorfor dette med tiden har en tendens til at blive meget bredt. Den anden måde – den traditionelle, deskriptive markedsanalyse – søger omvendt at tegne et billede af markedet ved at undersøge bl.a. brugsformer og brugsstørrelser i landbruget. Men der ligger i denne metode

ikke nogen interaktion med brugerne i produktudviklingsprocessen. Denne analyseform svarer i højere grad til de mere specialiserede virksomheder, hvor produktudbuddet er fastlagt, og hvor der satses på standardisering og massefabrikation.

Der ligger i denne opfattelse af den teknologiske udviklingsproces, at produktudvikling som regel består af en række mindre ændringer. Den økonomiske forskning, der har beskæftiget sig med teknologisk udvikling, har i de senere år da også påvist, at det er denne kontinuerlige produktudvikling, der er af så stor konkurrencemæssig betydning.

I tabel 3 er landbrugsmaskinbranchens produktudviklingsaktiviteter siden 1974 illustreret. Opgørelser af denne karakter vil altid kunne kritiseres pga. vanskelighederne ved at definere en produktændring. Imidlertid er det en udbredt opfattelse i branchen, at de lancerede nyheder på maskinudstillingerne i Herning giver et – i forhold til for eksempel patentstatistikken – glimrende billede af virksomhedernes produktudviklingsaktiviteter (5).

Tabel 3. Lancering af dansk producerede nyheder på maskinudstillingerne Agromek og Ungstevnet fra 1974 til 1987

År	Nyheder I alt	Heraf			
		Markvanding	Energi og varme	Gyllepumper	Gyllevogne
1974.....	56	0	1	0	0
1975.....	100	2	3	0	1
1976.....	99	7	2	1	0
1977.....	66	8	2	1	1
1978.....	85	5	3	2	1
1979 ¹	129	5	4	1	4
1980.....	137	3	30	3	0
1981.....	141	1	29	1	1
1982 ²	97	0	12	0	2
1983.....	164	0	18	0	4
1984.....	152	0	13	2	2
1985.....	148	7	8	7	4
1986.....	142	2	6	4	4
1987.....	151	6	7	3	8

1. Fra 1979 indgår også nyheder lanceret på Agromek-udstillingerne. Indtil dette år blev Agromek ikke afholdt.

2. 1982 omfatter kun Agromek-nyheder, da Ungskuet blev aflyst pga. mund-og klovtsyge.

Kilde: Udstillingskataloger fra Agromek og Ungstevnet, diverse årgange.

Stigningen i antallet af nyheder i 1979 skyldes fortrinsvis påbegyndelsen af Agromek-udstillingerne. Disse udstillinger rettede sig i højere grad end Ungskuet mod et internationalt klientel, og blev derigennem et udstillingsvindue for en række mindre firmaer, der ikke tidligere havde markedsført sig selvstændigt. I nærværende tilfælde er det imidlertid væsentligt at lokalisere nogle områder, hvor efterspørgslen i perioder af naturlige grunde har været kraftigt stigende. Dette har været afgørende for udvælgelsen af de følgende produktområder.

For at reducere risikoen for store nedgange i grovfoderavlen på de større kvægbrug i Midtjylland i de tørre somre i midten af 1970'erne steg efterspørgslen efter markvanding. Efterspørgselsstigningen slog næsten øjeblikkeligt igennem på antallet af lancerede nyheder. De indtil dette tidspunkt kendte vandingsanlæg bestod af aluminiumsrør, og var ved flytning meget arbejdskrævende. Nu blev der hurtigt udviklet en række langt mindre arbejdskrævende, mobile vandingsmaskiner. I en årrække efter dette udviklingsboom, gik udviklingsaktiviteterne nærmest i stå. Den nye stigning i antallet af nyheder fra 1985 drejer sig især om forbedringer og udvikling af andengenerationsvandingsmaskiner.

For gyllepumper og gyllevogne er der først tale om nogen særlig udviklingsaktivitet ved slutningen af 1970'erne. Indtil dette tidspunkt blev der lanceret et betydeligt antal udenlandske nyheder specielt indenfor gyllevogne. Den danske udviklingsaktivitet ved slutningen af 1960'erne skal givetvis ses på baggrund af de store svinestaldsbyggerier i disse år. Gødningshåndteringen blev i stadig stigende grad baseret på gyllesystemet, skønt der i brede landmandskredse herskede stor uenighed om disse systemers hensigtsmæssighed og fremtidsmuligheder. Ved indgangen til 1980'erne var der således ingen klare udviklingslinjer for det fremtidige gødningshåndteringssystem, og danske producenter forholdt sig derfor ret afventende –

specielt da nybyggeriet ved landbrugskrisen i 1979/80 blev reduceret betydeligt. Først da miljødiskussionerne fra midten af 1980'erne blev centreret omkring nødvendigheden af større opbevaringskapacitet af gylle på de større landbrug, blev det fremtidige gødningshåndteringssystem nærmest politisk fastlagt. Selv om problemerne angiveligt lå i landbrugets opbevaringskapacitet af naturgødning (fast gødning, ajle og gylle) blev problemet formuleret som manglende gyllebeholderkapacitet. Med disse signaler og forventning om stigende efterspørgsel efter avancerede gyllesystemer, kan der nu ses en begyndende stigning i udviklingsaktiviteten på området. Det skal nævnes, at der foruden udvikling i gyllepumper og gyllevogne også foretages udvikling af andet gylleudstyr så som gylleomrørere, beluftningsaggregater m.v.

Et tredje eksempel, der ikke specielt vedrører koncentrationstendenserne i landbruget, men som klart viser efterspørgslens betydning for udviklingsaktiviteten, er energiområdet. Her steg efterspørgslen meget kraftigt omkring energikrisen i slutningen af 1970'erne. Udviklingen på dette område omfattede vidt forskellige løsninger som vindmøller, jordvarme, halmfyr (delvis pga. tilskud til udsættelse af malkekøer), varmevekslere, biogasanlæg m.v. Efter at markedet i flere år bestod af et stort antal virksomheder med et endnu større antal løsningstilbud på energikrisen, er der i dag kun få løsninger, der stadig opfylder kundernes krav – primært brændefyr. Lanceringer af nyheder på energiområdet følger tydeligt efterspørgslen. Når antallet af nyheder er blevet forholdsvis stort, skyldes det dels, at der stadig er efterspørgselsmæssig interesse for produkterne, dels at produktstandardiseringen er sket langsommere end for typiske landbrugsmaskiner, idet energimarkedet består af mange forskellige kundegrupper. I slutningen af 1980'erne er udviklingsaktiviteten på området dog mærkbart aftaget.

I eksemplerne er der lagt vægt på at vise, hvorledes ændringer i produktudviklingsaktiviteterne afgøres af ændringer i efterspørgslen. Hvor stærkt denne sammenhæng i virkeligheden er, kan vanskeligt afgøres på det foreliggende grundlag. Det er således uklart, hvad et højt hhv. et lavt efterspørgselsniveau betyder for udviklingsomfanget. Men det virker plausibelt at antage, at ligger efterspørgslen på et konstant niveau – evt. endog svagt stigende – over længere perioder, vil udviklingsaktiviteterne efterhånden blive reduceret. Dette gælder givetvis både på et højt og et lavt efterspørgselsniveau. Typisk vil et bestemt produktdesign nemlig komme til at dominere markedet, og der skabes mulighed for et detaljeret kendskab til landmandens valgmuligheder og købsproces. Dette fører til en stigende produktstandardisering, og da kendskabet til både produktions- og markedsforhold da bliver ens for alle, vil konkurrenceevne og overlevelse i stadig stigende grad blive betinget af høj produktkvalitet og små produktionsafhængige omkostninger. Den teknologiske udvikling ændrer sig derfor fra at være produktorienteret til i stigende grad at blive procesorienteret med massefabrikation til følge.

Er efterspørgslen omvendt præget af hyp-pige skift, stilles der store krav til maskinproducenternes fleksibilitet og evne til at imødekomme individuelle ønsker. En erhvervsstruktur byggede på sådanne forhold, vil være præget af forholdsvis mange og mindre håndværkslignende virksomheder, og konkurrenceevne vil ofte være betinget af snævre producent-bruger relationer i udviklingsprocessen. (Jf. relationen mellem maskinproducenternes produktudviklingsadfærd og landmændenes investeringsadfærd i figur 1, som udtrykker en form for interaktiv markedsanalyse). I modsætning hertil, vil udviklingsprocessen hos de massefabrikerende virksomheder i langt større grad bygge på maskinproducenternes egen opfattelse af efterspørgselsstrukturen. (I figur 1 er det relationen mellem maskinpro-

ducenternes produktudviklingsadfærd og landbrugsstrukturen, som udtrykker en form for traditionel, deskriptiv markedsanalyse). Afstanden mellem producent og den enkelte bruger bliver uvilkårligt større i den sidstnævnte erhvervsstruktur.

Det er karakteristisk for danske landbrugsmaskinvirksomheder, at vægten i den teknologiske udvikling altid har ligget på produktudviklingssiden, og dermed på fleksibiliteten i produktionsprocessen. Af de samlede udviklingsomkostninger i virksomhederne anvendes således omkring 95 pct. til produktudvikling, medens resten anvendes til procesudvikling (6). Denne høje produktudviklingsandel skal ses på baggrund af branchens traditionelt nære tilknytning til specielt de små- og mellemstore landbrug, hvor kravet til individuelle løsninger altid har været stort. Netop disse gårde udgjorde i 1950'erne og 1960'erne fundamentet i den animalske produktion, og behovet for mekanisering af de hertil knyttede arbejdsprocesser – godt hjulpet af traktorens udbredelse – var derfor udtalt her. Opbygningen af den danske landbrugsmaskinbranche og de udbudte produkter, som igennem mange år har vundet udbredt international anerkendelse, skyldes investeringerne på disse brugsstørrelser i disse år. Efterspørgslen efter maskiner fra denne brugsstørrelse har næppe været så avanceret og så stor andre steder i verden.

På de store landbrug var investeringsmøn-stret helt anderledes. Her blev der efter-spurgte store traktorer og specialmaskiner, der også var eftertragtede på større gårde i udlandet, og ofte blev der i købsituationen benyttet helt andre forhandlerkontakter end dem de mindre landmænd benyttede. Hertil kom at de danske maskinproducenter var uinteresserede i dette marked, dels fordi det volumenmæssigt var ret lille, og dels fordi landsbysmeden (som senere blev maskinproducent) aldrig havde haft den samme nære tilknytning til de store gårde som til de små- og mellemstore. Investeringerne på de

Tabel 4. Gennemsnitsstørrelse for solgte nye maskiner i 1972 og 1986

	1972	1986	1986/1972
Traktorer, hk	65,0	87,5	135
Mejetærskere, m	3,5	4,4	126
Fjedertandsharver, m	3,9	4,9	126
Stubharver, m.	3,3	3,6	109
Plove, furer.	2,9	3,3	114

Kilde: Landsudvalget for bygninger og maskiner. Beretning, 1971-1973 og 1986.

store brug rettede sig derfor især mod teknisk komplicerede specialmaskiner fra udlandet, der allerede dengang var ved at opnå en vis international standard (traktorer, mejetærskere, fræsere m.v.). De mere fleksible maskiner udviklet til de mindre brug så som grønthøsteren, combi-aflæsservognen, roeoptageren m.v. var tilpasset gården med én (lille) traktor, hvor mand og kone skulle kunne varetage alle arbejdsfunktioner selv. Sådanne maskiner fandt aldrig større udbredelse på de store landbrug, hvor man i større grad foretrak specialmaskiner beregnet til den enkelte arbejdsfunktion.

Som en naturlig følge af, at væksten i landbrugets investeringer gennem de sidste 15 år kan henføres til de store brug, er efterspørgslen i stigende grad blevet rettet mod de større maskiner. I tabel 4 er størrelsesudviklingen vist for nogle udvalgte maskiner. Som ventet er de solgte maskiner igennem mange år blevet stadig større, hvilket ifølge det tidligere anførte må have trukket udviklingsaktiviteten i retning af større specialmaskiner med et forholdsvis højt kvalitetsniveau. Men da sådanne maskiner i vid udstrækning er massefabrikerede standardmaskiner, betyder det, at efterspørgslen i stigende grad har rettet sig mod udenlandske mærker. Disse har da også i de senere år opnået en stigende markedsandel i Danmark, og på mange produktområder er udenlandske virksomheder helt dominerende. Det gælder f.eks. traktorer, fræsere, rotorharver, etkorssåmaskiner, majssåmaskiner og alle typer pressere. På andre om-

råder er et eller to udenlandske firmaer blandt de tre største på markedet. Det gælder f.eks. for mejetærskere, plove, jordpakkere, tallerkenharver, kunstgødningsspredere og radrensere (7).

I denne forbindelse er det tankevækkende, at næsten hele den danske plovproduktion for tiden er ved at blive flyttet til udlandet, samt at Dronningborg Maskinfabrik har store problemer med at fastholde sin markedsandel for mejetærskere. Sidstnævnte virksomhed har traditionelt været meget nært knyttet til de mellemstore landbrug, og selv ved virksomhedens store udviklingsprogram i slutningen af 1970'erne var opfattelsen på virksomheden, at man skulle satse på de små- og mellemstore maskiner. Her stod konkurrenterne svagest og Dronningborg traditionelt stærkest. Udviklingsstrategien er dog ændret markant i de seneste år, idet der nu satses langt mere på procesudvikling end tidligere. Samme udvikling kan iagttages hos de fleste større firmaer i branchen, f.eks. Hardi, JF, Taarup og virksomhederne i TT-agro gruppen.

Udviklingen viser sig også gennem lanceringen af nyheder. På et traditionelt stærkt dansk produktområde som f.eks. jordbehandlingsmaskiner, blev der – som vist i tabel 5 – lanceret i alt 12 danske nyheder og 11 udenlandske i 1974 og 1975, medens der i 1987 blev lanceret 4 danske nyheder og 13 udenlandske. (8)

Af de danske nyheder i 1987 var de to kombinerede jordbehandlings- og såmaskiner endog fra samme firma. Desuden blev

Tabel 5. Udenlandske og danske nyheder på jordbehandlingsområdet i 1974/75 og 1987.

	1974/75	1987
Dansk-producerede	4 stubharver 1 halvbugseret plov 1 betontromle 1 løftehæmmer til granatharve 2 tallerkenredskaber 1 granatharve 2 såbedsharver	2 kombineret jordbehandlings- og såmaskine 1 tallerkenplov 1 rørpejler til sporing af kloak- og drænrør
Udenlandsk-producerede	2 fræsere 3 tallerkenharver 2 plove 1 tallerkenredskab 1 stubkultivator 1 kombinationsharve 1 stenrive	9 plove 1 rotorharve 2 fjedertandsharver 1 tromle

Kilde: Udstillingskataloger fra agromek og Ungskuet i 1974, 1975 og 1987.

rørpejleren lanceret af et elektronikfirma, og et sådant produkt må siges at være specielt for gruppen jordbehandlingsmaskiner.

Den i tabel 5 viste tendens er ikke enestående, men findes på mange andre produktområder. Generelt er det således, at udenlandske virksomheder opnår en stadig stigende markedsandel på de områder, hvor efterspørgslen retter sig stærkest mod standardiserede og massefabrikerede specialmaskiner. Da denne efterspørgsel især stammer fra de store landbrug, står danske virksomheder i dag overfor en meget uheldig konkurrencemæssig udvikling. På den ene side støtter hjemmemarkedets udviklingsimpulser standardisering og massefabrikation (som hovedsageligt kommer udenlandske firmaer til gode), og på den anden side lever danske landbrugsmaskinfabrikanter indtil nu af at være mere fleksible og have en nærmere kundekontakt end konkurrenterne. Dette gælder både produktions- og markedsføringsmæssigt.

I overensstemmelse med den tidligere skitserede sammenhæng mellem efterspørgsel og udviklingsaktiviteter, satser mange virksomheder derfor nu i højere grad end tidligere på procesudvikling. Og i den ud-

strækning, der foretages produktudviklingsarbejde, gælder det standardprodukter, som skal tage konkurrencen op mod større virksomheder i udlandet. Kort sagt: Den landbrugsstruktur, der var grundlaget for, at en dansk landbrugsmaskinindustri kunne vokse op, er ved at forsvinde. Og den nye struktur er det ideelle grundlag for større udenlandske producenters opblomstring.

6. Afslutning

En del af de sammenhænge, der begrunder landbrugets store samfundsøkonomiske betydning, er foran eksemplificeret i form af relationerne mellem landbrugsmaskinbranchen og landbruget. Udviklingen, som den har formet sig siden begyndelsen af 1970'erne, kan kort sammenfattes som vist i figur 5.

Udviklingen mod stordrift i både landbrug og maskinbranche følger tydeligvis disse grundlæggende årsagssammenhænge. Men udviklingsprocessen støttes også af en del selvforstærkende forhold.

Maskinproducenternes udviklingsaktiviteter, der i stigende grad retter sig mod ef-

Figur 5. Strukturudviklingens elementer siden begyndelsen af 1970'erne.

Stabilisering af landbrugets salgspriser omkring en opadgående trend.

Koncentration og specialisering i landbruget (muliggjort ved relativt større investeringer på de store landbrug end på de små- og mellemstore brug).

Efterspørgslen efter maskiner og udstyr følger i stigende grad internationale standarder (massefabrikerede maskiner med relativt højt teknologiindhold).

Udviklingsaktiviteterne hos landbrugsmaskinfabrikanterne ændres fra at være produktorienterede til i stigende grad at være procesorienterede.

Udbyderstrukturen i landbrugsmaskinbranchen præges i stigende grad af massefabrikation og stordrift (dvs. koncentration og specialisering som i landbruget).

terspørgslen fra de store brug, medfører, at produktudbuddet til de små og mellemstore brug forældes. Valget for disse landmænd bliver da enten at købe brugte maskiner eller at benytte maskinstation. Det svarer helt til, at de store maskiner udnyttes maksimalt gennem udlejning eller forøgelse af gårdstørrelsen.

Landbrugets forsknings- og forsøgsarbejde – fortrinsvis på bygningsområdet – gennemfører næsten udelukkende forsøgsarbejde med henblik på arbejdskrafteffektivisering af de staldd typer, som der bliver investeret i. Landbrugets bygningskonsulenter har i dag reelt ingen mulighed for at skitsere alternative byggeløsninger, der imødekommer tidens krav til dyretrivsel og miljø.

Indenfor avlsarbejdet hører udbredelsen af krydsningssvinet i løbet af 1970'erne til et af de allervæsentligste resultater. Før henvendte landracegrisen sig til en ret afgrænset købergruppe, og det var en type, som kun ganske få landmænd i verden kunne producere. Nu faldt valget i stedet på en svine-

type, som er velegnet til massefabrikation. Det færdige produkt henvender sig til alle forbrugere, og det kan i princippet produceres ved stordrift overalt i verden. Markedsføringsmæssigt har landbruget skiftet strategi fra at have en stor andel af et lille marked, til i dag at have en lille andel af et stort marked.

På veterinærområdet er det især udryddelsen af sygdomme af speciel stor betydning for de store besætninger, der har været i fokus i de senere år. I svinebesætningerne gælder det f.eks. udryddelsen af aujeszky's sygdom, som – udryddelsesomkostningerne taget i betragtning – næppe kan have været af økonomisk interesse for andre end de større producenter. Alternativt kunne der være gennemført en frivillig forsikringsordning, som uden tvivl dels ville have været samfundsmæssigt billigere, dels kunne have vist problemets lokalitet. På områder som SPF- og IBR-status i hhv. svinebesætninger og kvægbesætninger gør noget tilsvarende sig gældende.

Endelig vil de arbejdskrafteffektive landmænd selv være med til at forstærke strukturudviklingen gennem politisk agitation. I den offentlige debat virker det overbevisende, når selv »effektive« landmænd har økonomiske problemer. Som repræsentanter for landbruget påberåber de sig nødvendigheden af et stabilt prisniveau, men sandheden er, at det kun er disse landmænd, der kan være interesseret i stabile priser på langt sigt. Set med danske øjne gør stabile priser det ikke kun let at drive effektivt landbrug. De gør det alt for let! Så let, at det kan gøres overalt og af hvem som helst. Dansk landbrugs styrke lå i den effektive tilpasning til prisfluktuationer.

Konsekvensen af en politik baseret på forudsigelige og stabile priser, vil uvilkårligt føre til, at konkurrenceevne og dermed overlevelse betinges af omkostningsforholdene.

Derfor anmodes der også i stigende grad fra både landbrug og industri om, at den

internationale konkurrence skal ske på lige vilkår. Der tænkes her specielt på renteniveau og lønniveau, men lige vilkår må i givet fald omfatte alle eksterne faktorer, så som arbejdskraftens uddannelse, eksportfremmetiltag m.v. Og da vil konkurrenceevnen i sidste instans blive et spørgsmål om, hvem der bedst udnytter stordriftsfordelene. Et område, hvor dansk erhvervsliv historisk står svagt både kulturelt og økonomisk. International konkurrence vil altid bygge på relative fordele, og der er ingen tvivl om, at danske landbrugsmaskinvirksomheder traditionelt har haft disse fordele ved at kunne tilbyde maskiner af høj standard specielt udviklet til små og mellemstore landbrug. Og i den internationale konkurrence har virksomhederne – gennem deres produktions- og markedsføringsmæssige fleksibilitet – været væsentligt dygtigere end konkurrenterne til at begå sig på markeder med såkaldte tekniske handelshindringer. I en konkurrencesituation baseret på massefabrikerede standardprodukter, vil danske fabrikanten omvendt komme på en næsten umulig opgave. Fra at have en stor andel af et lille marked, bliver der fremover tale om en lille andel af et stort marked. En strategi, som ingen virksomhed kan overleve med på langt sigt.

Budskabet må ud fra nærværende analyse være, at landbrug og landbrugsmaskinbranche er kommet ind i en ond cirkel, og at begge erhverv på langt sigt vil stå sig bedst ved at arbejde for en fri prisdannelse på landbrugsprodukter, og sørge for, at landbrugets investeringer snarest flyttes fra de store landbrug tilbage til de små- og mellemstore.

Noter

1. Paradigmet blev først formuleret af E. S. Mason i 1939 og er siden blevet kendt som Structure – Conduct – Performance paradigmet. Se f.eks. Scherer: *Industrial Market Structure and Performance*. Chicago, 1980.

2. Se f.eks. Bengt-Åke Lundvall m.fl.: *Det landbrugsindustrielle kompleks*. Aalborg, 1984 og Jens Howard Grøn: *Strukturudviklingen i landbruget og dets kapitalgodeforsyning*. Esbjerg, 1986.
3. Når først beslutning om et bestemt produktionsomfang er truffet, er bedriften meget sårbar overfor ændringer i salgspriserne, men pga. de store produktionsuafhængige omkostninger vil produktionen være meget lidt påvirkelig overfor prisudsving. Sådanne bedrifter, der arbejdskraftmæssigt (men ikke nødvendigvis økonomisk) må karakteriseres som effektive, vil på længere sigt medføre nedlæggelse af produktionen på de arbejdskraftmæssigt mindre effektive bedrifter. (Se W. E. G. Salter: *Productivity and Technical Change*. Cambridge University Press, 1966).
4. Preben Sander Kristensen: *Vurdering og udvikling af nordjyske virksomheders produkt- og serviceinnovationsevne – teoretisk forundersøgelse og plan for videre empiri*. Aalborg, 1988.
5. Reelt er de registrerede nyheder uden tvivl den mest detaljerede opgørelse af produktudviklingsaktiviteter i nogen dansk branche.
6. Forskningsstatistikken.
7. Henrik Jensen og Finn Thomassen: *Landbrugsmaskinbranchen*. I Kim Møller og Henrik Pade (red.): *Industriel succes*. Samfundslitteratur, 1988.
8. Det samlede antal nyheder i 1974 og 1975 svarer nogenlunde til antallet af nyheder i 1987, hvorfor sammenligningen er foretaget således.

Litteratur

- Forskningssekretariatet. *Forskningsstatistik*. København. Diverse årgange.
- Foxall, Gordon R.: *Corporate Innovation: Marketing and Strategy*. Beckenham, 1984.
- Friedland et al.: *Manufacturing Green Gold*. Cambridge University Press, 1980.
- Grøn, Jens Howard: *Strukturudviklingen i landbruget og dets kapitalgodeforsyning*. Esbjerg, 1986.
- Jensen, Henrik og Finn Thomassen: *Landbrugsmaskinbranchen*. I Kim Møller og Henrik Pade (red.): *Industriel succes*. Konkurrencefaktorer i 9 danske brancher. Samfundslitteratur, 1988.
- Jensen, Henrik og Finn Thomassen: *Der er for meget spild i dansk erhvervsstøtte*. Sparekassen. Nr. 4 April, 1988.
- Landboforeninger, De danske: *Regionalfremskrivning til 1990, 1995 og 2000*. København, 1987.
- Landboforeninger, De danske: *Landboforeningernes strukturpolitik*. København, 1984.
- Landsudvalget for bygninger og maskiner. *Beretninger 1971–73 og 1986*. Århus.

Landøkonomisk oversigt. Diverse årgange.

Lundwall, Bengt-Åke m.fl.: Det landbrugsindustrielle kompleks. Aalborg, 1984.

Messekataloger fra Ungskuet og Agromek. Diverse årgange.

Salter, W. E. G.: Productivity and Technical Change. Cambridge University Press, 1966.

Sander Kristensen, Preben: Vurdering og udvikling af nordjyske virksomheders produkt- og serviceinnovationsevne. – Teoretisk forundersøgelse og plan for videre empiri. Aalborg, 1988.

Scherer, F. M.: Industrial Market structure and economic performance. Chicago, 1980.

Utterback, James M.: Innovation in Industry and the Diffusion of Technology. Fra Michael L. Tushman and William L. Moore (ed): Readings in The Management Innovation. Massachusetts, 1982.

Utterback, James M. and William J. Abernathy: A Dynamic Model of Process and Product Innovation. Omega. Vol. 3. No. 6, 1975.

Fortsat fra side 241

kommande år sætte såvel samarbejdsevnen som -viljen på prøve.

Spændende bliver det at se, om det vil lykkes at fastholde en landbrugsstruktur med tyngdepunkt i et relativt stort antal

landbrugsbedrifter af varierende størrelse, hvor dynamik og konkurrenceevne kombineres med livskvalitet og miljøbevidste produktionsmetoder.

Fortsat fra side 262

hvor erhvervet i stigende grad integreres i det øvrige erhvervsliv, er der behov for at vurdere, de signaler, som udsendes, både til omverdenen og til nuværende og potentielle erhvervsaktive i jordbruget.

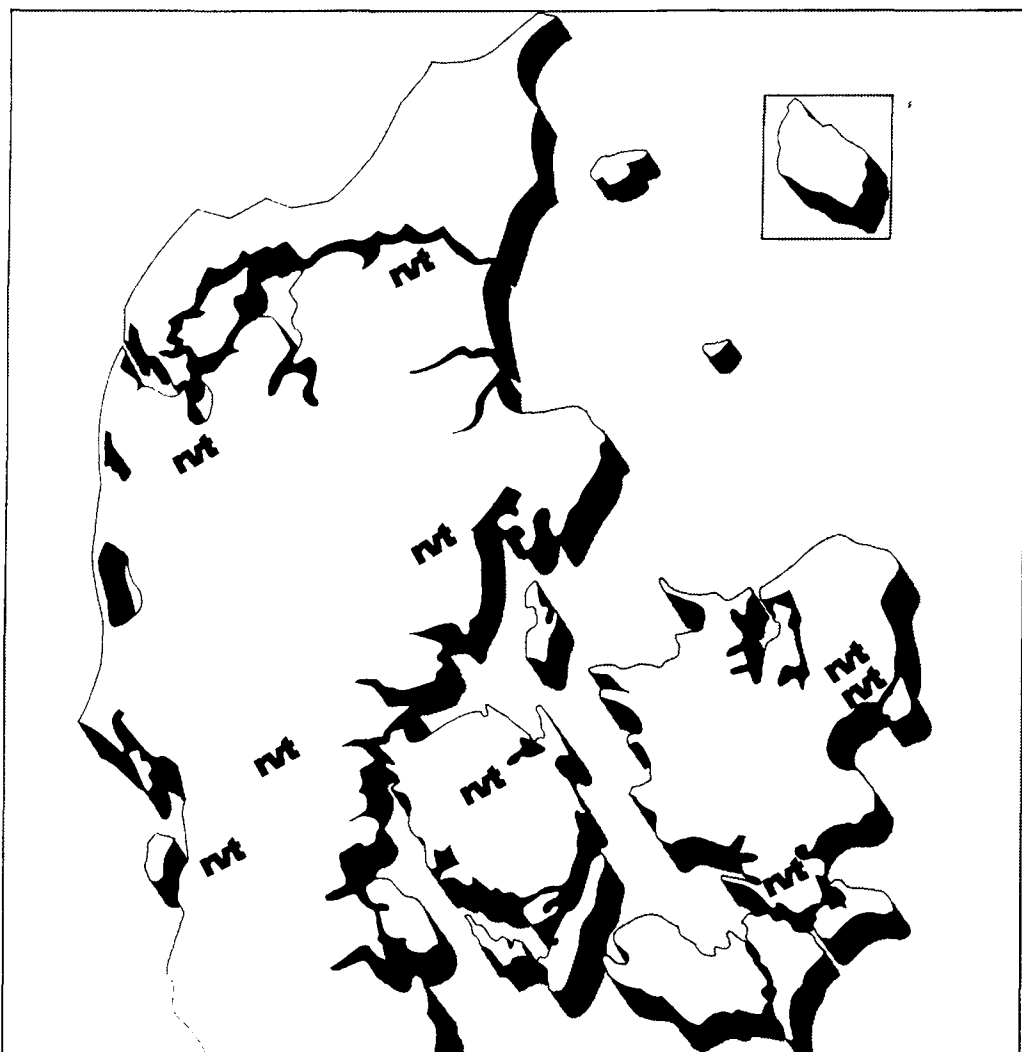
En informationsstrategi, som overvejende

centreres om ydre trusler og svagheder for erhvervet, kan have sin berettigelse i drifts- og tilpasningsfasen. I udviklingsfasen – den strategiske – skal der foretages en afvejning, og i højere grad informeres om og indbydes til en dialog om muligheder og styrker.

Indholdsfortegnelse for 175. årgang, 1988

Fra redaktionen	2	<i>Eric Boesgaard</i>	
Agromek i Herning	3	Ta' tyren ved hornene	114
Landhusholdningsselskabets		<i>A. Hjortshøj Nielsen</i>	
hædersbelønninger 1987	4	Hen til Dalgas og tilbage igen	118
Ny bog om kvinder i dansk landbrug.	5	<i>Niels Vestergaard</i>	
<i>Karsten Kyed og Carl Thomsen</i>		Forskellige former for braklægning ..	125
Landbruget i 1987	7	<i>Bent Laursen</i>	
<i>S. Kjeldsen-Kragh</i>		Vandmiljøplanen og landbrugets	
Landbrugets fremtid	45	kvælstofforurening	129
<i>Hanne Wittorff Tanvig</i>		Godsejer Viktor A. Goldschmidts	
Holdbarheden i bondelivsformen og		Legat	136
nødvendigheden af at fjerne skællene		<i>J. P. Skou, V. Haahr og J. Helms</i>	
fra øjnene	55	<i>Jørgensen</i>	
Landhusholdningsselskabets		Bekæmpelse af frøbårne sygdomme i	
sommerudflugt	61	vårbyg	137
<i>Henry E. Jensen og Niels Erik</i>		Meddelelser fra	
<i>Nielsen</i>		Landhusholdningsselskabet	151
Jordbrug, samfund og miljø	62	Boganmeldelse: »Avl af markfrø« ...	152
<i>Flemming Juncker</i>			
En kort fremstilling om		Fra redaktionen	155
forsuringsproblemet og		<i>Erik Klindt Andersen</i>	
nitratskrækken m.m.	66	Statskonsulenttjenesten gennem 100	
<i>Svend Rasmussen</i>		år	157
Økonomirådgivning i perspektiv	73	<i>Ulrich Köster</i>	
Boganmeldelser	82	Udsigterne for EF's	
		landbrugsøkonomi	159
Fra redaktionen	91	<i>Vagn Østergaard</i>	
<i>Det kgl. danske</i>		Samdrift af nabogårde – en vej til	
<i>Landhusholdningsselskabs</i>		bedre harmoni og dermed større	
<i>generalforsamling</i>	93	indtjening	170
Selskabets aktiviteter	96	<i>Uffe Henneberg</i>	
Landhusholdningsselskabets		Arbejds-mæssige virkninger af	
Akademiråd	98	samdrift af nabogårde	178
Love for Det kgl. danske		<i>Edith Buchwald</i>	
Landhusholdningsselskab	100	Samarbejds- og medmenneskelige	
<i>Landhusholdningsselskabets</i>		forhold i driftsfællesskaber	181
<i>vintermøde om »Landbruget i de</i>		<i>Kirsten Sejlstrup</i>	
<i>næste ti år«</i>	103	Juridiske aspekter ved etablering af	
<i>A. Hjortshøj Nielsen</i>		et driftsfællesskab i	
Den økonomiske og strukturelle		anpartsselskabsform	185
tilpasning	104	<i>Herluf Post Pedersen</i>	
<i>Janne Normann</i>		Skattemæssige virkninger af	
Etik og husdyrhold	110	fællesdrift i anpartsselskabsform	191

<i>Bo Degnbol Nielsen og Norup</i>		Fra redaktionen	219
<i>Studstrup</i>		<i>Frederik Qvist</i>	
Driftsfællesskaber i fransk landbrug. .	196	Uddannelse og rekruttering af land-	
<i>Jurij Dmitrievitj Larjusjin</i>		mænd	221
Perestrojka og landbruget i		Offentlig høring om anvendelse af	
Sovjetunionen.	200	pesticider i Danmark.	229
<i>Carl Thomsen</i>		<i>Ib Skovgaard</i>	
Fødevarer i globalt perspektiv –		Dansk landbrugs fremtid	231
produktion, forbrug og handel	207	Jordbrugets fremtid	242
Boganmeldelser	214	Dansk jordbrug frem til år 2000	252
		<i>Finn Thomassen</i>	
		Strukturen i landbruget og land-	
		brugsmaskinbranchen	263

rvt revision a/s

STATSAUTORISEREDE REVISORER

Hoved- kontor

Ahlefeldtsgade 18
Postboks 121
1004 København K
01 15 82 83

Århus

Hasselager-
Centervej 1, 1. sal
8260 Viby J.
06 28 48 44

Odense

Munkehatten 1 B
5220 Odense S.Ø.
09 15 85 55

Skærbæk

Storegade 45
6780 Skærbæk
04 75 18 00

Vejen

Grønhøjgade 45
6600 Vejen
05 36 02 11

Holstebro

Fabersvej 1
7500 Holstebro
07 41 22 11

Vordingborg

Rådhusørvet 15
4760 Vordingborg
03 77 11 66

København

Køgevej 92
2630 Tåstrup
02 52 08 00

Ålborg

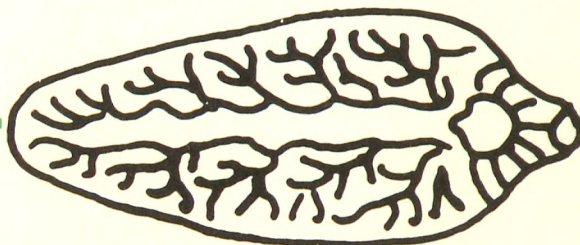
Sofiendalsvej 87
9200 Ålborg
08 18 41 22

CARL CHR THOMSEN
STOKHOLMGÅRD

GÅNLØSE
2760 MALBØV

Kun Fasinex® kan 100% bekæmpe alle leveriktestadier

Har du mistanke om leverikteinfektion hos dine dyr,
så tal med din dyrlæge og få stillet diagnose.

Farezoner

Kvæg og får på græs i våde områder er i farezonen med hensyn til leverikter.
Med Fasinex skal du allerede begynde behandlingen ved indbindingstid.

Dosering:

Kvæg: 12 ml 10% Fasinex/100 kg legemsvægt
Får: 2 ml 5% Fasinex/ 10 kg legemsvægt

Tilbageholdelsestid:

Slagtning: 30 døgn efter sidste
behandling.
Lakterende dyr må kun behandles
i goldperioden og indtil 7 dage før
kælvning.

Pakninger og pris: Forbrugerpris (AUP)
inkl. moms
Fasinex 10% 1000 ml mikstur: Kr. 704,60
Fasinex 5% 1000 ml mikstur: Kr. 466,60
Fasinex er V-mærket

Fordele ved at behandle med Fasinex:

- * Bedre tilvækst i behandlede dyr
- * forbedret mælkeydelse hos behandlede kvier
i den efterfølgende laktationsperiode
- * færre doseringer
- * normalt kun én behandling af dyrene efter
indbinding
- * total bekæmpelse af akutte leverikteangreb
- * anvendes også til drægtige får.

Få tilsendt brochure

CIBA-GEIGY
Veterinærmedicinsk afdeling
tlf. 01 29 14 22

